

The background features a series of diagonal stripes in shades of pink, red, blue, yellow, and green, creating a sense of movement. Overlaid on these stripes are several overlapping circles in various colors, including black, white, and shades of blue and red, adding a geometric and layered visual effect.

Erfgoedonderzoek in stroomversnelling

Nationale Onderzoeksagenda 2026-2030

Colofon

UITGAVE

Nationale Onderzoeksraad Erfgoed (NOE)

REDACTIE

Linde Egberts, Sophie Elpers,
Inger Leemans, Johan Oomen en Carlijn Vos
– Nationale Onderzoeksraad Erfgoed

TEKSTREDACTIE

Petra Boers – Buro Vonkstof

GRAFISCH ONTWERP

Suzanne Hertogs – Ontwerphaven

DRUK

BOOKS

PAPIER

Omslag 290 grams Muskat Grey, binnenwerk
90 grams Emotion Touch 1.8 Natural White

ISBN 978 90 5799 368 8

De tekst in deze publicatie is vrij beschikbaar voor delen en hergebruik met bronvermelding (Creative Commons License 4.0). Voor afbeeldingen en grafisch ontwerp berust het auteursrecht bij de maker.

Over de NOE

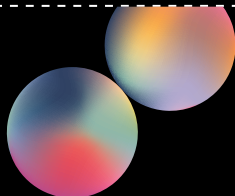
De Nationale Onderzoeksraad Erfgoed (NOE) bestaat uit ongeveer vijftien ervaren onderzoekers die werkzaam zijn bij kennisinstellingen, overheden en maatschappelijke erfgoedorganisaties. De Raad is ingesteld door de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed (RCE) en de Nederlandse Organisatie voor Wetenschappelijk Onderzoek (NWO). De leden vertegenwoordigen samen vele onderzoeksdisciplines, zoals archeologie, landschapsgeschiedenis, monumentenzorg, museologie en immateriële erfgoedstudies. In tweejaarlijkse bijeenkomsten signaleren en bespreken zij maatschappelijke, wetenschappelijke en beleidsmatige ontwikkelingen die relevant zijn voor het onderzoek. Deze reflecties voeden de klankbordfunctie van de Raad in samenwerkingsprogramma's die erfgoedonderzoek stimuleren en financieren, zoals:

- Joint Programme Initiative Cultural Heritage (JPI CH)
- European Research Infrastructure Heritage Science (E-RIHS)
- Partnership for Resilient Cultural Heritage (PRCH)
- De route Levend Verleden van de Nationale Wetenschapsagenda (NWA).

Erfgoedonderzoek in stroomversnelling

Nationale Onderzoeksagenda 2026-2030

28.

- 1.** KLIMAATVERANDERING
erfgoed behouden en
haar kracht benutten

36.

- 2.** DIGITALE (R)EVOLUTIE
profiteren van de digitale
kansen voor erfgoed

46.

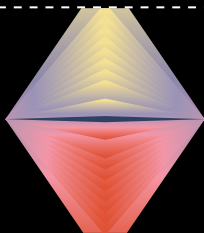
- 3.** MEERSTEMMIGHEID
erfgoed als spiegel
van de samenleving

54.

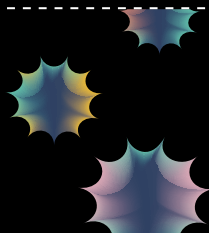
- 4.** ERFGOED IN CONFLICT
omgaan met
omstreden erfgoed

62.

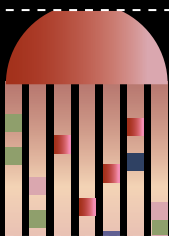
- 5.** VERVAL EN VERLIES
afscheid nemen
van erfgoed

70.

- 6.** THUISLOOS ERFGOED
herkennen, erkennen
en kennen

78.

- 7.** VEERKRACHTIG ERFGOEDSTELSEL
naar toekomstgerichte
erfgoedzorg

INLEIDING

Erfgoedonderzoek in stroomversnelling 6

Erfgoedonderzoek in kaart 20

DE BEDDING

Vijf uitgangspunten voor erfgoedonderzoek 22

DE HOOFDSTROMEN

Zeven kernthema's voor erfgoedonderzoek 26

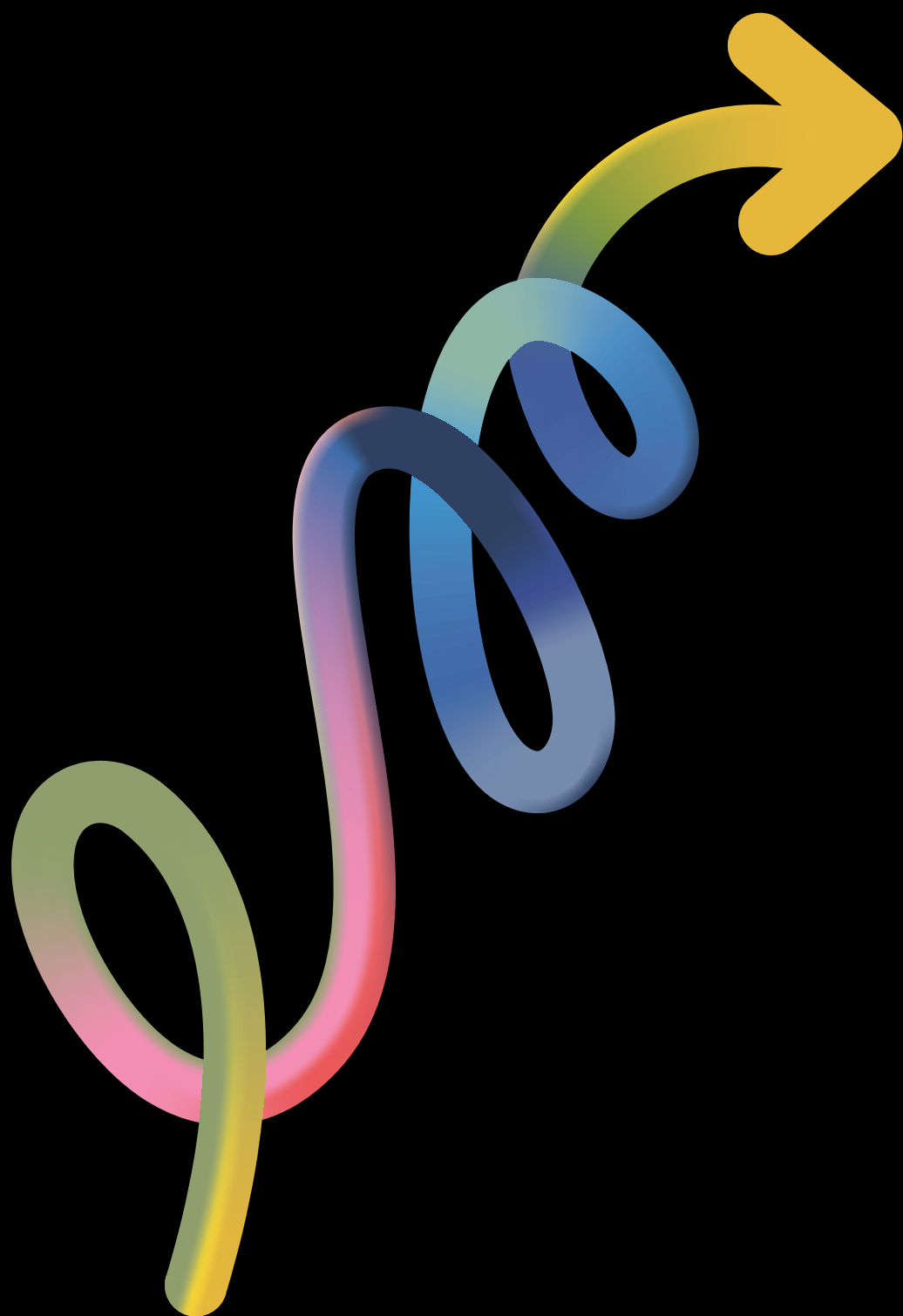
DE VERSNELLING

Vier doelen voor het hele veld 86

Referenties en inspiratiebronnen 92

Wie hebben meegewerkt aan deze agenda? 96

Lijst met begrippen 99

INLEIDING

erfgoedonderzoek in stroomversnelling

In deze publicatie *Erfgoedonderzoek in stroomversnelling* presenteren wij de eerste nationale onderzoeksagenda voor erfgoed. De agenda geeft antwoord op de vraag: wat zijn de belangrijkste en urgentste thema's waarop erfgoedonderzoek in zowel Europees als Caribisch Nederland zich de komende jaren (2026-2030) moet richten?

Niet eerder werd een overkoepelende agenda opgesteld om de krachten te bundelen van de vele verschillende actoren in het erfgoedonderzoek. De agenda is opgesteld door de Nationale Onderzoeksraad Erfgoed (NOE) in nauwe samenspraak met het onderzoeksveld, zowel met het meer praktijkgerichte als het theoretisch-fundamentele deel daarvan. De agenda benoemt zeven hoofdstromen of kernthema's om het erfgoedonderzoek in stroomversnelling te brengen. Deze kernthema's zijn niet bedoeld als sluitende of statische lijst, maar als aanzet om focus en verbinding te brengen in het brede en rijk-geschakeerde onderzoeksveld.

Waarom een Nationale Onderzoeksagenda voor Erfgoed?

De Nationale Onderzoeksagenda *Erfgoedonderzoek in stroomversnelling* geeft richting aan wetenschappelijk en maatschappelijk innovatief erfgoedonderzoek. De agenda biedt inzicht in de uitdagingen van het onderzoeksveld en formuleert onderzoeksvragen die zich richten op actuele transities.

Dat is nodig, want wetenschappelijke kennis over en onderzoek naar erfgoed biedt context en diepgang aan debatten. Wetenschappelijke kennis over erfgoed geeft een sterke basis voor erfgoedzorg en beleid – niet alleen voor erfgoedbeleid, maar ook voor beleid op tal van andere terreinen. Wetenschappelijke kennis over erfgoed draagt bij aan brede welvaart en welzijn, en het scheppen van een duurzame toekomst. Het kan een anker bieden in tijden van verandering en biedt toekomstige generaties de mogelijkheid erfgoed zelf te onderzoeken.

Echter, deze onmisbare bijdrage van wetenschappelijk onderzoek is niet zelfevident en wordt in toenemende mate bekritiseerd. Professionals en academici die erfgoedonderzoek doen, zien het als iets vanzelfsprekends en relevant, maar voor veel mensen zijn 'erfgoed' en 'immaterieel erfgoed' onbekende termen en concepten (zie hiernaast de definities die we hanteren in deze agenda).

DE GROTE WAARDE VAN ERFGOED EN ERFGOEDONDERZOEK

Erfgoed is overal: in landschappen, in de bodem, onder water, in musea, historische binnensteden, het landelijk gebied en online. Rituelen, feesten, ambachten en verhalen worden als 'immaterieel erfgoed' gezien. Erfgoed vertelt over waar mensen vandaan komen, wie ze zijn, hoe ze zich ontwikkelen en waar ze waarde aan hechten. Erfgoed kan mensen verbinden en kleur geven aan het leven. Tegelijkertijd levert erfgoed ook conflicten op, onder andere omdat het groepen kan uitsluiten.

Heel veel mensen in Nederland zorgen voor erfgoed, soms ondersteund door overheden. Dit doen zij door zorg te dragen voor tradities, door erfgoed te bewaren of te beschermen, maar ook door nieuwe ontwikkelingen mogelijk te maken. Onderzoek naar erfgoed is daarbij van groot belang. Naar het verleden en heden, en juist ook naar de toekomst. Daar hebben we iedereen voor nodig: zowel wetenschappers als erfgoedinstellingen – en natuurlijk alle mensen die met het erfgoed verbonden zijn en daar waarde aan hechten.

WELKE DEFINITIES VAN ERFGOED HANTEERT DEZE AGENDA?

Erfgoed – Het resultaat van een dynamisch en selectief proces waarbij bepaalde materiële en immateriële elementen uit het verleden door groepen of instituties als waardevol worden erkend voor het heden en voor de toekomst, binnen een bepaalde socio-culturele en politieke context. Erfgoed wordt overgedragen en deels herschapen van generatie op generatie en geeft zo een gevoel van identiteit en continuïteit.

Materieel erfgoed – De fysieke gebouwen, objecten en landschappen die in het verleden gecreëerd zijn en waarvan het waard gevonden wordt om ze te behouden voor toekomstige generaties.

Immaterieel erfgoed – Cultuuruitingen zoals festiviteiten, rituelen, sociale praktijken, zingen en vertellen, uitvoerende kunsten, traditioneel vakmanschap, traditionele ambachten en kennis en gebruik rondom natuur en universum, die door immaterieel erfgoedbeoefenaars worden beleefd als erfgoed en hen een gevoel van identiteit en continuïteit geven. Immaterieel erfgoed wordt steeds opnieuw vormgegeven, in samenhang met maatschappelijke veranderingen en in interactie met de sociale omgeving, en zo van generatie op generatie doorgegeven.

Erfgoedgemeenschap – Een groep mensen die zich vanuit diverse motivaties rondom erfgoed formeert en zich, vaak op vrijwillige basis, bezighoudt met dat erfgoed.

Voor uitgebreidere definities en definities van andere begrippen, zie Bijlage 3 op pagina 99.

Het ontwikkelen van wetenschappelijke erfgoedkennis vraagt om continue aandacht en dialoog. Veranderingen in de samenleving vragen om aanpassing van onderzoek. Denk aan veranderingen als digitalisering en de opkomst van Artificial Intelligence (AI). Maar ook aan de druk op onderzoeksfinanciering en de veranderde relatie tussen wetenschap en samenleving. Of veranderingen in de internationale positionering van onderzoek in en naar Nederland, zoals benoemd in een in 2024 door het Rathenau Instituut uitgevoerde toekomstverkenning voor het wetenschapsbeleid.

Gerichte wetenschappelijke erfgoedkennis ontwikkelen is een uitdaging, omdat erfgoedonderzoek weliswaar rijkgeschakeerd is, maar tegelijkertijd versnipperd. Instituten richten zich doorgaans vanuit hun expertise op vergelijkbare thema's, maar verbinden de kennis niet met elkaar.

Deze eerste nationale onderzoeksagenda voor erfgoed wil het erfgoedonderzoek in de komende jaren in stroomversnelling brengen. Door het laten samenvloeien van verschillende kennisstromen rond herkenbare en urgente onderzoeksthema's hopen we brede

Erfgoedonderzoek in Nederland loopt uiteen van fundamenteel en theoretisch tot praktijkgericht en gericht op het onderwijs

rivieren te laten ontstaan, waarin steeds nieuwe onderzoekende groepen meestromen en hun bijdrage leveren. Met deze stroomversnelling willen we een meer samenwerkend en gebalanceerd onderzoeksveld creëren én het Nederlandse wetenschappelijk onderzoek internationaal verder profileren om nog meer impact te maken.

Voor wie is de agenda bedoeld?

De Nationale Onderzoeksagenda

Erfgoedonderzoek in stroomversnelling biedt overzicht en richting aan verschillende groepen:

- Aan partijen die op zoek zijn naar samenwerking met onderzoekers biedt de agenda overzicht van het onderzoeksveld en een indruk van onderzoeksrichtingen die zich op dit moment ontwikkelen.
- Aan kennis- en onderzoeksinstituten en erfgoedonderzoekers biedt de agenda oriëntatie voor hun eigen positionering.
- Aan onderzoekers, onderzoeksprogrammeurs en financierende en kennisvragende partijen biedt de agenda handvatten voor impactvolle agendering van onderzoeksbeleid en -financiering in de toekomst.

Zo kan het erfgoedveld ervoor zorgen dat erfgoedonderzoek in Nederland – ook in internationaal opzicht – relevant en toonaangevend blijft of wordt.

Hoe ziet het erfgoedonderzoeksveld in Nederland eruit?

Erfgoedonderzoek in Nederland is op dit moment een zeer energiek onderzoeksterrein met een grote maatschappelijke relevantie en internationale uitstraling. Erfgoed is bij uitstek een onderwerp dat zich leent voor inter- en transdisciplinair onderzoek: het wordt op vele plekken vanuit verschillende perspectieven benaderd. Daardoor is het nauwelijks mogelijk te spreken van een onderzoeksveld. Eerder is het een eilandenrijk, waarin verbindingen ontstaan tussen vraagstukken en onderzoeksgroepen – en waarin soms ook ‘eilanddenken’ overheerst.

Erfgoedonderzoek in Nederland richt zich op de zaken en praktijken die als erfgoed worden gewaardeerd en geconserveerd, zoals objecten, monumenten, archeologische sites, landschappen en tradities. Omdat mensen erfgoed verschillend waarderen, vraagt dat om beleid en zorg. En die zorg vraagt om kennis: kennis die naast oog voor de objecten, ook oog heeft voor verschillende interpretaties van het verleden, belangen in het heden en wensen voor de toekomst. Die kennis wordt ontwikkeld in uiteenlopende disciplines. Niet alleen in erfgoedstudies, maar ook binnen antropologie, etnologie, archeologie, geschiedenis, geografie, kunstgeschiedenis, museologie, religiewetenschappen, geografie, sociologie, biologie, natuurwetenschappen, toerisme, bestuurskunde, *digital humanities* en transdisciplinaire studies (TDR).

VOORBEELD **WAAROM DE HISTORISCHE BINNENSTAD VAN VALKENBURG RAZENDSNEL OVERSTROOMDE**

Juni 2021, extreme regenval. Binnen zeer korte tijd overstroomt het eeuwenoude stadscentrum van Valkenburg. De vernielende overstroming toont hoe kwetsbaar een historisch gebied kan zijn nu het klimaat verandert. Hoe kan onderzoek bijdragen aan oplossingen?

Uit een analyse van de overstromingen in Valkenburg, gepubliceerd in 2022, blijkt dat in de afgelopen eeuw veel van de traditionele *graftern* – landschapselementen bestaande uit een lijnvormige begroeiing van struiken en bomen langs de terrasranden rond Valkenburg – zijn verdwenen. Juist die begroeiing had als functie erosie tegen te gaan en water langer in de bodem vast te houden. Als deze *graftern* nog aanwezig zouden zijn, was de schade voor mensen, dieren en erfgoed kleiner geweest. Beheer ervan vergt specialistische kennis die steeds moet worden overgedragen.

Dit voorbeeld laat zien hoe onderzoek naar het functioneren van landschappen in het verleden en de daarmee verbonden traditionele lokale kennis, een onmisbare bron van kennis is om met het veranderende klimaat om te gaan.

Erfgoedonderzoek in Nederland loopt uiteen van fundamenteel en theoretisch tot praktijkgericht en gericht op het onderwijs. Het onderzoek vindt zowel plaats aan universiteiten, onderzoeksinstituten en hogescholen, als binnen andere instellingen, zoals overheden, terreinbeherende organisaties en advies- en ontwerpbureaus. Doorgaans is dit onderzoek sterk verbonden met expertise uit erfgoedinstellingen, zoals musea, archieven, bibliotheken, dierentuinen en kennisinstellingen met erfgoedcollecties. Of met expertise uit organisaties op het gebied van monumentenzorg, heemkundekringen, **erfgoedgemeenschappen**, netwerken en organisaties die zich bezighouden met de vraag hoe om te gaan met erfgoed in het digitale domein (zie het schema ‘Erfgoedonderzoek in kaart’ op pagina 20).

Een deel van dit onderzoek vond traditioneel plaats binnen afzonderlijke disciplines en instituten. De afgelopen decennia wint interdisciplinair onderzoek terrein, omdat complexe vraagstukken vaak beter kunnen worden beantwoord met concepten en methoden uit verschillende wetenschappelijke tradities. Denk aan onderzoek samen met *computer science*, waarin röntgentechnieken worden ingezet om vervalsingen te beoordelen. Of aan onderzoek naar landschappelijk (‘groen’) erfgoed, zoals monumentale bomen in parken, waarbij erfgoedkundig, etnografisch en ecologisch onderzoek samengaan.

Waarom erfgoedonderzoek in stroomversnelling?

De Nationale Onderzoeksraad Erfgoed vindt het urgent dat het erfgoedonderzoek in stroomversnelling komt. We lichten hierna toe waarom.

GROTE VERSCHUIVINGEN IN DE WERELD

De wereld om ons heen schudt op haar grondvesten: klimaatverandering, digitalisering en sociale verschuivingen hebben grote invloed op de samenleving en het ecosysteem. Ook in Nederland leiden deze wereldwijde transities tot uitdagingen. Klimaatverandering zet erfgoedbeleid op scherp. Nederland worstelt met de beperkte ruimte en zoekt naar een balans tussen meer woningen, beschermde natuurgebieden, duurzame energiebronnen, landbouw en een veerkrachtige omgang met water. Digitalisering en de opmars van technologieën zoals AI bieden weliswaar kansen voor **digitaal erfgoed**, maar leiden tegelijkertijd tot sterke verschuivingen in de waardering en verdeling van expertise. Ondertussen roepen sociale en politieke verschuivingen – denk aan migratie, de groei van sociale kloven, toenemende polarisatie – nieuwe vragen op over erfgoed en interpretaties van het verleden.

Al deze uitdagingen en vraagstukken zijn verweven met erfgoedbehoud, erfgoedvorming, erfgoedbeleving, erfgoedbeheer, erfgoedinzet (het bewust inzetten van erfgoed voor het vormgeven van de toekomst) en erfgoedonderzoek. Erfgoedonderzoek kan een belangrijke rol spelen in het omgaan met al deze transities (zie het voorbeeld ‘Waarom de historische binnenstad van Valkenburg razendsnel overstroomde’ op pagina 11).

Klimaatverandering, digitalisering en sociale verschuivingen dagen uit om de zorg voor erfgoed en de toegang tot erfgoed waar nodig op nieuwe manieren in te richten. Wat heeft waarde voor wie en wat wordt ‘bewaard’ en ingezet voor de toekomst? Hierbij hoort ook dat instituten en erfgoedprofessionals reflecteren op hun eigen rol als expert, en dat de traditionele ‘kenniskring’ wordt uitgebreid. Als onderzoekers, maatschappelijke partijen, bedrijven en burgers samenwerken,

VOORBEELD GROENE ENERGIE OP EILANDENGROEPEN, ERFGOED ALS BRON

Groene energie heeft de toekomst. Ondertussen stuiten veel wind- en zonneparken op weerstand. Hoe kunnen overheden en burgers samen erfgoed in hun lokale landschap inzetten om groene energie op te wekken?

In haar proefschrift voor de Vrije Universiteit uit 2024 onderzoekt Marilena Mela hoe op vier eilandengroepen – de Waddeneilanden, de Cycladen, de Shetland eilanden en de Eolische eilanden – het verleden en erfgoed kunnen helpen bij de uitdagingen van klimaatverandering. Van zonneparken in de Waddenzee tot windturbines in de Egeïsche Zee: op alle eilanden botsen duurzame plannen soms met lokale gemeenschappen.

Door verhalen van deze eilanden naast elkaar te leggen, ontstaat een nieuw perspectief op duurzaamheid. Een perspectief dat leert van eeuwenoude, maar wel dynamische manieren waarop mensen en natuur samenleven, en de praktijken die daarbij horen: gemeenschappelijke graasgronden, collectief onderhouden landbouwterrassen, turfwinning en mediterrane plattelandsarchitectuur. Zo kan erfgoed een bron van oplossingen zijn bij vraagstukken rond duurzaamheid.

Aan welke internationale erfgoedverdragen doet Nederland mee?

Jaartal	Verdrag of conventie	Jaartal ratificatie of toetreding door Nederland
1954	Haags Verdrag	1956
1970	UNESCO-verdrag	2009
1972	UNESCO Werelderfgoedconventie	1992
1985	Verdrag van Granada	1994
1992	Verdrag van Malta	2007
2000	Europese Landschapsconventie	2005
2001	UNESCO-conventie voor de bescherming van het onderwater cultureel erfgoed	Nog niet geratificeerd
2003	UNESCO Verdrag inzake Bescherming van het Immaterieel Cultureel Erfgoed (inclusief daaraan verbonden declaraties zoals: Declaration on the Safeguarding of Intangible Cultural Heritage for Climate Action (ICH NGO Forum 2024) en charters zoals: International Charter and Guidance on Sites with Intangible Cultural Heritage (ICOMOS 2024)	2012
2005	Verdrag van Faro	Ondertekend, maar nog niet geratificeerd

Een toelichting op alle verdragen staat in Bijlage 3: 'Lijst met begrippen' op pagina 99.

Onderzoek draait niet meer alleen om objecten, plekken of culturele praktijken, maar ook om het dynamische proces van betekenisgeving en de praktijk van het zorgen voor erfgoed

kan onderzoek en toepassing van kennis beter met elkaar worden verbonden. Daar kunnen de samenleving en het erfgoedecosysteem ten volle van profiteren. Een belangrijke vraag daarbij is: hoe vorm te geven aan co-creatie met overheden en erfgoedgemeenschappen die van oudsher niet als expert worden beschouwd?

VERANDERENDE VISIE OP ERFGOED

De genoemde grote verschuivingen op het gebied van klimaat, digitalisering en sociale verhoudingen leiden ook tot een veranderende visie op wat erfgoed is. Binnen onderzoek wordt de term 'erfgoed' in toenemende mate gebruikt voor elementen die mensen van wezenlijk belang ervaren voor hun eigen identiteit of die van anderen; mensen ervaren dat belang in het heden onder verwijzing naar het verleden en met het oog op de toekomst. Deze veranderde visie op erfgoed heeft invloed op de manier waarop onderzoek moet worden vormgegeven. Onderzoek draait niet meer alleen om objecten, plekken of culturele praktijken, maar ook om het dynamische proces van betekenisgeving en de praktijk van het zorgen voor erfgoed.

FINANCIERING ONDER DRUK

Tegelijkertijd met alle grote verschuivingen staat de financiering van erfgoedonderzoek

en -educatie in Nederland op dit moment onder druk. Na een aantal jaren stevige financiering voor erfgoedonderzoek in de geesteswetenschappen heerst nu onzekerheid. Niet alleen worden leerstoelen en opleidingen afgebouwd of opgeheven, ook onderzoeksfinanciering en ondersteuning voor materiële infrastructuur en behoud worden beperkt. En terwijl het onderzoek vraagt om een internationale aanpak, perkt de Nederlandse overheid internationalisering van het onderwijs in. De bezuinigingen bemoeilijken bovendien de deelname aan onderzoek door overheden en maatschappelijke instellingen.

INTERNATIONALISERING NOODZAKELIJK

Ondertussen blijft internationale samenwerking en uitwisseling in erfgoedonderzoek van groot belang; het is noodzakelijk om daarin te investeren. Niet alleen is erfgoedonderzoek grensoverstijgend geïnspireerd, de kans voor impact ligt ook voor een deel buiten de landsgrenzen. De klimaatcrisis houdt bijvoorbeeld geen rekening met grenzen. Oplossingen uit andere landen kunnen ook hier waardevol zijn (zie het voorbeeld 'Groene energie op eilandengroepen' op pagina 12) en elders genomen maatregelen hebben impact op Nederland en het Caribisch gebied.

Ook de democratisering van erfgoed vraagt onderzoekers uitdrukkelijk om over grenzen heen te kijken. Cruciaal is samenwerking met het Caribisch gebied en met voormalige koloniën die voor erfgoedgemeenschappen in Nederland relevant zijn. Waar komen migrantengroepen vandaan en wat brachten ze mee? Wat is voor hen van belang om te behouden? En ook: wat gaat terug naar plekken waar vroeger erfgoed vandaan is meegenomen?

Internationale samenwerking is bovendien cruciaal in het licht van de internationale verdragen op het gebied van erfgoed waaraan Nederland zich heeft verbonden (zie het kader 'Aan welke internationale erfgoedverdragen doet Nederland mee?' op pagina 13). Deze onderzoeksagenda geeft vorm aan de principes die voortvloeien uit deze verdragen, zoals de zorg voor typerende Europese landschappen, de zorg voor immaterieel erfgoed en een democratische benadering van erfgoed.

Ambities van de agenda

DE KERNBODSCHAP

De kernboodschap van *Erfgoedonderzoek in stroomversnelling* is dat erfgoedonderzoek een bijdrage moet leveren aan de verduurzaming en democratisering van de erfgoedzorg, en impact moet hebben op maatschappelijke en ecologische vraagstukken. De agenda vertaalt de uitdagingen in het veld naar kernthema's voor erfgoedonderzoek en schetst een gezamenlijke koers voor de komende jaren.

Juist in een tijd waarin de rol van kennis in de samenleving onder druk staat, is solide wetenschappelijk onderzoek van groot belang, in dialoog met andere soorten kennis. Met deze agenda heeft de NOE de ambitie om de krachten te bundelen, kloven te overbruggen en onderzoek en toepassing samen te brengen.

KRACHTEN BUNDELEN

De uitdagingen waar de sector voor staat kunnen alleen effectief worden aangepakt door expertise inzet en krachten te bundelen. Deze agenda wil actoren in het veld van erfgoedonderzoek met elkaar verbinden.

De agenda richt zich daarbij vooral op de gebieden waar innovatie en verandering in het erfgoedonderzoek op dit moment hard nodig zijn, geredeneerd vanuit maatschappelijke vraagstukken. Daarmee blijven soms bewust succesvolle en goed verankerde onderzoeksgebieden – zoals de archeologie, ecologie, museologie, bouwhistorie en het materiaaltechnisch onderzoek – op de achtergrond. Tegelijkertijd zijn die onderzoeksgebieden onmisbaar voor een goed geïnformeerde erfgoedzorg voor nu en de toekomst.

KLOVEN OVERBRUGGEN

De NOE wil met deze agenda ook bijdragen aan het overbruggen van bestaande kloven in het erfgoedveld en daaruit voortvloeiende misverstanden helpen op te lossen. Daartoe beschrijft de agenda vijf uitgangspunten die worden gehanteerd bij erfgoed en erfgoedonderzoek en gezamenlijke doelen voor het veld bij de uitvoering van onderzoek.

ONDERZOEK EN TOEPASSING SAMENBRENGEN

Tot slot heeft de NOE met deze agenda de ambitie om wetenschappelijk onderzoek en toepassingsvragen uit het veld dichterbij elkaar te brengen. Hoe kunnen de onderzoeksresultaten beter worden benut in de praktijk? En vice versa: hoe kunnen vragen uit de praktijk leiden tot nog meer relevant onderzoek?

Opzet van de agenda

Erfgoedonderzoek in stroomversnelling bestaat uit twee onderdelen: een programmatische agenda en een aanzet tot een uitvoeringsagenda.

PROGRAMMATISCHE AGENDA:

ZEVEN HOOFDSTROMEN

De programmatische agenda beschrijft een gedeelde onderzoeksagenda op het gebied van erfgoed. Hierin prioriteren we de zeven hoofdstromen of kernthema's die de komende 4 jaar urgent zijn om als veld onze energie en inspanningen op te richten:

- *Kernthema 1.* Klimaatverandering: erfgoed behouden en haar kracht benutten
- *Kernthema 2.* Digitale (r)evolutie: profiteren van de digitale kansen voor erfgoed
- *Kernthema 3.* Meerstemmigheid: erfgoed als spiegel van de samenleving
- *Kernthema 4.* Erfgoed in conflict: productief omgaan met omstreken erfgoed
- *Kernthema 5.* Verval en verlies: afscheid nemen van erfgoed
- *Kernthema 6.* Thuisloos erfgoed: herkennen, erkennen en kennen
- *Kernthema 7.* Veerkrachtig erfgoedstelsel: naar toekomstgerichte erfgoedzorg

Met dit programmatische deel willen we nationale en internationale onderzoeksfinanciers, onderzoeks-, kennis- en erfgoedinstellingen en beleidsmedewerkers helpen om een gezamenlijke koers te varen rond belangrijke kernthema's waarin kennisontwikkeling noodzakelijk is. Aan veel van deze kernthema's wordt al gewerkt, getuige ook de voorbeelden van onderzoek binnen elk kernthema in deze agenda. Maar krachtenbundeling, kennisdeling, opschaling en strategische koersen zijn hard nodig.

UITVOERINGSAGENDA: SAMEN VERSNELLEN

Volgend op de zeven kernthema's is een aanzet tot een uitvoeringsagenda opgenomen. Dit deel geeft richting aan de effectieve uitvoering van deze agenda: hoe versnellen we als veld samen de stroom? Dit deel vormt een uitnodiging aan alle actoren – van onderzoekers tot beleidsmakers en van experts tot erfgoedgemeenschappen die praktische erf-

goedzorg uitvoeren – om aan te haken en zo in verbinding te werken aan relevant onderzoek voor wetenschap en praktijk.

ERFGOEDONDERZOEK 'IN KAART'

De agenda bevat daarnaast een visueel overzicht van de breedte en veelkleurigheid van het veld van erfgoedonderzoek in Nederland: welke partijen zijn betrokken bij de verschillende vormen van erfgoedonderzoek (zie pagina 20)? Dit overzicht biedt aanknopingspunten om blinde vlekken op te sporen en na te denken over verbeteringen.

Update na 4 jaar

Deze eerste editie van de agenda heeft een horizon van 4 jaar. Daarna is het tijd voor een update: waar is de stroomversnelling tot stand gekomen en waar stokt de stroom nog? Wat speelt er in de samenleving? Is een nieuwe prioritering nodig, met nieuwe of aangescherpte kernthema's? Zo blijft het erfgoedonderzoek in Nederland meebewegen met en aansluiten bij veranderende vragen en behoeften. Tegen die tijd zal ook blijken dat sommige kernthema's langer op de agenda moeten blijven om een stroomversnelling tot stand te brengen, bijvoorbeeld waar onderzoek en aanbevelingen raken aan fundamentele verschuivingen in het huidige Nederlandse erfgoedstelsel.

Wie hebben de agenda opgesteld?

Deze eerste nationale onderzoeksagenda voor erfgoed is, zoals eerder genoemd, opgesteld door de Nationale Onderzoeksraad Erfgoed (NOE). De raad, ingesteld in 2010 als klankbordgroep van het Joint Programme Initiative Cultural Heritage, bestaat uit rond de vijftien leden die samen een brede vertegenwoordiging vormen uit alle onderzoeks- en erfgoed-domeinen in Nederland.

Onze ambitie: krachten bundelen en samen een strategische agenda opstellen

De NOE functioneert als klankbord voor het ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap (OCW) en daarbinnen de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed (RCE), de Nederlandse organisatie voor Wetenschappelijk Onderzoek (NWO), de NWA Route Levend Verleden en andere relevante partijen die erfgoedonderzoek uitzetten. Ook geeft de NOE advies over de opzet van Nederlandse en Europese onderzoeksagenda's.

Binnen de NOE leeft al langer de wens om niet alleen ad hoc te adviseren vanuit de diverse instellingen, maar om met het hele onderzoeksveld in Nederland een nieuwe stap in de toekomst te zetten. Onze ambitie: krachten bundelen en samen een strategische agenda opstellen. Een agenda die kennisvraag en -aanbod samenbrengt en die de komende jaren een heldere richting biedt aan erfgoedonderzoek in Nederland.

De NOE heeft deze agenda zeker niet alleen opgesteld. Leden van de NOE hebben tal van lijnen uitgeworpen om relevante partijen in Nederland te betrekken. Hoe breder het draagvlak voor deze onderzoeksagenda, hoe groter de kans op een gezamenlijke koers. De agenda is daarom opgesteld in nauwe samenwerking met:

- het brede veld: alle NOE-leden hebben kennis- en erfgoedinstellingen waarmee zij in contact staan gevraagd om hun inzichten met hen te delen;
- vertegenwoordigers van onderzoeksinstellingen zoals onderzoeksinstituten en universiteiten;
- vertegenwoordigers van erfgoedonderzoek aan hbo-instellingen;
- onderzoekers vanuit het Sectorplan, thema 'Cultureel Erfgoed en Identiteit';
- de stuurgroep van de NWA Route Levend Verleden.

Een volledig overzicht van alle mensen en partners die hebben meegewerkt aan de totstandkoming van deze publicatie staat in bijlage 2. 'Wie hebben meegewerkt aan deze agenda?'

Positie tussen andere onderzoeksagenda's

De nationale agenda *Erfgoedonderzoek in stroomversnelling* legt een verbinding tussen onderzoeksagenda's op verschillende schaalniveaus – Europees, Nederlands – en uit verschillende velden binnen de erfgoedsector. Ze vervangt deze onderzoeksagenda's niet, maar wil de samenhang en samenwerking bevorderen tussen de verschillende schaalniveaus en (onderzoeks)disciplines.

Deze agenda legt een verbinding tussen onderzoeksagenda's op verschillende schaalniveaus – Europees, Nederlands – en uit verschillende velden binnen de erfgoedsector

EUROPESE AGENDA'S

Allereerst is er op Europees niveau de ARCHE Strategic Research Innovation Agenda (SRIA) uit 2025, die zich vooral richt op erfgoed in relatie tot klimaatverandering, duurzaamheid en veerkracht. Deze nationale onderzoeksagenda verbindt de Europese agenda met het Nederlandse erfgoedveld.

Ook staat deze onderzoeksagenda in relatie tot Europese onderzoeksagenda's en -programma's die recent ontwikkeld of op dit moment nog in ontwikkeling zijn: JPI-CH, E-RIHS, ARCHE, Horizon Europe's agenda Culture, Creativity and Inclusive Society, New European Bauhaus, het Europese Partnerschap Resilient Cultural Heritage en de Strategic Research Innovation Agenda voor het Virtual Worlds Partnership (in ontwikkeling). Deze programma's, partnerships en agenda's beschouwen erfgoed als een betekenisvolle bron voor het bouwen van een duurzame toekomst. *Erfgoedonderzoek in stroomversnelling* kan helpen om deze initiatieven verder richting te geven.

NEDERLANDSE AGENDA'S

Daarnaast verbindt deze agenda landelijke kennis- en onderzoeksagenda's op specifieke thema's of disciplines, zoals de Nationale

Onderzoeksagenda Archeologie, Kennisagenda voor het Museale Veld, Nationale Strategie Digitaal Erfgoed en onderzoek door Kenniscentrum Immaterieel Erfgoed Nederland (de actuele thema's zijn hier te vinden: Kennisontwikkeling – Immaterieel Erfgoed). Ook schetst deze agenda een kader voor kennis- en onderzoeksagenda's met een regionale, lokale en institutionele focus, zoals de domeinspecifieke onderzoeksagenda's van de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed.

De erfgoedsector werkt al jaren verenigd samen in het Netwerk Digitaal Erfgoed (NDE) om erfgoed beschikbaar te maken voor gebruikers en versnippering tegen te gaan. Samen geeft dit netwerk uitvoering aan de Nationale Strategie Digitaal Erfgoed. De agenda *Erfgoedonderzoek in stroomversnelling* sluit aan op de uitgangspunten van deze strategie. Inspelen op (her)gebruik, decentrale aanpak, digitaal erfgoed als gedeelde opgave en afspraken over online beschikbaar stellen van erfgoedinformatie zijn leidend. NDE-knooppunten zoals Beeld & Geluid en de KB nationale bibliotheek zijn onderdeel van de NOE.

SECTORPLANNEN WETENSCHAPPELIJK ONDERWIJS EN ONDERZOEK

Deze agenda sluit ook aan bij de Sectorplannen wetenschappelijk onderwijs en onderzoek rond het thema ‘Cultureel Erfgoed en Identiteit’, specifiek aan universiteiten. Zowel de onderzoeksthema’s binnen de sectorplannen als de onderzoeksvoorstellen van de sectorplanonderzoekers sluiten aan op de kernthema’s van deze agenda. Door met deze agenda aan te sluiten bij het lopend onderzoek van de wetenschappelijke gemeenschap wordt versnippering verminderd en een raamwerk voor cohesie geboden.

Leeswijzer voor de agenda

Erfgoedonderzoek in stroomversnelling is als volgt opgebouwd:

Allereerst geeft ‘Erfgoedonderzoek in kaart’ een globaal overzicht van de soorten onderzoek en de daarbij betrokken partijen.

Het deel ‘De bedding’ beschrijft vijf uitgangspunten voor erfgoedonderzoek die aansluiten bij de consensus in het brede veld van erfgoedonderzoek in Nederland.

Het deel ‘De hoofdstromen’ bevat de programmatieke agenda. Hierin agenderen we de zeven kernthema’s die de komende jaren een belangrijke rol spelen in erfgoedonderzoek in Nederland. Voor elk kernthema is uitgewerkt waarom onderzoek van belang is, wat de centrale onderzoeksvraag is en welke impact onderzoek binnen dit kernthema heeft. Daarnaast illustreren we elk kernthema met mogelijke onderzoeksvragen en met een aansprekend voorbeeld van recent onderzoek.

Het deel ‘De versnelling’ bevat de aanzet tot een uitvoeringsagenda: hoe kan onderzoek naar de zeven kernthema’s zo effectief mogelijk worden uitgevoerd? Met andere woorden: hoe versnellen we als onderzoeksveld samen de stroom? In dit deel formuleren we vier doelen voor het hele veld, waarbij aandacht is voor de organisatie van het onderzoek, de randvoorwaarden die daarvoor nodig zijn en de rolverdeling tussen sleutelactoren.

De agenda sluit af met drie bijlagen:

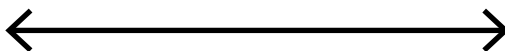
- Bijlage 1. ‘Referenties en inspiratiebronnen’. Om de agenda leesbaar te houden, staan geen verwijzingen naar deze bronnen in de lopende agendatekst.
- Bijlage 2. ‘Wie hebben meegewerkt aan deze agenda?’ Hierin staat een overzicht van alle mensen en partners die hebben meegewerkt aan de totstandkoming van deze publicatie.
- Bijlage 3. ‘Lijst met begrippen’. Om de agenda voor verschillende lezers toegankelijk te maken, worden hierin alle begrippen toegelicht die mogelijk vragen oproepen. In de lopende agendatekst zijn deze begrippen **gehighlight** wanneer zij voor het eerst binnen een hoofdstuk worden gebruikt.

Erfgoodonderzoek

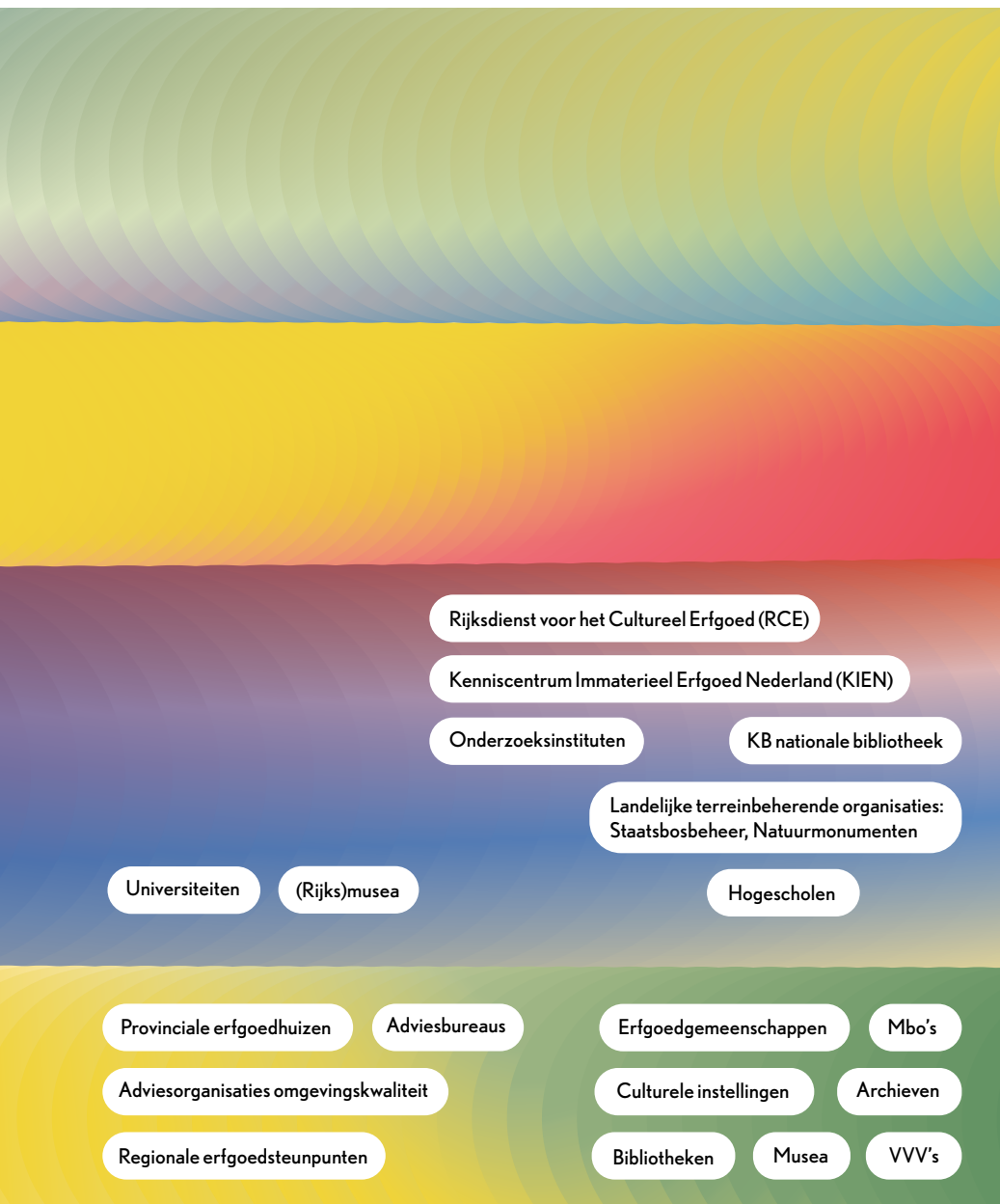
IN KAART

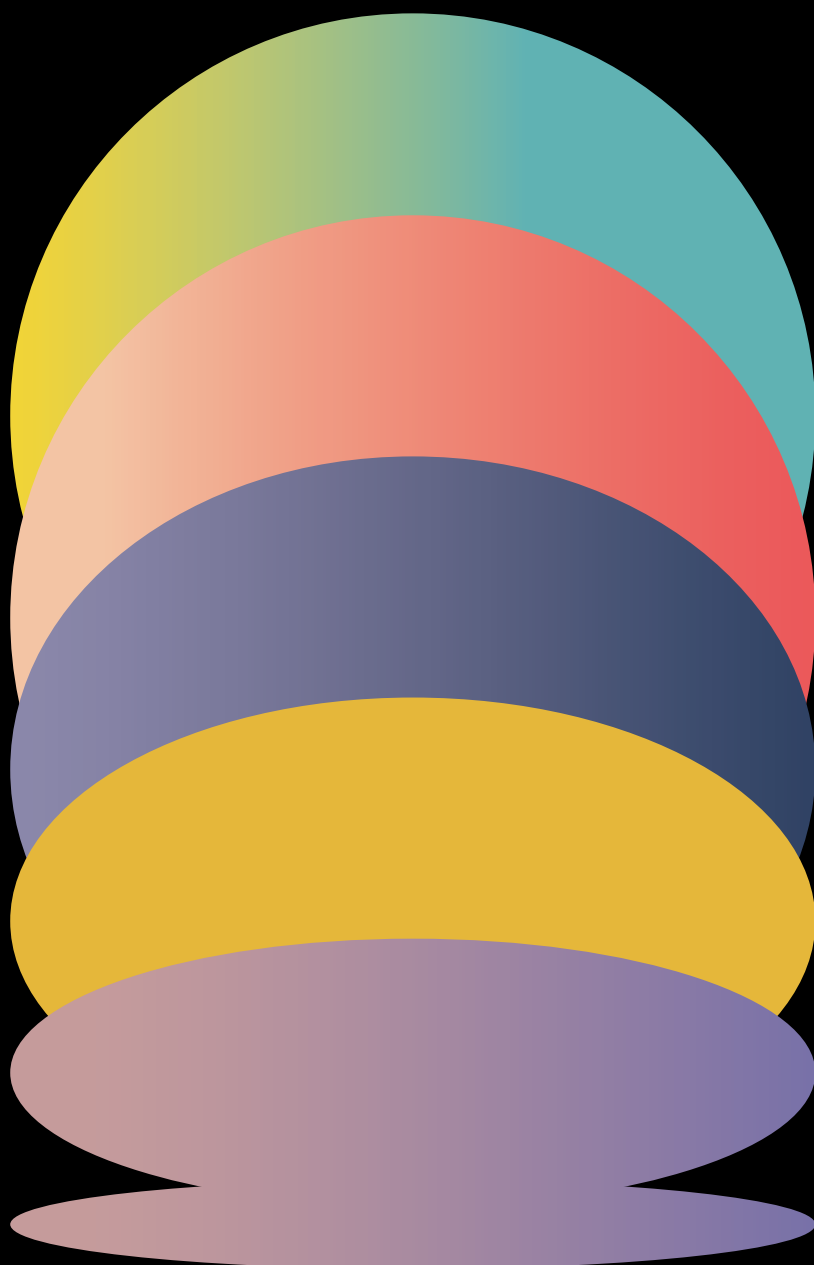

**AGENDEREN &
FINANCIEREN**

ARCHEOLOGIE • LANDSCHAP • ARCHITECTUUR
COLLECTIES • DIGITAAL • IMMATERIEEL

DE BEDDING

vijf uitgangspunten voor erfgoed- onderzoek

Het abstracte woord ‘erfgoed’ roept tal van beelden en ideeën op. Van de schilderijen van Rembrandt tot Sunneklaas op Ameland. Van Kamp Westerbork tot hiphop-battles. Van het kleinschalige esdorpenlandschap in Drenthe tot de middeleeuwse dorpskerk in Noord-Brabant. Hoe ziet de Nationale Onderzoeksraad Erfgoed het begrip ‘erfgoed’ en wat zijn de uitgangspunten bij erfgoedonderzoek? De volgende vijf uitgangspunten vormen de ‘bedding’ waarbinnen erfgoedonderzoek in stroomversnelling kan komen. Ze sluiten aan bij de consensus in het brede veld van erfgoedonderzoek in Nederland.

VOORBEELD **SLAVENHUISJES OP BONAIRE**

De slavenhuisjes op Bonaire kennen een rijke en beladen geschiedenis. Architectuurhistorisch en historisch onderzoek leverden een schat aan informatie op over de huisjes zelf. Maar een extra dimensie bood onderzoek naar de geleefde ruimte en naar de plek die de huisjes innemen in het herinneringslandschap aan de slavernij, dat verbinding heeft met zowel Caribisch als Europees Nederland. Door materiële én immateriële aspecten te onderzoeken, kunnen deze huisjes nog beter worden doorgrond.

1. Onderzoek richt zich op het dynamisch proces

‘Erfgoed staat niet vast’

Wat mensen als erfgoed zien verandert. Denk aan objecten, gebouwen of landschappen die de ene generatie koestert als erfgoed, terwijl een nieuwe generatie ze heel anders labelt. Het label ‘erfgoed’ wordt door instituties of groepen toegekend om elementen uit het verleden, met het oog op de toekomst, in het heden waarde toe te kennen. Daarbij hoort ook dat kennis wordt ontwikkeld om zo goed mogelijk voor deze elementen te zorgen. Studie van veranderingsprocessen maakt dan ook een belangrijk deel uit van erfgoedonderzoek: hoe verandert de waardering en waarde, de materialiteit en de ruimtelijke context van het erfgoed? Erfgoed kan verbinden, maar ook afstand scheppen. Die dynamiek brengt vragen met zich mee op het gebied van eigenaarschap, identiteit, toegankelijkheid en gedeelde conventies. Deze vragen, en de omgang daarmee door instituties en door groepen, vormen een belangrijke invalshoek voor erfgoedonderzoek.

2. Onderzoek kijkt naar historische, sociale, religieuze en ruimtelijk-geografische context

‘Erfgoed staat niet op zichzelf’

Erfgoedonderzoek wint aan kracht als dit plaatsvindt met oog voor context. Erfgoed moet niet als een geïsoleerd fenomeen worden bestudeerd, enkel op het niveau van bijvoorbeeld monumenten, objecten, tentoonstellingen of praktijken, maar altijd met oog voor de tijd, materialiteit, samenleving en het landschap waarin erfgoedvorming heeft plaatsgevonden en nog steeds plaatsvindt. Door die contextuele benadering – die bijvoorbeeld de vorm kan krijgen van een biografie van een object of landschap – kan in beeld worden gebracht wat situaties van crisis of verandering, vroeger en nu, op het niveau van gemeenschappen of samenlevingsbreed, betekenen voor erfgoedvorming. Een contextuele benadering biedt zicht op verbanden tussen erfgoed in verschillende tijdperken, gebieden, generaties en gemeenschappen.

3. Onderzoek betreft materiële en immateriële aspecten

‘Erfgood legt verbanden’

Erfgoodonderzoek vindt plaats met oog voor de samenhang tussen plaatsen, objecten, actoren en praktijken. Een integrale onderzoeksbenadering heeft niet alleen oog voor de waarde en functie van het materiële erfgood, maar ook voor de kennis, emoties en praktijken die dat erfgood mede hebben gevormd. Andersom moet bij onderzoek naar **immaterieel erfgood** ook de materiële kant worden meegenomen, inclusief de emoties en historische kennis die daarbij horen (zie het voorbeeld ‘Slavenhuisjes op Bonaire’).

4. Onderzoek heeft oog voor alle perspectieven

‘Erfgood wordt betwist’

Erfgoodonderzoek heeft oog voor alle actoren en perspectieven in het proces van erfgoodvorming, ook voor degenen die tegen erfgoodvorming zijn: wat is de positie en rol van verschillende actoren, wat zijn hun belangen en kritieken? Welke informatie kan uitsluitel geven over de authenticiteit van een kunstwerk of plek? Tijdens dat proces geven groepen en individuen betekenis aan hun verleden, waarbij altijd in- en uitsluiting plaatsvindt. Erfgood belicht doorgaans niet alle kanten van een verhaal, wat kan leiden tot hoogoplopende emoties en conflict. Vaak wordt beschermd waar mensen trots op zijn en worden de pijnlijke of schuldige hoofd-

stukken uit verleden en heden liever vergeten. In het oog lopende voorbeelden zijn discussies rond standbeelden waarmee mensen worden geëerd die vroeger als helden werden gezien, maar steeds vaker worden geassocieerd met slavernij, oorlog en genocide. Ook kan erfgood een symbolische speelbal worden in (internationale machtsconflicten (zie het voorbeeld ‘Oekraïens of Russisch erfgood?’).

5. Onderzoek bevraagt vaste relaties, kaders en begrippen

‘Erfgood past niet in hokjes’

Erfgoodonderzoek richt zich in veel gevallen op relaties – tussen mensen, tussen **erfgood-gemeenschappen**, tussen mensen en niet-menselijke organismen (*more-than-humans*), tussen plekken, objecten en praktijken, en tussen verleden, heden en toekomst. In veel actueel onderzoek worden vaststaande kaders en begrippenparen kritisch bevraagd. Daarbij gaat het bijvoorbeeld om de schijnbare tegenstelling tussen cultuur en natuur, of religieus-seculier in relatie tot erfgood. Maar ook relaties tussen conceptueel en praktijkgericht onderzoek, of de grens tussen wetenschap en samenleving worden bevraagd. De relaties tussen deze concepten en werelden krijgen nieuwe vormen. Bijvoorbeeld door het inzetten van methoden als **artistiek onderzoek**, **actieonderzoek**, **performatieve methoden** en **grounded theory**, waarbij diepgaand casusonderzoek en conceptuele vernieuwing hand in hand gaan.

VOORBEELD OEKRAÏENS OF RUSSISCH ERFGOOD?

Het Allard Piersonmuseum zat negen jaar lang in de maag met schatten die ze leende uit de Krim. Toen Rusland dit deel van Oekraïne in 2014 annexeerde was de vraag: moest het museum de schatten teruggeven aan Rusland of aan Oekraïne? Binnen een geopolitieke strijd ontbrandde een lang juridisch conflict, waarna het erfgood in 2023 werd overgedragen aan het Nationaal Historisch Museum van Oekraïne.

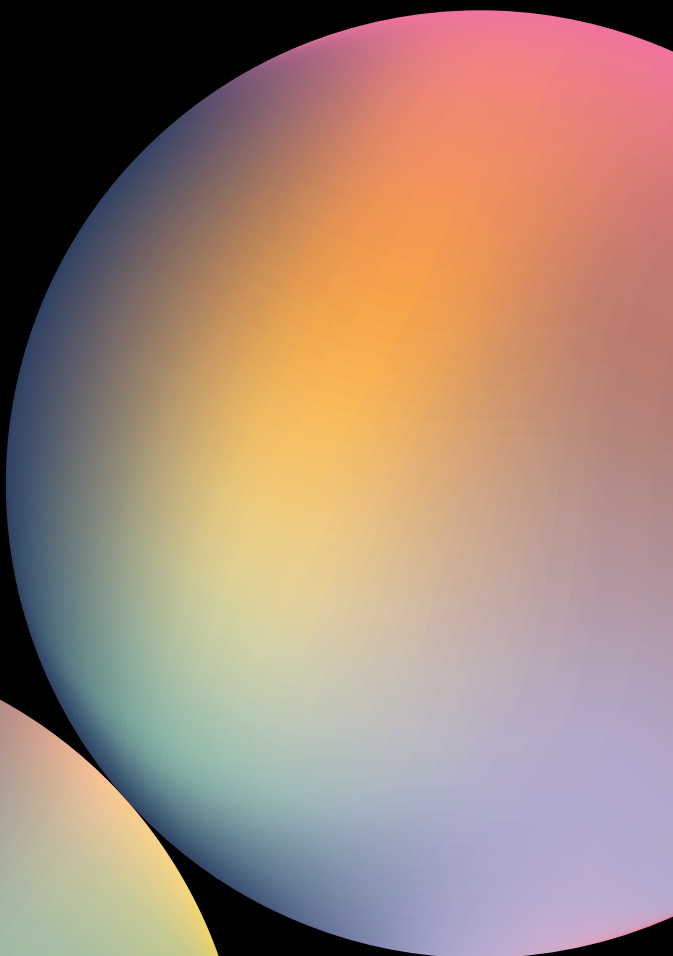
DE HOOFDSTROMEN

zeven kernthema's voor erfgoed- onderzoek

In dit centrale deel van *Erfgoedonderzoek in stroomversnelling* prioriteren we zeven hoofdstromen of kernthema's die de komende 4 jaar urgent zijn om als veld onze energie en inspanningen op te richten. Sommige kernthema's zijn al stevig verankerd in lopend onderzoek, andere nemen we op om ze juist te agenderen voor onderzoek. De zeven kernthema's verschillen in omvang, theoretische inbedding en toepasbaarheid. Ook zijn tussen de kernthema's veel dwarsverbanden te vinden. Ze zijn niet bedoeld als hermetische lijst, maar als hoofdstromen om als veld de krachten te bundelen en erfgoedonderzoek in stroomversnelling te brengen.

1.

KLIMAAT-
VERANDERING

**erfgoed
behouden
en haar kracht
benutten**

Scheuren in monumenten door bodemdaling. Verdroging van historische tuinen en landschappen. Overstromingen of natuurbranden die erfgoed verwoesten. Ook in Nederland wordt erfgoed bedreigd door klimaatverandering. Tegelijkertijd kan juist erfgoed een positieve rol spelen in de overgang naar een duurzame en veerkrachtige toekomst. Ambachten en traditionele technieken, zoals graslandbevoeiing of heggenvlechten, bieden waardevolle kennis over een regeneratieve omgang met landschap en natuur. Kennis over materialen en historische technieken inspireren innovatieve erfgoedzorg. Hoe zorgen we voor erfgoed in tijden van klimaatverandering én hoe benutten we haar kracht?

Waarom is dit kernthema belangrijk?

BEDREIGING VAN NATUURLIJK EN GEBOUWD ERFGOED

Klimaatverandering vormt allereerst een sterke en groeiende bedreiging voor landschappelijk en natuurlijk erfgoed in Nederland. Een voorbeeld van een bedreigd erfgoedlandschap is de Utrechtse Heuvelrug. Daar leidt droogte tot verzwakking en afsterven van bomen, waardoor het risico op ontworteling toeneemt. Langdurige periodes van droogte kunnen ook leiden tot lage grondwaterstanden en bodemdaling, die schade veroorzaakt aan funderingen van monumentale gebouwen. Daarnaast verdrogen en verziltten historische tuinen, parken en groenvoorzieningen, wat hun oorspronkelijke karakter aantast. Ook leidt droogte tot een verhoogd risico op vernietigende natuurbranden, die zowel landschappen, gebouwen of collecties kunnen raken.

BEDREIGING VAN COLLECTIES, ARCHIEVEN EN ARCHEOLOGISCHE VINDPLAATSEN

Snel wisselende klimaatomstandigheden kunnen ook invloed hebben op het behoud van

objecten in collecties, omdat ze processen in gang zetten of versnellen waarvan we nu nog geen weet hebben. Toename van extreme neerslag en rivierafvoer vergroten het risico op overstromingen, wat schadelijk is voor monumentale gebouwen en collecties, in het bijzonder de collecties die in ondergrondse depots worden bewaard. Hogere temperaturen en extreme weersomstandigheden kunnen leiden tot versnelde verwerking van bouwmaterialen. Ook archeologische vindplaatsen, vooral in kustgebieden, worden bedreigd: door stijgende zeespiegels of juist het droogvallen van de ondergrond.

BEDREIGING VAN IMMATERIEEL ERFGOED

Klimaatverandering heeft ook invloed op immaterieel erfgoed. Als landschappen, de natuur, gebouwen, objecten of het weer veranderen, kunnen mensen hun erfgoedpraktijken niet meer uitoefenen zoals voorheen. Denk aan een verbod op paasvuren in steeds drogere lentes of het uitblijven van Elfstedentochten. Denk ook aan immaterieel erfgoed van klimaatvluchtelingen, dat zij in hun nieuwe omgeving niet meer kunnen uitvoeren of

VOORBEELD KASTEELTUINEN EN KLIMAAT – METEN IS WETEN

Extremer weer door klimaatverandering bedreigt de historische tuinen en waterwerken van zo'n 550 historische buitenplaatsen in Nederland. Hoe stel je dit 'groene' en 'blauwe' erfgoed veilig voor toekomstige generaties?

Binnen het Kennisprogramma Klimaatrobuuste Buitenplaatsen is daar intensief onderzoek naar gedaan. Zo ontwikkelde de Stichting Kastelen Buitenplaatsen Landgoederen (SKBL) een groen-blauwe erfgoedmonitor voor kasteeltuinen. Deze monitor geeft inzicht in de staat van onderhoud en conditie van de tuinen en waterpartijen en maakt langjarige trends op historische locaties objectief meetbaar: welke maatregelen helpen en welke niet? De monitor sluit aan op de provinciale en landelijke erfgoedmonitors en bij het erfgoedstappenplan voor de Klimaatstresstest die de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed ontwikkelde.

moeten aanpassen, omdat bijvoorbeeld materialen, (heilige) plekken, gebouwen of objecten die ze daarvoor nodig hebben niet beschikbaar zijn in hun nieuwe omgeving.

OMGAAN MET SCHAARSE RUIMTE

Het klimaat is altijd al van invloed geweest op de vorming van natuurlandschap en op specifieke vormen van bouwen en land bewerken. Juist in Nederland betekent klimaatverandering: anders omgaan met de schaarse ruimte. Klimaatadaptatie en -mitigatie leggen een grotere claim op die ruimte, waarin ook erfgoedwaarden verankerd zijn. Het wordt een grote opgave om keuzes te maken waarin de vaak tegengestelde belangen rond natuurbeleid, energietransitie en economie worden gebalanceerd. Hoe betrekken we erfgoed bij de afweging van al deze ruimtevragen?

KLIMAATNEUTRALE ERFGOEDZORG

Ondertussen draagt erfgoed ook zélf bij aan de klimaatverandering. Denk aan de opslag van data en collecties, aan het onderhoud van

gebouwen en sites. Of aan bruikleenverkeer, bezoekersstromen, klimaatinstallaties voor exposities, festiviteiten en bepaalde ambachten. Alles kost energie en grondstoffen.

Erfgoedinstellingen zoeken daarom naar klimaatneutraal, toekomstbestendig beleid voor het erfgoed.

KLIMAATVERANDERING, KLIMAATRECHT- VAARDIGHEID EN DEKOLONISATIE

Klimaatverandering heeft extra impact in gebieden die in het koloniale verleden werden geëxploiteerd. Het kolonialisme benaderde natuurlijke en culturele hulpbronnen als bronnen voor winst of voordeel. De gevolgen hiervan zijn tot op de dag van vandaag merkbaar. Gebieden die tijdens het kolonialisme zwaar werden geëxploiteerd, zijn nu vaak extra kwetsbaar voor klimaatverandering. Denk aan ontbossing, een slechte bodemkwaliteit en het verdwijnen van traditionele manieren om met de natuur om te gaan. Vaak is de kennis van lokale gemeenschappen, die eeuwenlang in evenwicht met de natuur leefden, tijdens de koloniale

VOORBEELD **ZO VORMDE JACHT DE NEDERLANDSE “NATUUR”**

De Veluwe, Het Loo, bossen en landerijen rond kastelen. Veel van de Nederlandse landschappen die wij als “natuur” beschouwen, zijn diep verweven met de jacht. Hoe heeft de jacht het landschap en onze relatie met dieren beïnvloed?

In haar promotieonderzoek uit 2025 aan de Universiteit van Wageningen duikt Eugenie van Heijgen in drie Nederlandse jachtlandschappen: eendenkooien, het beheer van edelherten en wilde zwijnen op de Veluwe, en hoe fazanten en jagers samen hun relatie en het landschap vormgeven.

Met haar *multispecies*-benadering laat zij zien hoe mens, dier en landschap samen, in ‘cocreatie’, de wereld hebben gevormd. Dit onderzoek toont dat hedendaagse relaties tussen mens, dier en landschap niet vanzelfsprekend zijn. Het nodigt uit om anders te kijken naar de natuur en de manier waarop we haar beheren. Zo ontwikkelt het een nieuw perspectief op het heden, verleden en de toekomst van de natuur, en de jacht, in Nederland.

De rol van dieren, planten en ecosystemen in erfgoed wordt meegenomen, met positieve effecten voor allen

overheersing niet erkend en verdrongen. Ondertussen lopen met name deze gebieden een groter risico en beschikken ze over minder middelen.

ROL TOEKENNEN AAN PLANTEN EN DIEREN

Ook de dieren- en plantenwereld worden sterk getroffen door klimaatverandering en andere effecten van menselijk handelen. Terwijl juist dieren en planten de basis vormen van gezonde ecosystemen. Toch spelen zij nauwelijks een rol in erfgoedonderzoek. Een *multispecies*- of natuurinclusieve benadering kan een belangrijke verschuiving betekenen voor het erfgoedlandschap. Welke rol hebben dieren, planten en ecosystemen bijvoorbeeld gespeeld in het vormgeven van het landschap, architectuur en immaterieel erfgoed? Welke rechten hadden ze? En welke rol en rechten hebben ze nu? Welke bijdrage kunnen ze leveren aan de veerkracht van ecosystemen? (zie het voorbeeld ‘Zo vormde jacht de Nederlandse “natuur”’).

ERFGOED ALS POSITIEVE KRACHT EN HANDELINGSPERSPECTIEF

Erfgoed wordt niet alleen bedreigd door klimaatverandering; wereldwijd wordt ook het potentieel van erfgoed erkend om een actieve rol te spelen in de overgang naar een duurzame en veerkrachtige toekomst. Zo benoemen het Akkoord van Parijs (2015), het VN Biodiversiteitsverdrag (2022), het VN Pact for the Future (2024) en de VN Sustainable Development Goals erfgoed als positieve kracht. Hernieuwde kennismaking met en aandacht voor ambachtelijke en lokale

praktijken kan bijvoorbeeld nieuwe kennis brengen over verschillende vormen van omgang met natuur. Dit type kennis kan gebiedsgerichte oplossingen en handelingsperspectieven geven (*heritage-based solutions*). Ook kan erfgoed troost bieden in tijden van rouw, gemeenschappen verbinden en aanzetten tot nieuw gedrag.

ERFGOEDONDERZOEK ALS RIJKE BRON VAN KENNIS VOOR KLIMAATADAPTATIE

De samenleving kan erfgoed bovendien benutten als een rijke bron voor begrip van klimaatverandering en de manier waarop mensen zich daaraan kunnen aanpassen. Juist doordat erfgoed historisch geworteld is, heeft het een speciale kracht. Een voorbeeld zijn klimaat-stresstesten voor steden en dorpen. Onderzoek naar historisch kaartmateriaal toont waar ooit waterwegen en waterpartijen zijn gedempt of groene zones verdwenen. Inzicht in dit vroegere watersysteem biedt aanknopingspunten voor oplossingen en het begrijpen van problemen. Met zulke kennis kunnen keuzes worden onderbouwd of historische ‘fouten’ worden hersteld. Ook kan erfgoed opnieuw worden ingezet, denk aan de herinzet van historische sluizen, waterlinies of watermolenlandschappen.

Samenvattend: nu het klimaat sterk verandert, is het urgent om klimaatvraagstukken onderdeel te maken van erfgoedonderzoek: hoe beweegt erfgoed en erfgoedbeleid mee? En hoe kan erfgoed mensen helpen om duurzame, inclusieve leefwerelden van de toekomst vorm te geven?

De centrale vraag

Binnen het kernthema ‘Klimaatverandering’ staat de vraag centraal:

Hoe kan erfgoed klimaatbestendig worden en welke rol kan erfgoed spelen in een klimaatveerkrachtige toekomst?

Voorbeelden van vragen om te onderzoeken binnen dit kernthema:

- Hoe kunnen negatieve gevolgen van klimaatverandering op erfgoed (bijvoorbeeld door verdroging, waterschade of verzilting) worden opgevangen?
- Hoe kan een klimaatneutraal, toekomstbestendig beleid voor erfgoed worden opgesteld?
- Hoe kan erfgoedonderzoek de bedreigingen en impact van klimaatverandering beter inzichtelijk maken door kennis, methoden en waardesystemen uit andere domeinen (geesteswetenschappen, religiewetenschappen en theologie, sociale wetenschappen, rechtsgeleerdheid, economie, bedrijfskunde, natuurwetenschappen, techniek) meer structureel te integreren?
- Hoe kan erfgoedkennis bijdragen aan een klimaatveerkrachtige samenleving (van mensen en niet-menselijke organismen) en aan een klimaatadaptief landschap in de toekomst (*heritage-based solutions*)?
- Hoe kunnen andere vormen van (historische) kennis, zoals lokale traditionele kennis en vaardigheden of *indigenous knowledge*, bijdragen aan nieuwe

handelingsperspectieven voor de omgang met klimaatverandering in relatie tot cultureel erfgoed?

- Hoe kan erfgoed helpen om de impact van klimaatverandering te duiden en de samenleving helpen met het vinden van manieren om ermee om te gaan?
- Hoe kan de landschapsbiografie bijdragen aan oplossingen voor de toekomst, door bestuderen van de mens-natuur-landschap-interacties in het verleden?
- In hoeverre moeten het erfgoedbegrip en de daaraan verbonden (Westerse) visies op temporaliteit en vooruitgang worden aangepast, bijvoorbeeld aan concepten zoals het *antropoceen*, *post-growth*, *belichaamde kennis* of *multispecies*-perspectieven?

Welke impact heeft dit onderzoek?

KRACHTIGE BIJDRAGE VAN ERFGOED-ONDERZOEK AAN DE TOEKOMST

De impact van onderzoek binnen het thema ‘Klimaatverandering’ ligt in de eerste plaats in een sterkere bijdrage van erfgoedkennis aan het tegengaan van klimaatverandering en het klimaatbestendig inrichten en beheren van leefomgeving en erfgoed. Zo wordt het potentieel van erfgoed om een actieve rol te spelen in de overgang naar een duurzame en veerkrachtige toekomst ten volle benut. Dit onderzoek draagt bij aan meervoudige perspectieven op klimaatverandering en aan het ontwikkelen van handelingsperspectieven voor een duurzame toekomst (zie het voorbeeld ‘Bijen en heggen: hoe draagt immaterieel erfgoed bij aan biodiversiteit?’).

BETER VOORBEREIDE ERFGOEDINSTELLINGEN

Een belangrijke impact heeft dit onderzoek ook voor erfgoedinstellingen en *erfgoed-gemeenschappen*. Op basis van de resultaten kunnen zij zich beter voorbereiden op de mogelijke klimaatuitdagingen van de toekomst.

INZICHTEN EN TOOLS VOOR GROENE ERFGOEDZORG

Ook levert dit onderzoek inzichten, kaders en tools op om de zorg voor erfgoed op een klimaatvriendelijke manier vorm te geven, bijvoorbeeld door afwegingskaders te ontwikkelen voor de langdurige opslag van **digitaal erfgoed**.

MEER PERSPECTIEVEN: NATUUR EN DIEREN IN ERFGOEDONDERZOEK

Een ander effect van dit onderzoek is dat de blik van de erfgoedsector zich verbreedt: de rol van dieren, planten en ecosystemen in erfgoed wordt meegenomen, met positieve effecten voor allen.

STERKERE INTEGRATIE DOMEINEN

Tot slot zorgt onderzoek binnen het kernthema 'Klimaatverandering' voor meer samenwerking, allereerst binnen verschillende erfgoeddomeinen: natuurlijk en cultureel erfgoed, materieel en immaterieel. Ook worden nieuwe partijen en ngo's, bijvoorbeeld met kennis van dieren en dierenbelangen, milieu of landbouw betrokken. Verder leidt interdisciplinair onderzoek tot een meer structurele samenwerking over de verschillende disciplinaire grenzen van sociale wetenschappen, geesteswetenschappen, exacte wetenschappen, natuurwetenschappen en techniek. Van belang hierbij is dat interdisciplinair onderzoek niet incidenteel blijft, maar kan worden opgeschaald en overgedragen. Ook is het belangrijk daarin niet steeds met nieuwe concepten en methoden te komen, maar verbinding te leggen met de wortels van de wetenschappelijke moederdisciplines.

VOORBEELD **BIJEN EN HEGGEN: HOE DRAAGT IMMATERIEEL ERFGOED BIJ AAN BIODIVERSITEIT?**

De biodiversiteit neemt al decennialang sterk en stelselmatig af. Een bedreiging voor bestaande ecosystemen. Hoe draagt kennis van bijvoorbeeld imkers en heggenvlechters bij aan de oplossing?

Het onderzoeksproject Water en Land: Immaterieel erfgoed en duurzame ontwikkeling van Centrum Agrarische Geschiedenis vzw (CAG) en het Kenniscentrum Immaterieel Erfgoed Nederland (KIEN) inventariseert, onderzoekt en stimuleert immaterieel erfgoed als hefboom voor uitdagingen als waterbeheer, behoud van biodiversiteit en bodemvruchtbaarheid.

Binnen het thema 'Behoud van biodiversiteit' werden de imkerij en heggen aanleggen onderzocht. Samen met erfgoedgemeenschappen en onderzoekers werd de positieve invloed van deze traditionele kennis en technieken op de biodiversiteit blootgelegd. Ook uit onderzoeken binnen het thema 'Waterbeheer' naar traditionele graslandbevoeiing en het vakmanschap van de watermolenaar bleek: immaterieel erfgoedpraktijken van vroeger kunnen wezenlijk bijdragen aan de klimaatoplossingen van morgen.

2.

DIGITALE
(R)EVOLUTIE

**profiteren
van de digitale
kansen voor
erfgoed**

Eeuwenoude kranten uit de KB nationale bibliotheek, VOC-logboeken uit het Nationaal Archief, historische films uit de collectie van Beeld & Geluid – wie kon zich dertig jaar geleden voorstellen dat we die nu thuis kunnen bekijken? De Nederlandse erfgoedsector digitaliseerde de afgelopen decennia in hoog tempo primaire bronnen. Tegelijkertijd ontstaat een stroom aan *born-digital* materiaal: websites, podcasts, games, 3D-scans. Ondertussen volgen de technologische ontwikkelingen elkaar razendsnel op. De digitale (r)evolutie verandert het werk van de erfgoedsector ingrijpend. Onderzoek is nodig om digitale kansen beter te benutten en risico's te beperken.

Waarom is dit kernthema belangrijk?

VERBINDING VAN DIGITALE BRONNEN
BIEDT NIEUWE ONDERZOEKSKANSEN

Afgelopen twintig jaar zijn er grote stappen gezet in digitalisering van primaire bronnen: van bladmuziek tot kranten, van film tot foto's. Meer en meer materiaal is bovendien digitaal 'geboren' (*born-digital*). Denk aan 3D-scans, onderzoeksdata en sociale media. Erfgoeddata worden opgeslagen in speciaal ontwikkelde collectiebeheersystemen. Mede door de inspanningen binnen de Nationale Strategie Digitaal Erfgoed en Podiumkunst, net en CLARIAH staan deze systemen steeds beter met elkaar in verbinding. Dit biedt nieuwe kansen voor onderzoek. Onderzoekers kunnen verbindingen leggen tussen zeer uiteenlopende collecties en zo nieuwe onderzoeksvragen, interpretaties en verbanden ontwikkelen. Bovendien bieden AI en Machine Learning snel toenemende mogelijkheden om primaire data beter in kaart te brengen en sneller en vollediger te verwerken. Daardoor kan het onderzoek als geheel in een stroomversnelling raken en kunnen meer mensen deelnemen aan het onderzoek. Ook

kunnen makkelijker brede (internationale) verbanden worden gelegd tussen data, objecten en collecties.

STRATEGIEËN VOOR LANGETERMIJN-
ONDERHOUD VAN ERFGOEDDATA ZIJN NODIG

De snelle ontwikkelingen in digitale mogelijkheden raken aan alle werkprocessen in de sector: aan hoe digitaal erfgoed geselecteerd, opgeslagen, beschreven en toegankelijk wordt gemaakt. Daarom zijn strategieën nodig voor langetermijnonderhoud en klimaatneutrale opslag van erfgoeddata. De Nationale Strategie Digitaal Erfgoed benoemt de wijze waarop archieven, musea, bibliotheken en andere instellingen uit de erfgoedsector hierin kunnen samenwerken. Een belangrijke en urgente vraag is: hoe kan in deze samenwerking gezamenlijke effectiviteit en efficiëntie worden bereikt?

MEERSTEMMIGHEID BEVORDEREN

Digitale media veranderen ook de relaties tussen burgers, experts, instituties en erfgoedgemeenschappen. Waar eerder het curatorschap bij de erfgoedexpert lag, bieden digitale technieken kansen om erfgoed (co)creatiever

VOORBEELD **TRANSMIXR: JEZELF DIGITAAL ONDERDOMPELEN IN ERFGOED**

Stel, je bent een *space archivist*. In een game moet jij de herinneringen van de mensheid veiligstellen. Die zijn door een onverwachte meteorietenstorm door elkaar geschud.

'Space Archivists' is een van de immersieve ervaringen die worden ontwikkeld binnen het Europese onderzoeksproject TRANSMIXR. Het onderzoek verkent nieuwe manieren om cultureel erfgoed tot leven te wekken buiten de fysieke grenzen van erfgoedinstellingen als een museum of archief. Hoe kan de culturele sector profiteren van *Immersive Experiences* (IX) zoals *Virtual Reality* (VR), *Augmented Reality* (AR) en *Mixed reality* (MR)? Op welke manieren kun je IX zinvol toepassen, juist ook met het oog op jonge doelgroepen? Dat wordt onderzocht met 22 Europese partners, waaronder Beeld & Geluid.

te beheren en meerstemmigheid te bevorderen. Denk aan Wikipedia-achtige structuren die erfgoedgemeenschappen uitnodigen om zelf verhalen, beelden of kennis te documenteren of toe te voegen aan bestaande erfgoedplatforms. Meervoudige interpretaties van het verleden kunnen worden geïntegreerd, controverses rond erfgoed beter zichtbaar gemaakt en ingesloten ideologieën bespreekbaar gemaakt. Bovendien bieden digitale media de mogelijkheid om onderzoeksresultaten laagdrempelig wereldwijd zichtbaar te maken en zo ook meerstemmigheid te bevorderen. Onderzoekers kunnen daarbij de rol van mediator spelen tussen instituten, burgers, technologiebedrijven en het maatschappelijk middenveld.

ZEGGENSCHAP OVER GEDIGITALISEERDE DATA

Wie bepaalt wat er wordt gedigitaliseerd, hoe dat gebeurt en wie heeft uiteindelijk zeggenschap over en toegang tot de gedigitaliseerde data? Een belangrijke uitdaging voor de sector is digitalisering van erfgoed vanuit meerstemmige en gemeenschapsgestuurde benaderingen. Digitalisering kan relaties tussen landen van herkomst van het erfgoed en westerse erfgoedinstellingen helpen, maar ook op scherp zetten. Een belangrijk kader daarbij zijn de FAIR-principes (Findable, Accessible, Interoperable, Reusable). Deze principes zorgen ervoor dat erfgoeddata duurzaam toegankelijk en bruikbaar blijven voor toekomstig onderzoek. Daarnaast zijn de CARE-principes (Collective benefit, Authority to control, Responsibility and Ethics) van belang; voor sommige gemeenschappen kan het ideaal

van openheid en transparantie juist tot zorgen leiden, bijvoorbeeld rond verlies van zeggenschap over de eigen praktijken. De erfgoedsector dient oog te hebben voor dit soort zorgen.

DIGITALE INCLUSIVITEIT BEVORDEREN

Meerstemmigheid bevorderen betekent ook: digitale inclusiviteit bevorderen. Hoe garandeer je toegang tot digitaal erfgoed voor mensen met een visuele, auditieve of cognitieve beperking, en voor mensen met uiteenlopende niveaus in taal en geletterdheid? Daar is nog veel onderzoek voor nodig. Digitale inclusiviteit garanderen vereist bijvoorbeeld aandacht voor meertalige metadata en multimodale vormen van presentatie, zoals gesproken beschrijvingen of vertaalde ondertitels.

NIEUW PUBLIEK AANSPREKEN

Een interessante kans op het vlak van inclusiviteit en toegankelijkheid ligt in de toepassing van immersieve, multisensorische technologieën, zoals VR en AR. Deze technologieën kunnen bijdragen aan het deelnemen aan erfgoed door meer groepen in de samenleving. Denk daarbij aan jongeren, die erfgoed op een nieuwe, voor hen aantrekkelijker manier kunnen beleven. Of aan mensen met financiële, fysieke of andere uitdagingen, die met nieuwe digitale middelen makkelijker kunnen deelnemen aan erfgoed. Uitdaging hierbij is om deze digitale technologieën ook meer 'humaan' te maken door niet alleen visuele, maar ook andere zintuiglijke ervaringen te bieden, zoals tast of reuk.

Meerstemmigheid bevorderen betekent ook: digitale inclusiviteit bevorderen

NIEUWE DIGITALE PLEKKEN INRICHTEN

Een andere kans ligt in het inrichten van nieuwe digitale en hybride plekken voor erfgoed die voor erfgoedonderzoek benut kunnen worden. Er is veel digitale informatie die groepen in de samenleving als erfgoed beschouwen, maar waar nu geen erfgoedzorg voor is ingericht (zie ook het kernthema ‘Thuisloos erfgoed’). Denk aan *born-digital* erfgoed van jongeren, zoals *memes*, TikTok filmpjes of Snapchat-filters. Of aan erfgoed van arbeidsmigranten of vluchtelingen. Cocreatie is ook hierbij essentieel, gezien het spanningsveld tussen openbaarheid en beslotenheid. Een mooi voorbeeld van cocreatie is de Data Hub van het Consortium Koloniale Collecties, die ruimte biedt aan verschillende verhalen bij digitale collecties. Het erkennen van perspectieven van gemarginaliseerde groepen houdt ook in dat sommige informatie juist niet openbaar wordt gedeeld.

NIEUWE TECHNIEKEN, ERFGOEDBELEVING VERSTERKEN

Nieuwe digitale technieken bieden ook nieuwe ingangen voor erfgoed en erfgoedonderzoek. Zo levert 3D- en 2D+-digitalisering

reproducties die extra diepte- of oppervlaktestructuurinformatie bevatten. Daardoor zijn fysieke eigenschappen beter zichtbaar, bijvoorbeeld de varkensharen op een stuk perkament of de verfhuid van een schilderij. Bij de traditionele vorm van digitalisering (reproductie) zijn dit soort details niet zichtbaar, terwijl ze heel relevant kunnen zijn voor materiaalonderzoek van erfgoedobjecten.

3D-digitalisering kan ook bijdragen om erfgoed op een innovatieve manier te verbeelden door makers in de creatieve industrie, zoals VR-ontwikkelaars en ontwerpers van tentoonstellingen. Hoe kan *materieel erfgoed* met *immaterieel erfgoed* worden verbonden, de erfgoedbeleving worden versterkt en contextuele diepte worden geboden? Een creatieve blik kan daarbij samengaan met een kritische. Zo ontstaan nieuwe verhalen en frisse perspectieven op het verleden en heden. Daarvoor is het van belang dat kennisinstellingen, monumentenorganisaties en creatieve makers samen onderzoeken hoe erfgoedbeleving kan worden versterkt. AI kan een belangrijke rol spelen bij het toegankelijk maken van erfgoed op niet-tekstuele wijze.

VOORBEELD **AI-CURATOR WEEET ALLES OVER EEUWENOUDE VISSSENBOEK**

Zeemonsters, eenhoorns, ganzen die op schelpen leven. Het 16^e-eeuwse *Visboeck* staat vol kleurrijke tekeningen van zeedieren. Hoe maak je zo’n eeuwenoud boek toegankelijk voor publiek van nu?

De KB nationale bibliotheek ontwikkelde in 2023 in samenwerking met TU Delft de CuratorBot, een slimme AI-chatbot. De bot beantwoordde in een pilot vragen van bezoekers over het populaire *Visboeck* van Adriaen Coenen, een visverkoper uit Scheveningen. De oude taal en fantasierijke afbeeldingen roepen veel vragen op: wat is dit precies? Wat heeft het met de zee te maken? CuratorBot is getraind met informatie uit publicaties, online bronnen en kennis van collectiespecialisten van de KB. In de pilot onderzocht de KB ook hoe AI-chatbots erfgoedinstellingen kunnen ondersteunen: welke vragen kan de bot beantwoorden, en waar loopt hij tegenaan?

De inzet van AI in het erfgoedveld brengt risico's voor stereotypering én kansen om deze op te sporen

Zo maakt automatische beeldherkenning het mogelijk om foto's en video's in collecties automatisch te labelen en doorzoekbaar te maken. En analyse van spraak en video zorgt ervoor dat gesproken tekst in audio- en video-bronnen toegankelijk wordt. Ook de chatfunctie inzetten om te praten met een AI-curator is een interessante nieuwe techniek (zie het voorbeeld 'AI-curator weet alles over eeuwenoud Vissenboek').

EUROPESE REGELGEVING ALS ETHISCH KOMPAS

Met de komst van Europese regelgeving zoals de AI Act, Digital Services Act (DSA), European Accessibility Act (EAA) en Digital Markets Act (DMA), krijgt de digitale transformatie van de erfgoedsector een duidelijker kader. Zo worden voorwaarden gesteld aan het gebruik van digitale technologieën en platforms, bijvoorbeeld op het gebied van transparantie, aansprakelijkheid en bescherming van gebruikersrechten. Voor erfgoedorganisaties betekent dit dat zij explicieter moeten nadenken over hoe zij omgaan met digitale collecties, data en diensten. De AI Act stelt bijvoorbeeld specifieke eisen aan het gebruik van AI, waardoor erfgoedinstellingen ethische kaders en transparantie beter moeten waarborgen.

AI EN STRATEGISCHE AUTONOMIE

Tegelijkertijd biedt de EU-regelgeving een kans om na te denken over strategische autonomie. Strategische autonomie van Nederland

en Europa staat op dit moment hoog op de agenda. Levert de sector de Nederlandse erfgoeddata uit aan het op winst gebaseerde model van *big tech* of vormen ze de bron voor eigen, publieke, open AI-toepassingen? Kan de sector erfgoeddata beschermen tegen commerciële belangen? Als erfgoeddata aan de basis staan van open modellen die publieke instellingen gebruiken, helpt dat om publieke alternatieven voor Amerikaanse en Chinese AI mainstream te maken. Zo wordt in Nederland op dit moment GTP NL ontwikkeld door publieke partijen en met publieke middelen.

AI EN ETHISCHE EN JURIDISCHE KADERS ONTWIKKELEN

Een belangrijke vraag bij de opmars van AI en de macht daarin van grote technologiebedrijven is: hoe kan de waardering en bescherming van erfgoed in die omgeving vorm krijgen? De digitale wereld is als een netwerk, waarin eigenaarschap anders werkt dan in de fysieke wereld. AI doet ethische en morele vragen (her)rijzen over authenticiteit, uniciteit en eigenaarschap. Deze thema's spelen ook een belangrijke rol in de Nationale Strategie Digitaal Erfgoed. Om verantwoord om te gaan met AI en digitalisering in de erfgoedsector, is het ontwikkelen van ethische richtlijnen en juridische kaders essentieel. Daarbij gaat het met name om richtlijnen rond auteursrecht en datagebruik.

AI EN VERSTERKING EN OPSPORING VAN STEREOTYPEN

De inzet van AI in het erfgoedveld brengt risico's voor stereotypering én kansen om deze op te sporen. [Linked Open Data](#) en AI maken het mogelijk onderzoek te doen met grote hoeveelheden erfgoeddata. Toepassingen zoals beeldherkenning en spraakanalyse maken collecties beter doorzoekbaar, maar zijn niet neutraal: bias, foutmarges en afhankelijkheid van trainingsdata beïnvloeden de resultaten en genereren zo zelf belangrijke onderzoeksvragen. Deze toepassingen kunnen stereotypen versterken en leiden tot oversimplificatie van de complexe context van erfgoed. Tegelijkertijd kan AI ook instrument zijn om te kijken welke bias er in metadata zit. Een voorbeeld is het onderzoeksproject SABIO (The Social Bias Observatory) van het Cultural AI Lab. Daarbinnen werken de Vrije Universiteit, de Universiteit van Amsterdam, de KB nationale bibliotheek en het Wereldmuseum samen aan onderzoek naar bias in culturele beschrijvingen: welk kwetsend of stereotyperend – vrouwvijandig, homofob, racistisch of antisemitisch – taalgebruik bevatten de collectiebeschrijvingen?

DIGITALISERING EN KLIMAATVERANDERING

Digitalisering vraagt veel energie en grondstoffen: datacentra, AI-toepassingen en hardwareproductie veroorzaken CO₂-uitstoot en e-waste. Voor de erfgoedsector rijst daarom een urgente vraag: hoe kan digitalisering van erfgoed klimaatneutraal en circulair worden ingericht? Deze vraag sluit aan bij vragen binnen kernthema 1 'Klimaatverandering' van deze onderzoeksagenda.

Samengevat: alle snelle digitale ontwikkelingen bieden grote kansen én urgente uitdagingen voor de erfgoedsector.

De centrale vraag

Binnen het kernthema 'Digitale (r)evolutie' staat de vraag centraal:

Hoe kan digitalisering erfgoedbeheer democratiseren, contextuele diepte bieden en dynamische, interactieve ervaringen mogelijk maken?

Voorbeelden van vragen om te onderzoeken binnen dit kernthema:

- Welke ethische en juridische implicaties heeft het gebruik van AI voor het beheer, de beleving en de toegankelijkheid van cultureel erfgoed? Hoe kunnen erfgoedinstellingen effectief AI inzetten voor het verbeteren van AI én hun erfgoedzorg?
- Hoe kan *born-digital* erfgoed op lange termijn worden geconserveerd en toegankelijk gehouden?
- Welke veranderingen treden op in de toeschrijving, authenticatie en waardering van erfgoed met de introductie van digitale middelen en digitalisering van erfgoed?
- Welke veranderingen veroorzaakt digitalisering van de samenleving in de relatie tussen erfgoedwaarden, plekken, objecten en hun digitale representaties?

- Hoe kunnen digitaliseringsprojecten en onderzoeksinfrastructuren met elkaar verbonden worden om doorzoekbaarheid te vergroten? Hoe kunnen de verschillende manieren van digitalisering en data-management beter aan elkaar gekoppeld worden?
- Hoe kan het digitale domein helpen om binnen erfgoedgemeenschappen communicatie en cocreatie te bevorderen?
- Hoe kan digitalisering van erfgoed nieuwe economische businessmodellen genereren voor erfgoedgemeenschappen, erfgoed-instellingen en erfgoedsites, en klimaat-impact verminderen?
- Hoe kan digitalisering een rol vervullen in vraagstukken rond verlies, afscheid, conflict van erfgoedplekken, gebouwen, objecten en collecties?

Welke impact heeft dit onderzoek?

NIEUWE ONDERZOEKSMETHODEN

Onderzoek binnen het kernthema ‘digitalisering’ stimuleert allereerst de ontwikkeling van nieuwe methoden binnen *digital humanities* en *data science*, waarmee nieuwe onderzoeksvragen kunnen worden onderzocht. Digitalisering fungeert daarbij als aanjager van interdisciplinair samenwerken.

DEMOCRATISERING VAN TOEGANG EN DUIDING ERFGOED

Ook draagt dit onderzoek bij aan de democratisering van toegang, duiding en creatie van erfgoed. Door cocreatie ontstaan gedeeld eigenaarschap en ruimte voor verschillende perspectieven. Ook levert het inzichten en mogelijkheden op om de toegankelijkheid van erfgoed voor specifieke groepen te vergroten (zie het voorbeeld ‘TACIT – toegang tot erfgoed voor iedereen’).

NIEUWE DIGITALE STRATEGIEËN VOOR ERFGOEDZORG

Ten derde draagt dit onderzoek bij aan het ontwikkelen van digitale strategieën die zowel het behoud van fysieke erfgoedobjecten als het borgen van immaterieel erfgoedpraktijken optimaliseren. Deze strategieën zorgen tegelijkertijd voor de digitale toegankelijkheid van materieel, immaterieel en *born-digital* erfgoed, zonder de materialiteit, de kernwaarden of de authenticiteit aan te tasten.

VERNIEUWENDE MANIEREN OM TE ERVAREN

Verder draagt onderzoek binnen het kernthema digitalisering bij aan vernieuwende manieren om erfgoed te ervaren. Daarbij maken digitale tools een diepere beleving, context en interactie mogelijk, zowel voor het brede publiek als voor specifieke erfgoedgemeenschappen en onderzoekers.

Onderzoek binnen het kernthema ‘digitalisering’ stimuleert allereerst de ontwikkeling van nieuwe methoden binnen *digital humanities* en *data science*

VOORBEELD **TACIT – TOEGANG TOT ERFGOED VOOR IEDEREEN**

Hoe kun je digitale diensten, zoals aanbod op televisie en bibliotheekcollecties inclusief maken voor mensen met een visuele of gehoorbeperking en dat op een cocreative manier aanpakken?

In Nederland heeft een kwart van de bevolking een beperking. Het gaat daarbij om visuele, auditieve, cognitieve en sociale beperkingen. Toch is toegankelijkheid vaak een bijzaak bij het ontwerpen van technologieën en diensten. Hoe kan worden gezorgd dat mensen met een beperking ook toegang hebben tot en genieten van materiaal uit de musea en archieven? Met de opkomst van AI en immersieve technologieën wordt meer mogelijk.

In het vijfjarige NWO-onderzoeksprogramma TACIT, gestart in 2025, werken onderzoekers uit zes academische instellingen en maatschappelijke partijen samen aan inclusieve technologieën voor toegang en maatschappelijke participatie. Zo werken erfgoedinstellingen als KB nationale bibliotheek en Beeld & Geluid samen met academische partners aan het toegankelijk maken van hun collecties voor mensen met een beperking.

ANTWOORD OP MORELE EN ETHISCHE DILEMMA'S

Ook geeft het onderzoek antwoord op de ethische en morele dilemma's waar de digitale transformatie en de opmars van AI de erfgoedzorg voor stelt. Zo draagt het onderzoek bij aan het ontwikkelen van kaders en richtlijnen die instellingen helpen om algoritmische vooroordelen en ongelijkheid te voorkomen, en privacy, auteursrechten en gemeenschapsrechten bij digitaal hergebruik te waarborgen. Daarnaast levert het inzichten op om de ecologische kosten van digitalisering zorgvuldig af te wegen tegen de maatschappelijke baten, waardoor de erfgoedsector rechtvaardige, duurzame en toekomstbestendige keuzes kan maken.

MAATSCHAPPELIJKE IMPACT

Tot slot stimuleert onderzoek binnen dit kernthema innovatie in de creatieve industrie, waar ontwerpers en technologische makers nieuwe vormen van erfgoedbeleving ontwikkelen. Het bevordert culturele democratisering door erfgoedgemeenschappen meer zichtbaarheid en zeggenschap te geven. Beleidsmakers krijgen beter inzicht in digitale ontwikkelingen en ethische vraagstukken, terwijl educatieve toepassingen en cocreative platforms erfgoed toegankelijker en relevanter maken voor jongere generaties.

3.

MEERSTEMMIGHEID

**erfgoed
als spiegel
van de
samenleving**

Nederland telt meer dan 18 miljoen inwoners, waarvan meer dan een kwart geboren is in het buitenland of ouders heeft die naar Nederland kwamen. Tel daarbij op alle Nederlanders met wortels in de voormalige koloniën, expats, vluchtelingen, verschillen tussen generaties en tussen Nederlanders van verschillende culturele en politieke kleur, en de conclusie is: we leven in een veelkleurige, religieus diverse en meerstemmige samenleving. Maar vormt het erfgoed dat wordt behoud en zichtbaar gemaakt ook een spiegel van die rijke schakering? Hoe zorgen we dat erfgoed bijdraagt aan, en een afspiegeling vormt van, de meerstemmige samenleving?

Waarom is dit kernthema belangrijk?

SAMENLEVING VOL 'KLOVEN'

Een veel besproken zorg in het publieke debat is 'polarisatie', al dan niet aangejaagd door sociale media en politieke vertegenwoordigers. Het woord 'kloof' valt daarbij regelmatig. De kloof tussen arm en rijk, tussen praktisch en theoretisch opgeleide burgers, tussen burger en overheid. De kloof tussen stad en platteland, tussen mensen met verschillende culturen en godsdiensten en tussen verschillende generaties. Veel bestuurders zijn dan ook op zoek naar middelen om kloven te overbruggen of te dichten, oftewel: de sociale cohesie te vergroten. Ondertussen liggen diversiteit en inclusie onder invloed van (internationale) politieke krachten onder vuur.

ERFgoed DRAAGT BIJ AAN SOCIALE VERBINDING

Erfgoed kan bijdragen aan meer verbinding tussen en binnen groepen in een tijd waarin oude weefsels in de samenleving losraken. Samen Zomercarnaval, Koningsdag of Eid al-Fitr vieren, samen de lokale geschiedenis beleven in een erfgoedinstelling, samen wagens bouwen voor het jaarlijkse bloemen-corso of carnaval, van landschappen genieten, bijen of vogels tellen, volkstuinieren: erfgoed kan bijdragen aan sociale cohesie. Juist sociale cohesie is van groot belang in tijden waarin conflicten hoog kunnen oplopen. Dat vraagt echter wel inzicht in de voorwaarden waaronder erfgoed aan sociale verbinding kan bijdragen, terwijl het tegelijkertijd mag schuren.

VOORBEELD **DE GOUDEN KOETS – SYMBOOL VAN MAATSCHAPPELIJK DEBAT**

De Gouden Koets, ooit hét ceremonieel pronkstuk van Prinsjesdag, deed vanaf de eeuwwisseling veel stof opwaaien. Kon dit erfgoedicoon nog wel worden ingezet, gezien het koloniale verleden en het controversiële paneel 'Hulde aan de Koloniën'?

Erfgoedkundig, antropologisch en materiaaltechnisch onderzoek van het Amsterdam Museum, samen met de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed en de Vrije Universiteit Amsterdam, beantwoordde vragen over de herkomst en veranderde betekenis van de koets.

Materiaaltechnisch onderzoek onthulde dat het bladgoud met grote waarschijnlijkheid afkomstig is uit Suriname. De Gouden Koets was in 2023 in het Amsterdam Museum te zien in een meerstemmige en participatieve tentoonstelling. Vragenlijsten en interviews met bezoekers gaven inzicht in wat verschillende Nederlanders van de Gouden Koets vinden.

De uitkomst: de meeste mensen vinden dat de koets bewaard moet blijven, maar wél als museumstuk met ruimte voor uitleg en debat. De Gouden Koets rijdt niet meer, maar blijft tentoongesteld – als spiegel van de Nederlandse geschiedenis en om de dialoog over het koloniale verleden te stimuleren.

Erfgoed beleven verhoogt niet alleen het welbevinden van ouderen, maar ook van jongeren die zoeken naar identiteit en houvast in een gefragmenteerde onlinewereld

ERFGOED DRAAGT BIJ AAN THUISGEVOEL

Erfgoed kan ook bijdragen aan het thuisgevoel van mensen, aan *homemaking* en *place-making*. Erfgoed beleven verhoogt niet alleen het welbevinden van ouderen, maar ook van jongeren die zoeken naar identiteit en houvast in een gefragmenteerde onlinewereld. Die onlinewereld kan hen ook verbinden met anderen die elders op de wereld hun erfgoed beleven en er kennis van hebben.

WAT VERSTAAN WE ONDER MEERSTEMMIGHEID?

Voorwaarde voor erfgoed om haar verbinden-de rol te vervullen is ruimte voor meerstemmigheid. Met 'meerstemmigheid' doelen we op twee zaken. Ten eerste op 'alle stemmen hoorbaar maken', oftewel recht doen aan de rijkdom aan erfgoed en geschiedenissen van alle groepen in Nederland. Denk daarbij aan regionale tradities, religieus erfgoed van migranten of *digitaal erfgoed* van jongeren.

Ten tweede doelen we met 'meerstemmigheid' op 'alle stemmen horen': het betrekken van de perspectieven en inzichten van verschillende groepen in de samenleving bij erfgoedzorg en erfgoedonderzoek. Hoe kan worden geluisterd naar alle stemmen? Hoe kunnen ze worden afgewogen en representatief betrokken in besluitvorming? Hoe kunnen bijvoorbeeld koloniale en postkoloniale gezichtspunten een onlosmakelijk onderdeel

worden gemaakt van erfgoedverhalen? Hoe kunnen jongeren worden betrokken bij beslissingen over het al dan niet behouden van erfgoed? En: hoe kunnen andere vormen van kennis worden erkend en benut?

ERFGOED ALS AANJAGER VAN DEBAT

Erfgoed hoeft niet alleen te verbinden, bij te dragen aan een thuisgevoel of te zorgen voor consensus. Erfgoed kan ook worden ingezet om maatschappelijke of ecologische problemen aan te kaarten, juist omdat erfgoed meerstemmig is. Door discussie over de rol en het uiterlijk van Piet in de Sinterklaasviering wordt bijvoorbeeld racisme op de agenda gezet. Via het Coenmonument of de Gouden Koets kan slavernij worden aangekaart (zie het voorbeeld 'De Gouden Koets – symbool van maatschappelijk debat'). Erfgoed kan een goede aanjager zijn van een gesprek of debat. Onderzoek kan bijdragen aan effectieve methoden en technieken om dialoog te bevorderen en polarisatie tegen te gaan.

NOG NIET VANZELFSPREKEND

Meerstemmigheid als uitgangspunt voor erfgoedbeheer en -onderzoek is nog niet vanzelfsprekend. Veel erfgoedconcepten zijn diepgeworteld in Westerse en Europese opvattingen. Deze dominante kaders kunnen andere perspectieven tekortdoen en beperken het zicht op de veelzijdige en dynamische aard van erfgoed. Door eurocentrische aannames

te bevragen, kunnen alternatieve kennis- en erfgoedpraktijken worden verkend. Zo laaiden in 2021 op Sint Eustatius discussies op rondom archeologisch onderzoek waarbij skeletten van tot slaaf gemaakten werden blootgelegd. De lokale **erfgoedgemeenschap** had grote moeite met dit onderzoek door archeologen van buiten, omdat de nazaten en de lokale gemeenschap er niet voldoende bij waren betrokken.

VERDRAG VAN FARO EN OMGEVINGSWET VRAGEN MEERSTEMMIGHEID

Het **Verdrag van Faro**, dat Nederland in 2024 ondertekende, benadrukt het belang van het betrekken van erfgoedgemeenschappen bij de zorg voor en het onderzoek naar erfgoed. In dit verdrag staat niet het cultureel erfgoed zelf, maar de mens en de samenleving in hun relatie met erfgoed centraal. Participatie is daarbij een basisprincipe. Een principe dat overigens ook terugkomt in de Omgevingswet die per 1 januari 2024 in Nederland van kracht is.

Toch is in de erfgoedsector weinig structureel onderzoek gedaan dat handvatten biedt hoe participatie in erfgoedzorg kan worden vormgegeven. Hoe kan daarin meerstemmigheid als democratisch principe worden verankerd? Onderzoek naar de inzet van bestuurskundig,

juridisch en procesmatig instrumentarium voor meerstemmig erfgoed ontbreekt. Ook onderzoek naar het belang en de rol van erfgoed in de meerstemmige samenleving ontbreekt.

De centrale vraag

Binnen het kernthema 'Meerstemmigheid' staat de vraag centraal:

Hoe kan erfgoed een bijdrage leveren aan, en een afspiegeling vormen van de meerstemmige samenleving?

Voorbeelden van vragen om te onderzoeken binnen dit kernthema:

- Hoe verandert de opvatting over erfgoed als het wordt beschouwd vanuit democratische waarden en een multicultureel en multireligieus perspectief?

Erfgoed kan ook worden ingezet om maatschappelijke of ecologische problemen aan te kaarten, juist omdat erfgoed meerstemmig is

Door binnen erfgoed ruimte te creëren voor groepen met verschillende achtergronden en overtuigingen, neemt het respect toe voor elkaars geschiedenis en elkaars perspectief op erfgoed

- Hoe kan een meerstemmige benadering van erfgoed welzijn en emancipatie bevorderen? Hoe kan meerstemmigheid worden verankerd als democratisch principe in erfgoedzorg? Welke methodes kunnen worden ingezet om meerstemmigheid rond erfgoed te analyseren en af te wegen in besluitvorming?
- Hoe kan participatie en cocreatie rond meerstemmigheid worden bevorderd en hoe kan worden gezorgd dat deze processen inclusief zijn? Hoe kan binnen intergenerationele meerstemmigheid worden gekomen tot gedeelde instemming (*common ground*)?
- Hoe kunnen erfgoedobjecten en -praktijken dienen als gespreksfacilitator?

Welke impact heeft dit onderzoek?

MEER SOCIALE COHESIE

Allereerst levert onderzoek binnen het kernthema 'Meerstemmigheid' bouwstenen voor meer sociale cohesie in de samenleving. Door binnen erfgoed ruimte te creëren voor groepen met verschillende achtergronden en overtuigingen, neemt het respect toe voor elkaars geschiedenis en elkaars perspectief op erfgoed. Verschillende stemmen uitnodigen kan ook wrijving, debat en uitwisseling opleveren. Erfgoed stimuleert dan een dialoog over de gedeelde en soms omstreden geschiedenis. Onderzoek binnen dit kernthema geeft bestuurders inzichten en middelen om verbinding en debat binnen en tussen groepen te bevorderen.

STERKERE GEMEENSCHAPPEN

Een andere belangrijke impact van onderzoek binnen dit kernthema is dat het gemeenschappen, groepen en individuen helpt erfgoed in de eigen leefomgeving te herkennen en erkennen. Herkennen en erkennen zijn de eerste stappen in het zichtbaar maken en waarderen van erfgoed. Zo draagt het onderzoek bij aan sterkere gemeenschappen, die zich verbonden voelen met en zorgen voor hun erfgoed.

BEWUSTZIJN IN DE ERFGOEDECTOR

Een groter bewustzijn bij erfgoedonderzoekers en erfgoedbeheerders over de biases die het erfgoedveld beïnvloeden, is een andere opbrengst. Niet alleen helpt onderzoek naar meerstemmigheid om het huidige concept van erfgoed verder open te breken, het legt ook de gekleurde kijk bloot in de geïnstitutionaliseerde praktijken. Zo draagt het bij aan het waarderen van en ruimte geven aan een meer rijkgeschakeerde waaier aan erfgoed in Nederland.

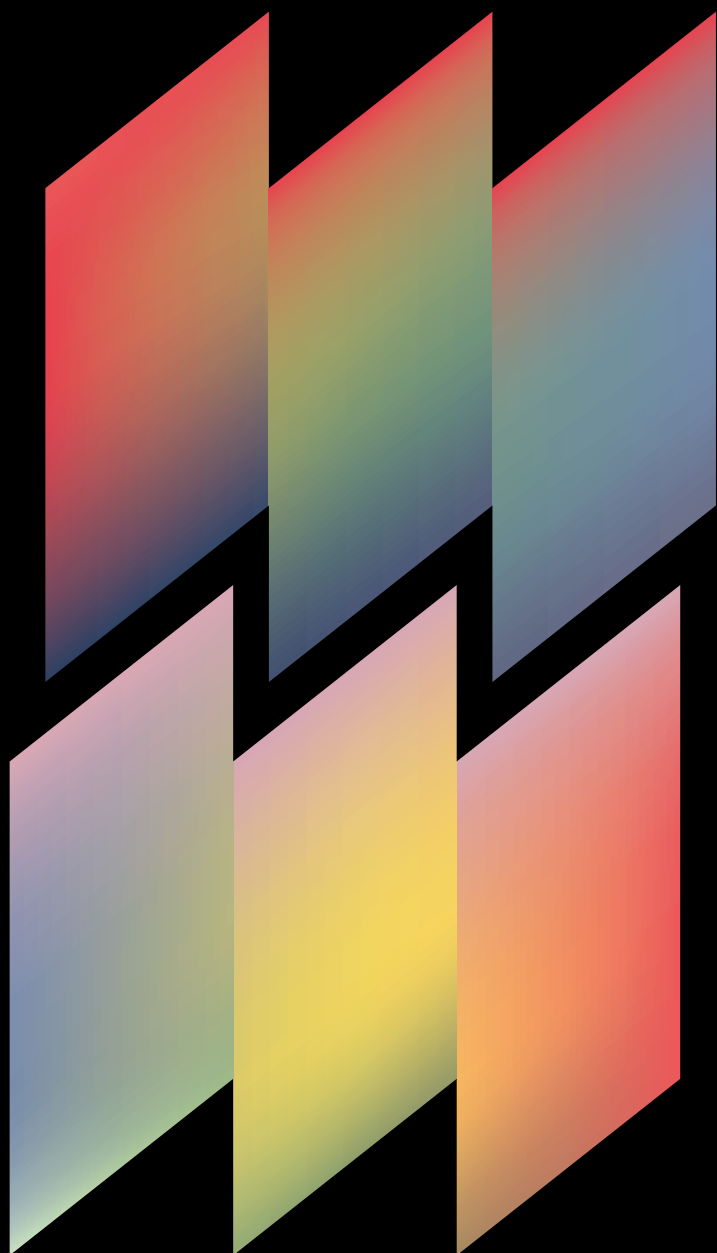
TOOLS VOOR PARTICIPATIE

Tot slot levert onderzoek naar meerstemmigheid binnen de erfgoedsector bruikbare methoden en tools op om inclusieve participatie vorm te geven op andere terreinen dan erfgoedzorg. En andersom: wat kan de erfgoedzorg leren van andere sectoren, bijvoorbeeld in het toepassen van *serious gaming* en cocreatieve scenariovorming? In een Nederland dat staat voor grote maatschappelijke, ecologische en ruimtelijke opgaven is het op vele terreinen van belang de stem van burgers te betrekken in vormgeving en besluitvorming.

Erfgoed stimuleert een dialoog over de gedeelde en soms omstreden geschiedenis

4.

ERFGOED IN CONFLICT

**omgaan met
omstreden
erfgoed**

In Nederland en internationaal spelen regelmatig conflicten rond erfgoed. De plaatsing van windmolens in een historisch landschap. Het stoken van paasvuren. De toekomst van de Muur van Mussert. Het tentoonstellen van schatten uit een land dat zijn buurland bezet. Erfgoed roept bij verschillende groepen mensen sterke gevoelens op, zowel positieve als negatieve. Omstreden erfgoed kan maatschappelijke spanningen aanwakkeren. Voor erfgoed zorgen betekent daarom ook: omgaan met uiteenlopende standpunten, discussie en conflict. Hoe kunnen de samenleving en erfgoedsector op een productieve manier omgaan met omstreden erfgoed?

Waarom is dit kernthema belangrijk?

ERFGOED ROEPT HEVIGE EMOTIES OP

Erfgoed kent een hoge emotionele lading. Juist daardoor verbindt het mensen en draagt het bij aan hun identiteitsgevoel.

Tegelijkertijd schuilt daarin ook de kiem voor conflict. Niet voor niets wordt erfgoed over de hele wereld meegezogen in of bedreigd door conflicten. Als andere groepen in de samenleving – jongeren, ouderen, praktisch of theoretisch opgeleiden, mensen van kleur, vrouwen, mannen, *queers*, mensen met een migratieachtergrond, dierenliefhebbers, boeren, enzovoort – ‘jouw’ erfgoed negatief of anders ervaren, kunnen emoties hoog oplopen. Dan wordt het erfgoed omstreken (*contestedness*).

CONFLICT OVER ERFGOED ZELF

Aan de ene kant kan erfgoed *zelf* onderwerp van conflict zijn, niet in de laatste plaats omdat erfgoed vaak het product is van historische conflictsituaties. In de Nederlandse samenleving leiden beheer en presentatie van erfgoed steeds vaker tot hevige debatten of zelfs ruzies. Denk aan discussies over het verdrijven van lagere inkomensgroepen uit historische binnensteden en erfgoedlocaties. Aan debat over het herdenken van de Tweede Wereldoorlog. Aan discussies over het doorwerken van de koloniale geschiedenis, de herinnering aan het slavernijverleden en het teruggeven van geroofd erfgoed. Of aan conflicten over de commerciële of toeristische uitbuiting van erfgoedobjecten, erfgoedsites

VOORBEELD EERLIJK SAMEN BESLISSEN? HOLOCAUST- EN SLAVERNIIJMONUMENTEN

Rond herdenkingsmonumenten over traumatische geschiedenis ontstaat vaak conflict. Wie beslist over de plaatsing? Ervaren betrokkenen de besluitvorming als eerlijk en democratisch? In haar promotieonderzoek uit 2025 aan de Vrije Universiteit Amsterdam onderzocht Alana Castro de Azevedo dit voor drie monumenten.

Bij de Holocaust Herdenking van Namen in Amsterdam hadden burgers weinig mogelijkheden om beslissingen te beïnvloeden. Bij Britain's Holocaust Memorial and Learning Centre in Londen kregen burgers meer kansen tot betrokkenheid. Bij het Monument voor Tot slaaf gemaakt in Lissabon konden alle burgers invloed uitoefenen op belangrijke beslissingen.

Haar conclusie: meer inspraak betekent niet automatisch minder conflict. Veel mensen zien een monument namelijk als niet-onderhandelbare 'heilige waarde'. Bovendien waren de inspraakprocessen eerder gericht op het minimaliseren van weerstand, dan op een open en respectvolle uitwisseling van standpunten.

Dit onderzoek laat zien hoe belangrijk het is om inspraak op een eerlijke en zorgvuldige manier te regelen. Alleen dan zaait een nieuw monument geen nieuwe verdeeldheid, maar gedeelde herinneringen.

In Nederland is veel natuur onlosmakelijk verbonden met het oude cultuurlandschap

of tradities. Internationale politieke spanningen voeden daarbij vaak lokale of regionale discussies.

ERFGOED IN CONFLICTGEBIEDEN

Erfgoed kan ook letterlijk in een conflictgebied liggen. Niet zelden wordt zulk erfgoed 'slachtoffer', bijvoorbeeld van illegale opgravingen, smokkel en handel. Dit is niet alleen een probleem in conflictgebieden, maar verdient ook in een 'marktland' als Nederland aandacht van onderzoekers.

BEDREIGING (RECENTE) MEDIA EN MEDIA-ARCHIEVEN

Een ander slachtoffer van conflict, met name in autoritair bestuurd samenlevingen, is erfgoed in de vorm van uitingen van maatschappijkritiek en politieke visies, uit subculturen of van gemarginaliseerde minderheden. Dit erfgoed is niet alleen zeer waardevol als een baken van identiteit en hoop in situaties van conflict en onderdrukking. Ook is het in de toekomst onmisbaar als materiaal voor reflectie, geschiedschrijving en waarheidsvinding. Het bewaren van dit erfgoed is vaak erg moeilijk of zelfs gevaarlijk.

Ook in sommige democratieën is het behoud en de toegankelijkheid van media-archieven en kritische stemmen in literatuur, muziek en kunst een zware opgave geworden. Er is behoefte aan kennis over infrastructuur en interventies die effectief zijn om dit omstrede erfgoed, al dan niet in digitale vorm, veilig te stellen en te delen.

ERFGOED ALS MIDDEL IN CONFLICTEN

Erfgoed is niet alleen zelf onderwerp van conflict, het wordt wereldwijd ook ingezet als ideologisch *middel* of instrument in politieke, culturele, godsdienstige en militaire conflicten. Of het nu gaat om monumenten, culturele gebruiken of historische plekken, erfgoed kan dienstdoen in desinformatiecampagnes en propaganda voor ideologieën.

Vanwege haar culturele en emotionele lading wordt erfgoed ook doelbewust vernietigd. Recentere voorbeelden zijn de vernietiging van eeuwenoud cultureel erfgoed in Afghanistan en Irak, of aanvallen op erfgoed in Oekraïne en Gaza. Ook dichterbij huis vinden aanvallen op erfgoed plaats. Denk aan de bekladde Joodse begraafplaatsen met hakenkruizen of soepwerpen naar schilderijen als protestdemonstratie. Erfgoed gericht op aanvallen is steeds vaker een middel om gemeenschappen angst aan te jagen of om een deel van de identiteit van gemeenschappen te beschadigen of zelfs uit te wissen.

CONFLICT OVER NATUUR EN CULTUUR

Ook een ander type conflict rond erfgoed treedt de laatste jaren steeds sterker op de voorgrond: controverse over de bescherming of afbraak van natuurlijk erfgoed. De klimaatcrisis vraagt om meer inzicht in de waardering van natuurlijk erfgoed en om bestudering van de erfgoedaspecten rond *ecocide*. Hoe gaan mensen om met de landschappen, bossen, rivieren, bomen en leefgebieden van dieren? in Nederland.

Juist in Nederland is veel natuur onlosmakelijk verbonden met het oude cultuurlandschap. Denk aan heidevelden of aan grasland met weidevogels. Onderzoek naar het functioneren van de natuur-cultuurbalans in deze landschappen in het verleden is belangrijk om het heden te begrijpen en keuzes te maken voor de toekomst.

Daarnaast zijn in Nederland in de laatste jaren diverse nieuwe concepten van natuurontwikkeling toegepast. Een voorbeeld is *rewilding*, waarbij door terugtrekken van de mens uit het landschap natuurlijke processen en relaties hersteld kunnen worden. Dat leidt ook tot discussie over de plek van erfgoed en de mens in deze landschappen. Bij dit type conflicten helpt (landschapsbiografisch) onderzoek om de natuur-erfgoedverhouding te begrijpen en vorm te geven.

ONGELIJKHEDEN AANKAARTEN

Het besef dat objecten of processen van erfgoed structureel omstreden zijn, leidt ook tot nieuwe kansen. *Omstredenheid van erfgoed* kan juist ook als positieve kracht dienen. Verschillen in waardering van erfgoed kunnen bijvoorbeeld een belangrijke rol spelen in het aankaarten van ongelijkheden. Omstreden erfgoed kan belichten hoe in erfgoed ideeën over gender, ras of geloof gestalte krijgen. Voorbeelden zijn onderzoeken naar antisemitische carnavalsuitingen,

stereotyperende afbeeldingen in de kunst en folkloristische liedjes waarin mensen belachelijk worden gemaakt. Dit type onderzoek naar omstreden erfgoed biedt inzicht in hoe erfgoed kan bijdragen aan de uitsluiting of insluiting van bevolkingsgroepen.

BRUGGEN SLAAN

Juist door omstreden erfgoed niet te vermijden, maar vanuit vele kanten te belichten, kan het bijdragen aan de groei van wederzijds begrip. Misschien kan erfgoed zelfs bruggen slaan en helpen bij het oplossen van politieke of militaire conflicten. Denk aan beladen erfgoedlocaties als ontmoetings- en onderhandelingsplaats tussen verschillende gemeenschappen. Kortom, hoe kan conflict niet alleen worden gezien als probleem, maar juist ook als kans?

Op dit moment biedt erfgoedonderzoek in Nederland nog weinig zicht op de impact van erfgoedconflicten op de sociale samenhang in Nederland. Hoe kan de rol van erfgoed in conflicten beter worden begrepen? Maar ook: wat betekenen conflicten voor erfgoedzorg en hoe kan de erfgoedzorg beter omgaan met omstreden erfgoed? Hoe leiden spanningen tussen verschillende sociale groepen tot erfgoedvorming? En hoe kunnen de kansen worden benut die omstreden erfgoed biedt?

Juist door omstreden erfgoed niet te vermijden, maar vanuit vele kanten te belichten, kan het bijdragen aan de groei van wederzijds begrip

Samengevat: in een tijd waarin conflict rond erfgoed vaker opstaat, is het urgent omstre-denheid van erfgoed hoog op de onderzoeks-agenda te zetten. Conflict of omstre-denheid verdient een centrale plek in het idee over wat erfgoed is, zowel in de samenleving, bin-nen erfgoedgemeenschappen, als in erfgoedinstellingen.

De centrale vraag

Binnen het kernthema 'Erfgoed in conflict' staat de vraag centraal:

Hoe kunnen erfgoedinstellingen, overheden, erfgoedgemeenschappen en burgers omgaan met omstreden erfgoed?

Voorbeelden van vragen om te onderzoeken binnen dit kernthema:

- Hoe kan begrip van omstredenheid de erfgoedzorg conceptueel en praktisch beter toerusten op de omgang met historisch, actueel en toekomstig conflict?

- Hoe kunnen erfgoedinstellingen, overheden, erfgoedgemeenschappen en burgers samen tot constructieve visie en benaderingen van omstreden erfgoed komen?
- Op welke manieren kunnen conflicten rondom erfgoed ingezet worden voor ontmoeting, onderhandeling en democratisering?
- Met welke methoden, bijvoorbeeld via inreaching, verzamelbijeenkomsten en emotienetwerken, kunnen verschillende groepen rond erfgoed in gesprek worden gebracht en mogelijk conflicterende waarderingskaders in beeld worden gebracht?
- Hoe kunnen onderzoekers en erfgoed-experts in kwetsbare onderzoeksomgevingen weerbaarder worden?
- Op welke manier kunnen de materialen en technieken waarmee materieel erfgoed gemaakt zijn inzicht geven in herkomst en verspreiding, en welke methoden kunnen ontwikkeld worden om (virtuele) hereniging te bevorderen?

Welke impact heeft dit onderzoek?

DEMOCRATISCH ERFGOEDBEGRIJ

De impact van onderzoek binnen het kernthema 'Erfgoed in conflict' is allereerst dat in de erfgoedsector en samenleving een nieuwe manier ontstaat om naar erfgoed te kijken. Niet erfgoed als een onveranderlijk vaststaand gegeven dat iedereen in een samenleving 'moet' omarmen, maar als iets waar de meningen nu eenmaal over kunnen verschillen – zoals dat in een democratie voor veel

Niet erfgoed als een onveranderlijk vaststaand gegeven dat iedereen in een samenleving 'moet' omarmen, maar als iets waar de meningen nu eenmaal over kunnen verschillen

De uitdaging is om niet direct toe te werken naar het ‘oplossen’ van conflicten, maar om samen de oorsprong van het conflict beter te begrijpen

zaken geldt. Conflict of omstredeheid een centrale plek geven in het begrip van erfgoed, betekent een fundamentele verschuiving ten opzichte van het huidige erfgoedbegrip. Door dit te doen worden eerder genegeerde en gemarginaliseerde perspectieven erkend. Zo'n democratisch erfgoedbegrip heeft grote impact op erfgoedonderzoek en kan ook in het erfgoedbeheer sterker worden omarmd.

VEERKRACHTIGER ERFGOEDSECTOR

Een andere belangrijke uitkomst is de ontwikkeling van nieuwe waarden- en afwegingskaders om met omstreden erfgoed om te gaan. Daarmee krijgen beleidsmakers en erfgoedbeheerders concrete tools in handen om erfgoedkwesties beter te begrijpen en gezamenlijke visies te formuleren. Een veerkrachtiger erfgoedsector is het resultaat.

DEKOLONISATIE VAN ERFGOED

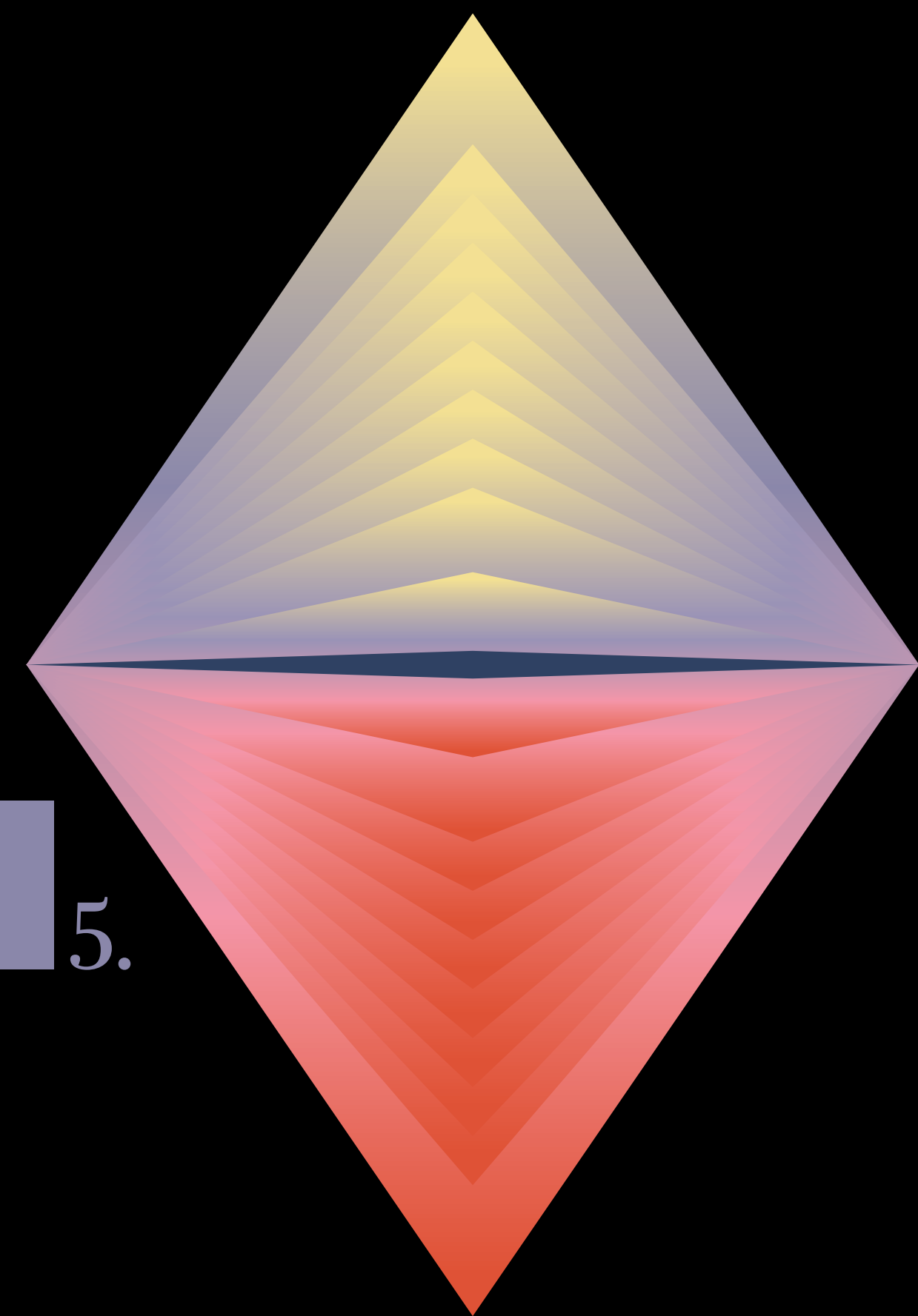
Ook draagt onderzoek binnen dit kernthema bij aan de dekolonisatie van erfgoed. Door erfgoed te zien als een ruimte voor kritische reflectie, kan de erfgoedsector structurele invloeden van het koloniale verleden die nog voortbestaan gemakkelijker erkennen en herzien, bijvoorbeeld bij herkomstonderzoek. Dit opent de deur naar een erfgoedbeleid dat recht doet aan de complexiteit en diversiteit van de samenleving. Cocreatie van en samenwerking met erfgoedgemeenschappen is een voorwaarde voor de verdere dekolonisatie van erfgoedonderzoek en -zorg.

CONFLICT ALS KANS

Effect van dit onderzoek is ook dat erfgoedbeheerders, bestuurders en erfgoedgemeenschappen conflicten rond omstreden erfgoed niet meer vooral zien als een probleem – dat ze zo snel mogelijk moeten oplossen – maar als een kans. De uitdaging is hierbij om niet direct toe te werken naar het ‘oplossen’ van conflicten, maar om samen de oorsprong van het conflict beter te begrijpen. Alleen als mensen leren hoe verschillende versies van het verleden naast elkaar kunnen bestaan, kan er een gesprek en wederzijds respect ontstaan.

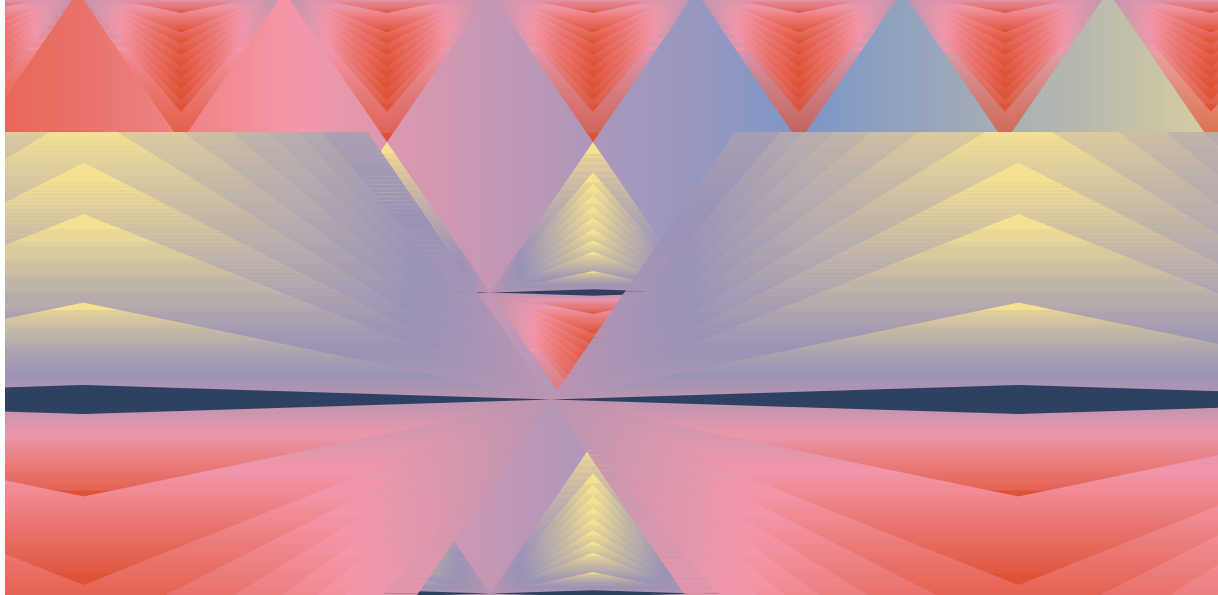
VERMINDERING MAATSCHAPPELIJKE SPANNINGEN

Uiteindelijk leiden alle onderzoeksinspanningen samen tot de belangrijkste impact: het verminderen van maatschappelijke spanningen rond omstreden erfgoed – en misschien zelfs tot meer wederzijds begrip en minder polarisatie in het algemeen.

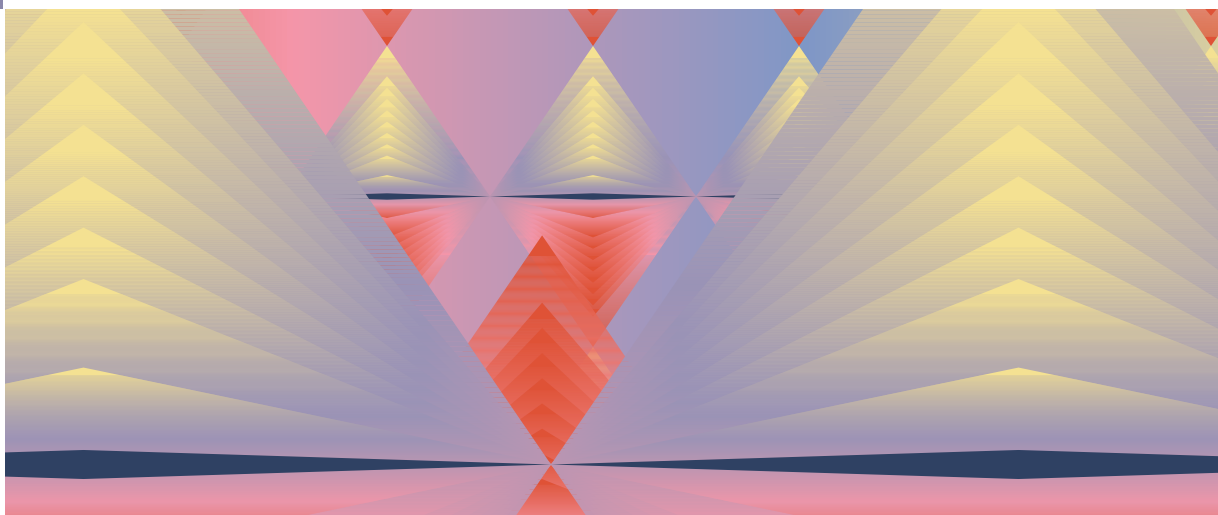

VERVAL EN VERLIES

**afscheid
nemen
van erfgoed**

Kunnen we alle erfgoed bewaren? Een retorische vraag. Erfgoed vervalt, verdwijnt, wordt vernietigd. Erfgoed bestaat nooit voor altijd en eeuwig. Ondertussen kost behoud van erfgoed geld, energie en inspanning. Toch richt het erfgoedstelsel en -onderzoek zich vooral op bewaren, beheren en behouden. Juist in deze tijd van klimaatverandering, vergrijzing en teruggave van koloniaal erfgoed betekent zorgen voor erfgoed ook: omgaan met verlies. Hoe kunnen de samenleving en erfgoedsector omgaan met verval en verlies van materieel en immaterieel erfgoed? Hoe neem je goed afscheid?

Waarom is dit kernthema belangrijk?

KLIMAATVERANDERING LEIDT TOT ERFGOEDVERLIES

Hoewel de erfgoedzorg in Europa voortkomt uit een wens tot behoud, maken tal van ontwikkelingen het steeds urgenter om bewust afscheid te nemen van erfgoed dat niet meer kan worden behouden of dat we niet meer willen behouden. Klimaatverandering leidt tot vernietigende rampen zoals natuurbranden en overstromingen, waarbij erfgoed verloren kan gaan. Ook op andere manieren kan klimaatverandering grote invloed krijgen op de omgang met erfgoed. Zaken als bodemdaling, overstromingsgevaar, hittestress of stikstofuitstoot vragen om een andere inrichting en ander beheer van het landschap, woongebieden en steden. Bovendien kan klimaatverandering beïnvloeden of mensen hun

immaterieel erfgoedpraktijken nog kunnen beoefenen. In een verdrinken landschap kunnen geen karakteristieke heggen meer worden gesnoeid.

AFSCHEID VANWEGE MILIEU- OF ANDERE KOSTEN

Het bewaren van objecten en data kost veel ruimte en energie. Nederland streeft ernaar om in 2050 klimaatneutraal te zijn. Voor de erfgoedsector betekent dit, dat het ideaal van langdurige opslag, zowel fysiek als digitaal, moet worden heroverwogen. Wat wordt losgelaten en wat is de impact van minder strikte standaarden op beheer, bijvoorbeeld van collecties? Loslaten kan ook 'onthouding' betekenen: een tijd niets doen aan beheer, behoud of sloop, om zo de last te verlichten voor het klimaat, de natuur of de samenleving.

VOORBEELD **DÁG KERK, HALLO TRAMPOLINEPARK?**

Kerken in Nederland lopen leeg. De Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed schatte in 2011 dat sinds de jaren zeventig 1.340 kerken in onbruik zijn geraakt. Ruim 1.000 ervan worden hergebruikt, de rest is gesloopt. Hoe neem je afscheid van een kerk?

Daan Beekers, antropoloog en postdoctoraal onderzoeker aan de Universiteit Utrecht, onderzocht in 2018 nauwgezet hoe de sluiting van de katholieke Jacobuskerk in Utrecht-Zuilen in zijn werk ging. Hoe werd afscheid genomen van deze kerk en wat gebeurde er met de mensen die afscheid namen?

De Jacobskerk transformeerde niet tot boekwinkel, theater, dansschool, speelparadijs of trampolinepark, zoals andere kerkgebouwen in Nederland. De kerk huisvest nu een evangelische gemeenschap, die ook veel jongeren trekt. Beekers' conclusie: de sluiting brengt niet alleen verlies en afscheid, maar toont ook dat kerksluiting kan leiden tot religieuze vernieuwing.

Ook teruggave van erfgoed dat verzameld is in het koloniale verleden leidt tot gevoelens van verlies

DE BEVOLKING VERGRIJST EN VERANDERT

Ook vergrijzing en verandering van de Nederlandse bevolking leiden tot situaties waarin afscheid nemen noodzakelijk is. Wat is voor nieuwe generaties belangrijk? Zijn de jongeren van nu en later nog geïnteresseerd in, zeg, uitgebreide collecties persoonlijke attributen van schrijvers die zij nooit meer zullen lezen? Of bewaren ze liever sneakercollecties van *celebrities* en culthelden in een fysieke of virtuele *wall*? Hetzelfde geldt voor tradities en gebruiken die voor hen geen enkele relevantie meer hebben, of als

kwetsend of uitsluitend worden ervaren. Dit afscheid nemen kan voor groepen die het erfgoed koesterden leiden tot gevoelens van verlies of *erfgoedrouw*. Een experimenteel voorbeeld van bewaren van een collectie, levert het Streekmuseum Jan Anderson (zie het voorbeeld 'Het Doornroosje-scenario – zo breng je erfgoed 'in slaap'').

ERFGOED GAAT TERUG

Ook teruggave van erfgoed dat verzameld is in het koloniale verleden leidt tot gevoelens van verlies. In de afgelopen jaren leidde

VOORBEELD **HET DOORNROOSJE-SCENARIO – ZO BRENG JE ERFGOED 'IN SLAAP'**

Wanneer een verzamelaar of eigenaar niet meer voor een collectie kan zorgen, valt die collectie vaak uiteen. Anderen selecteren de mooiste objecten en de rest gaat weg. Bij Streekmuseum Jan Anderson werd gekozen voor een tegen-gestelde, experimentele bewaarmethode.

Het complete museum met zo'n 150.000 objecten komt voor één generatie in sluimerstaat. Ten minste 30 jaar lang verandert er niets aan de collectie en de opstelling. Ook is het museum niet toegankelijk voor publiek. Zo blijven de keuzes die Jan Anderson als verzamelaar maakte, bestaan en kan een nieuwe generatie beslissen wat zij van waarde vindt.

Het project is een initiatief van Erfgoedhuis Zuid-Holland in samenwerking met de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed en de Reinwardt Academie. Onderzoekers legden de experimentele bewaarmethode en het proces in 2023 vast in het Handboek Ordelijk Vergeten.

onderzoek naar collecties van gevestigde Nederlandse instituten bijvoorbeeld tot teruggave van een schedel uit Mexico, Hindoe-boeddhistische beelden uit Indonesië en muziekinstrumenten van een inheemse gemeenschap uit de Verenigde Staten. Onderzoek geeft antwoord op vragen als: was bij het verwerven van het erfgoed sprake van roof, dwang of omkoping?

DE OMGANG MET ERFGOED VERANDERT

Een ander soort afscheid is dat van de 'traditionele omgang met erfgoed'. De afgelopen jaren verandert de omgang met erfgoed. Een goed voorbeeld is de wens om in musea soepeler om te gaan met het tentoonstellen van lichtgevoelig papier. De vraag: 'Hoe belangrijk is het dat erfgoed te zien is, als dat de levensduur van het papier verkort?', kun je ook omdraaien: 'Hoe belangrijk is het om het papier te behouden, als het erfgoed nooit te zien is?' Niet alleen de omgang met, maar ook het idee over wat als erfgoed wordt gezien verschuift, en daarmee ook wat wel of niet wordt onderzocht en beheerd. Daardoor kan spanning ontstaan tussen experts, tussen erfgoedgemeenschappen onderling en binnen erfgoedgemeenschappen.

ONTZAMELEN ALS UITDAGING

Een mogelijke manier van afscheid nemen is bewust ontzamelen, een relatief nieuwe uitdaging voor de sector. Daarbij is het belangrijk geïnformeerde keuzes te maken over wat te beschermen en waarvan afscheid te nemen. Niet alleen het bewaren, maar ook het loslaten en ontzamelen kan worden vormgegeven als een cocreatief proces. Een goed vormgegeven proces kan leiden tot wederzijds begrip en sociale cohesie, voorbij het behoud van het erfgoed zelf. Een goed voorbeeld hiervan geeft het Bijbels Museum met ontzamelen als collectiestrategie.

AFSCHEID NEMEN CREËERT RUIMTE

Afscheid nemen van erfgoed betekent niet alleen verlies en rouw; het biedt ook nieuwe kansen. Door afscheid te nemen wordt ruimte gemaakt voor ander of nieuw erfgoed. Letterlijk ruimte, in het landschap, musea, archieven, dataopslag en depots. Maar ook figuurlijk ruimte: het creëert nieuwe kansen om oog te hebben voor wat eerder geen aandacht kreeg, of wat overblijft na ontzamelen.

Onderzoek geeft antwoord op vragen als: was bij het verwerven van het erfgoed sprake van roof, dwang of omkoping?

NEDERLAND KENT SPECIFIEKE OMGANG MET VERLIES

Vanwege de beperkte ruimte werden en worden landschappen en erfgoedsites in Nederland al snel herbestemd of vervangen door iets nieuws. Ruïnes en onbestemde open ruimtes zijn zeldzaam. Vaak leidt verlies van het één tot creatie van iets nieuws, wat ook erfgoedwaarde kan krijgen. Zo nam de stad Rotterdam in 2007 afscheid van het bijzondere, naoorlogse Centraal Station. Dat werd zichtbaar door de letters ‘Centraal station’ tijdelijk op de gevel te herplaatsen als ‘Traan laten’. Daarna kon de stad het nieuwe station omarmen als een nieuw icoon in de stad.

Door de schaarse ruimte kent Nederland een specifieke omgang met verlies en verval, wat internationaal vergelijkend onderzoek waardevol maakt. Onderzoek kan niet alleen inzicht bieden in hoe kan worden omgegaan met het onherroepelijk afscheid nemen van erfgoed, maar ook hoe erfgoed kan bijdragen aan rouw, acceptatie en veerkracht in situaties waarin afscheid en verlies onontkoombaar zijn.

CENTRALE PLEK IN ERFGOEDBEGRIIP

Alle geschetste ontwikkelingen – maar bijvoorbeeld ook afscheid van erfgoed door roof, oorlog of migratie – maken het noodzakelijk om verval en verlies hoger op de erfgoedagenda te zetten. Verval en verlies verdienen een centrale plek in het idee over wat erfgoed is, zowel in de samenleving, binnen erfgoedgemeenschappen, als in erfgoedinstellingen. Op dit moment betekenen verval en verlies een grote uitdaging voor onderzoek en beheer. Immers, in een erfgoedstelsel dat zich liefst richt op behoud, zijn ‘laten en loslaten’ lastig te organiseren. Bovendien zijn het emotioneel beladen handelingen.

Samengevat: juist in deze tijd betekent ‘zorgen voor erfgoed’ ook: onderzoek doen naar manieren om erfgoed bewust en zorgvuldig los te laten.

De centrale vraag

Binnen het kernthema ‘Verval en verlies’ staat de vraag centraal:

Hoe kunnen de samenleving en de erfgoedsector zorgvuldig omgaan met verval en verlies van erfgoed?

Voorbeelden van vragen om te onderzoeken binnen dit kernthema:

- Welke vormen van erfgoedverlies en -verval zijn er, wanneer, bij wie en welke emoties spelen daarbij een rol?
- Hoe kunnen erfgoed en erfgoedcollecties beheersbaar worden gehouden en hoe kan verantwoord en meerstemmig worden doorgegeven?
- Welke rol hebben verval en verlies gespeeld in de ontwikkeling van de erfgoedzorg?
- Welke handelingskaders en rituelen kunnen worden ontwikkeld in de omgang met erfgoedrouw?
- Wat zijn de kenmerken en (sociale, financiële en juridische) consequenties van alternatieven voor het ‘bewaren voor de eeuwigheid’ van landschappen, objecten, monumenten en tradities?
- Onder welke omstandigheden en voorwaarden zou verval en verlies een plek moeten krijgen binnen de zorg voor materiële aspecten van erfgoed?
- Hoe helpen virtuele registraties of reconstructies van erfgoedpraktijken en digitale reproducties van erfgoedobjecten bij afscheid nemen en nieuwe erfgoedvorming na verlies?

Erfgoedgemeenschappen en -instellingen worden beter toegerust om te kunnen omgaan met verlies van erfgoed

Welke impact heeft dit onderzoek?

FLEXIBELER HOUDING RICHTING ERFGOED

De impact van onderzoek binnen het kernthema 'Verval en verlies' ligt allereerst in een verschuiving in houding: zorgen voor erfgoed betekent niet 'onveranderlijk bewaren' of 'beschermen', maar juist ook het accepteren van verandering, verval of verlies.

Erfgoedinstellingen kunnen op basis van dit onderzoek een flexibeler begrip van erfgoed uitdragen en andere benaderingen uitwerken, zoals afscheid nemen, gecureerd verval en ruïnevorming. Zo vervullen zij een voorbeeldfunctie voor de samenleving: erfgoed verandert en van erfgoed wordt afscheid genomen als dat vanuit ruimtelijk, sociaal of duurzaamheidsperspectief onvermijdelijk is.

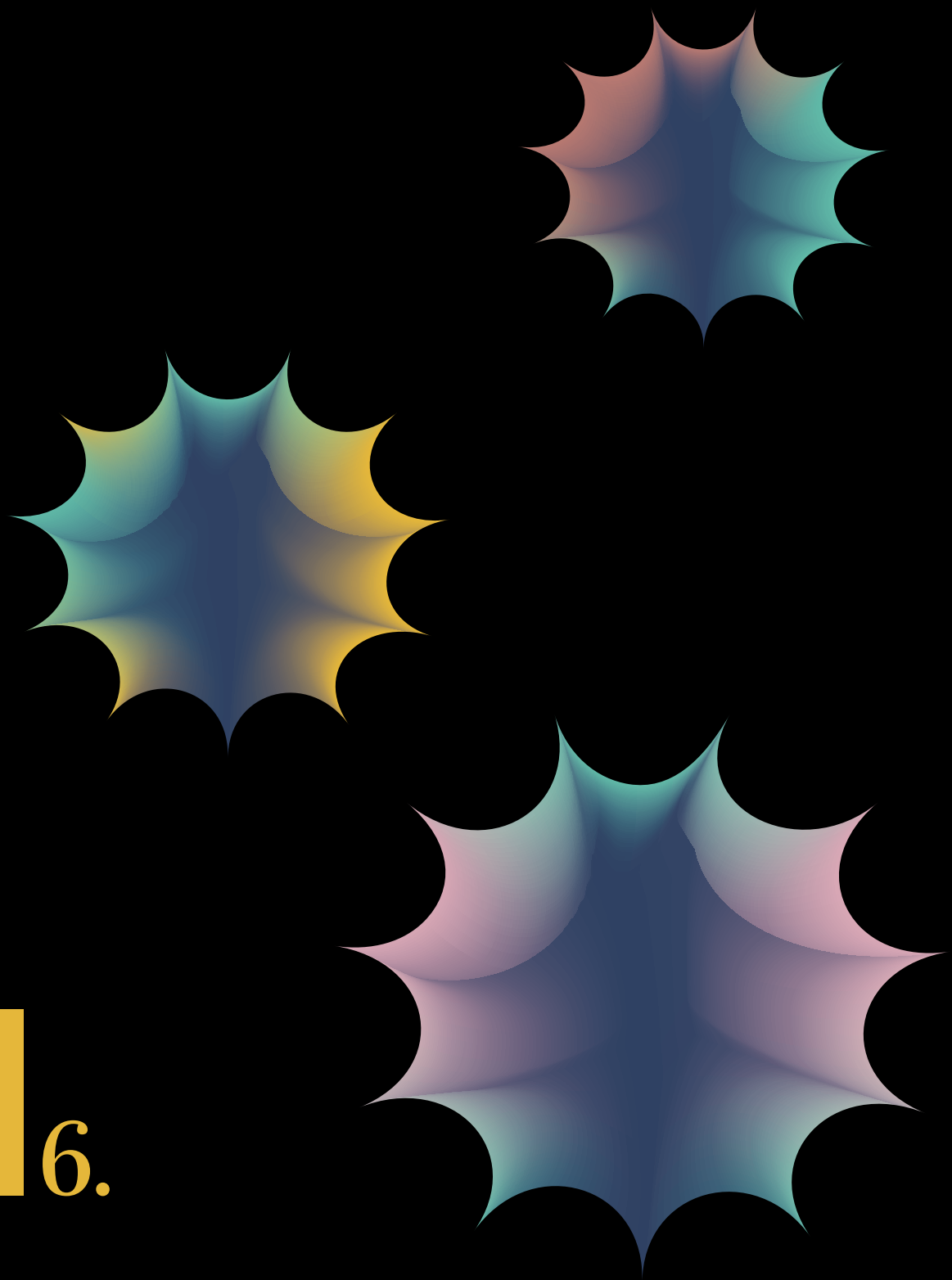
Beter om leren gaan met verandering betekent bovendien een kans om erfgoed in te zetten in andere veranderagenda's: hoe kunnen culturele praktijken, objecten en landschappen bijvoorbeeld worden ingezet voor klimaatadaptatie?

BETERE ERFGOEDROUW

Hoe vervolgens op een verantwoorde manier afscheid kan worden genomen, is een tweede belangrijke opbrengst van onderzoek binnen dit kernthema. Erfgoedgemeenschappen en -instellingen worden beter toegerust om te kunnen omgaan met verlies van erfgoed. Of zij krijgen alternatieven in handen om van verlies 'winst' te maken. Hoe kunnen bijvoorbeeld op een goede manier plekken ingericht worden waar verloren erfgoed blijft bestaan? Een voorbeeld is de met rode lampen gemarkeerde brandgrens in de stoepen van Rotterdam, die herinnert aan het traumatische bombardement van 1940.

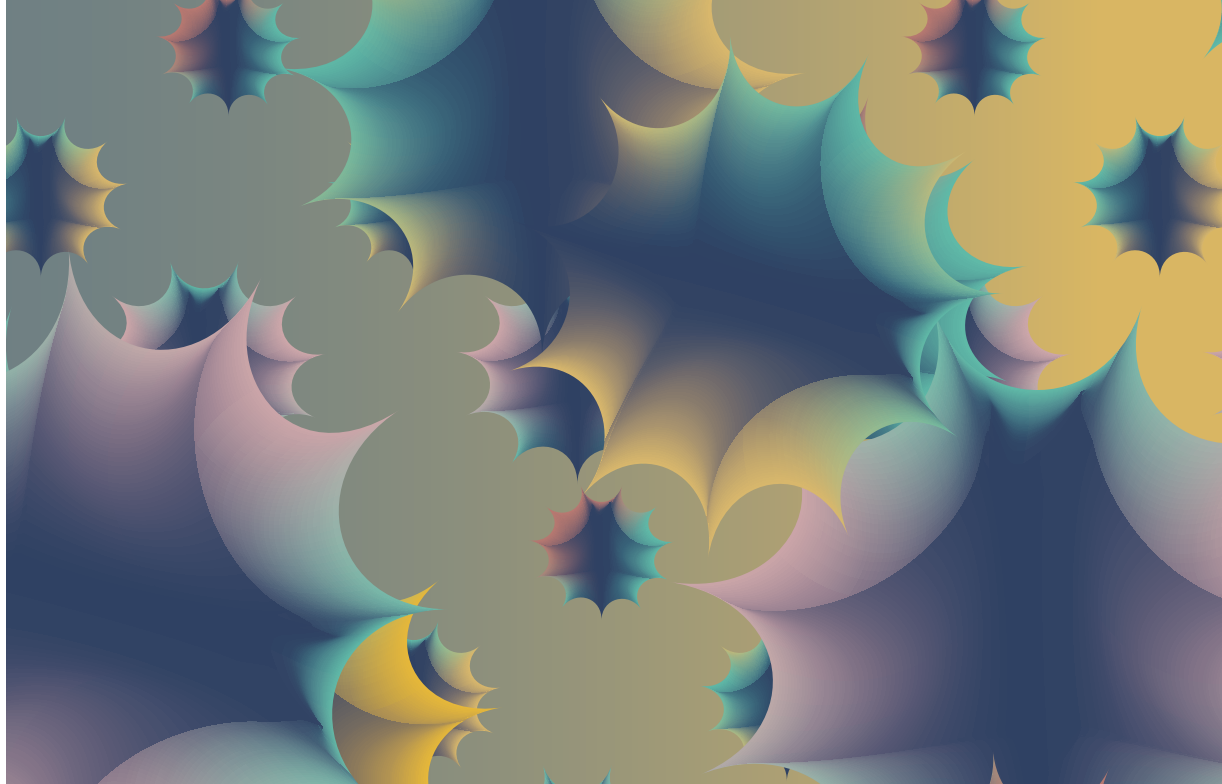
EMOTIE EN ETHIEK ALS ONDERDEEL VAN BESLISSINGEN

Op dit moment hebben emoties en ethiek geen vaste plaats in erfgoedbeheer en -beleid. Beslissingen – bijvoorbeeld – vinden meestal plaats op basis van zakelijke-juridische kaders. De impact van onderzoek binnen dit kernthema kan zijn dat ook moreel-emotionele kaders een rol gaan spelen bij beslissingen over erfgoed.

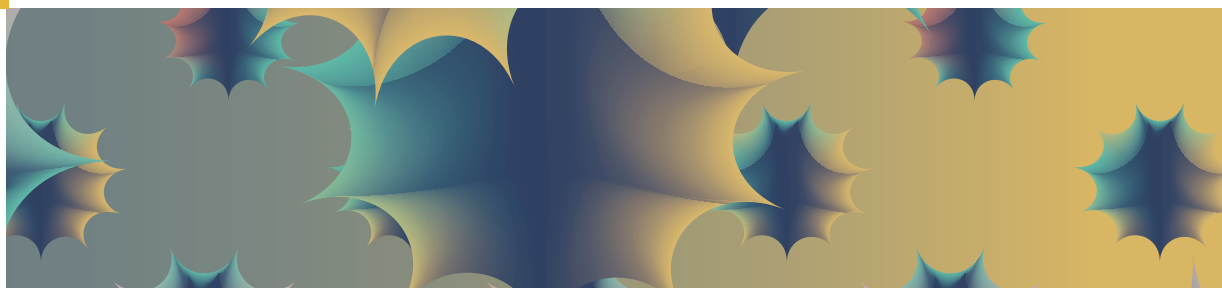

THUISLOOS ERFGOED

**herkennen,
erkennen
en kennen**

De geuren van het Friese platteland. Huiskamergeluiden van vroeger. Graffiti op afbraakpanden. Rituelen en gebruiken van vluchtelingen. Veel erfgoed is ‘thuisloos’: niet-gezien, niet-herkend of niet-erkend. Terwijl het wél onlosmakelijk onderdeel uitmaakt van de menselijke ervaring. Denk aan de rol van geuren bij het ophalen van herinneringen bij mensen met dementie. Thuisloos erfgoed loopt het risico voor altijd te verdwijnen, omdat niemand het onderzoekt en bewaart. Hoe herkennen we thuisloos erfgoed, hoe geven we het een passende plek en hoe onderzoeken we het?

Waarom is dit kernthema belangrijk?

MEER ERFGOED IS THUISLOOS

Steeds meer erfgoed is 'thuisloos' (*homeless heritage*). Met 'thuisloos' wordt niet alleen erfgoed bedoeld zonder een letterlijk institutioneel huis, zoals een museum, archief of digitale ruimte. Er wordt ook gedoeld op alle vormen van erfgoed, materieel en immaterieel, die niet-gezien, niet-gehoord, niet-herkend of niet-erkend worden. En daardoor ook niet onderzocht en bewaard voor toekomstige generaties.

ERFGOED ZONDER PLEK IN HET STELSEL

Binnen het huidige erfgoedstelsel krijgt niet al het erfgoed in Nederland een plek. Het stelsel wordt vormgegeven binnen bestaande machtsverhoudingen en (Westerse) opvattingen over wat erfgoed is: wat koesteren we wel of niet? Dit betekent automatisch dat veel

erfgoed en erfgoedpraktijken niet worden gezien of erkend. Voorbeelden zijn 'alledaags' erfgoed zoals vliegeren of verjaardagen vieren. Of het rijke erfgoed van migrantengemeenschappen in Nederland. Maar ook 'nieuw' erfgoed uit jongerenculturen, zoals de rave- of gamecultuur.

THUISLOOS DOOR MIGRATIE

Een andere vorm van **thuisloos erfgoed** is erfgoed van mensen die ontheemd zijn. Door klimaatverandering en politieke en militaire conflicten vluchten grote aantallen mensen, met als gevolg dat zij hun erfgoedpraktijken niet of nauwelijks kunnen uitoefenen. Staten doen vaak actief hun best om erfgoed van vluchtelingen uit te wissen. Vluchtelingen in asielzoekerscentra hebben ondertussen weinig of geen ruimte, rekvisieten of materialen om hun **immaterieel erfgoedpraktijken** uit te blijven oefenen. Hun erfgoed blijft zo

VOORBEELD **KUKELEKÚ! HOE ONDERZOEK JE FRIESE PLATTELANDSGELUIDEN EN -GEUREN?**

Het kraaien van een haan, de geur van verse mest: ze zijn net zo karakteristiek voor het Friese platteland als kop-halsrompboerderijen en poldervergezichten. Daarom hebben ze een plek gekregen in de erfgoedagenda van Friesland. Maar hoe 'bewaar' en onderzoek je zintuiglijk erfgoed?

Dat is een nieuw terrein in erfgoedonderzoek. Iedereen ervaart dat geuren sterk verbonden zijn met emoties en herinneringen. Toch ontbreekt het aan gegevens, strategieën en hulpmiddelen om de betekenisvolle rol van geuren in cultureel erfgoed een plek te geven. Het EU Horizon onderzoeksproject *Odeuropa* (2021-2023) brengt hierin verandering.

Met behulp van **sensory mining** worden historische geuren en de verhalen die ze dragen opgehaald. Hoe breng je deze geuren vervolgens terug naar onze neuzen en verrijk je de beleving van erfgoed?

Ook zintuiglijk erfgoed – de geuren en geluiden van een bepaalde regio, praktijk of plek – vallen onder ‘thuisloos’ erfgoed

onzichtbaar en loopt het risico te verdwijnen, terwijl erfgoed juist houvast kan bieden en bijdragen aan het mentaal welbevinden van mensen die alles hebben achtergelaten. Hoe kan thuisloos erfgoed van vluchtelingen toch worden gevangen?

GEUREN Vernietigen en Vangen

Ook zintuiglijk erfgoed, de geuren en geluiden van een bepaalde regio, praktijk of plek, vallen onder ‘thuisloos’ erfgoed. Geur heeft geen duidelijk thuis – de geur van cacao-fabrieken in Zaandam reist bijvoorbeeld ook naar Amsterdam – waardoor het minder makkelijk gegrepen kan worden. Geur wordt vaak ook niet herkend als erfgoed, door de bestaande opvattingen over erfgoed. Zo is het eerste wat erfgoedonderzoekers doen bij nieuwe erfgoedstukken: schoonmaken. De geuren zijn daarmee weg, waardoor veel historische waarde wordt vernietigd die nooit meer kan worden hersteld. Een historische waarde die bovendien van belang kan zijn voor mensen die niet of minder zien, of om herinneringen op te roepen. Zo heeft het Kunstmuseum Den Haag een dementieprogramma waarin mensen geuren van vroeger kunnen ruiken, zoals de geur van brillantine bij de kapper. De geuren openen het gesprek over wat vroeger belangrijk voor hen was.

Hoe kan worden gezorgd dat geuren, smaken en geluiden een integraal onderdeel uitmaken van onderzoek, hoe kunnen ze worden gevangen en teruggebracht? Kan in de toekomst bijvoorbeeld een Museum voor Nederlandse geuren worden opgericht?

THUISLOOS RAKEN

Thuisloosheid kan ook de andere kant op werken: erfgoed dat nu nog wel een ‘thuis’ heeft in Nederland kan ontheemd raken. Bijvoorbeeld doordat het weinig opgemerkt wordt, onderdrukt wordt of ondergewaardeerd door de mainstream, met als gevolg een gebrek aan erkenning. Denk aan de rijke verzamelingen van mensen uit de babyboomgeneratie, die door hun kinderen niet in samenhang kunnen worden geconserveerd. Of aan graffiti die verwijderd wordt met de sloop van gebouwen: kan een *piece* worden opgeslagen voor verwijdering, zodat de erfenis wordt veiliggesteld voor toekomstige generaties *graffiti artists*? Een ander voorbeeld zijn fluïde vormen van gebruik en gebruikers zoals (stads)nomaden in de rafelranden van de stad, waar *placemaking* plaatsvindt op plekken die later vaak worden overgenomen door gentrificatie.

NIET MEER THUIS VOELEN

Erfgoed kan zich ook niet meer ‘thuis voelen’, omdat er op andere manieren tegenaan

wordt gekeken dan vroeger. Denk aan gebruiken waarbij dieren of het milieu worden belast. Of erfgoed dat stereotypen bevestigt of groepen stigmatiseert. Het erfgoed verandert dan van waarde, en de betrokken erfgoed-gemeenschap kan zich ontheemd voelen in een stelsel dat geen ruimte biedt voor multi-perspectiviteit en een flexibele omgang met erfgoed.

ERFGOED ZONDER GEMEENSCHAP

Een speciale vorm van thuisloos erfgoed is erfgoed waarvan de gemeenschap niet meer bestaat of waarvoor de gemeenschap niet meer kan zorgen. Hoe moet hiermee worden omgegaan en wie beslist? Een voorbeeld is joods erfgoed. Veel daarvan kan niet meer door de joodse gemeenschap beheerd worden en is nu in niet-joodse handen. Om dit erfgoed zonder gemeenschap toch te verbinden met kennis en een nationale en internationale erfgoedgemeenschap, is recent het Netwerk Joods Erfgoed opgericht, waarvan meer dan zeventig erfgoedbeheerders in Nederland lid zijn.

INNOVATIE IN ONDERZOEKSMETHODIEKEN

Onderzoek naar het brede terrein van thuisloos erfgoed is spannend: het vraagt vrijwel altijd om innovatie in onderzoeksmethodieken. Immers, binnen de bestaande kaders blijft dit erfgoed juist buiten beeld. Hoe

kunnen deze 'nieuwe' vormen van erfgoed worden ontdekt, in beeld gebracht en onderzocht? Hoe kan erfgoed van onzichtbare groepen worden gevonden? Hoe kan onderzoek gedaan worden naar erfgoed dat (nu) niet op waarde wordt geschat? Hoe kan zintuiglijk erfgoed worden vastgelegd? Hoe kan samenhang worden ontdekt als erfgoed op drift is geraakt?

EEN PASSEND THUIS GEVEN

De toevoeging 'passend' is daarbij van groot belang. Want wat is een 'thuis' en heeft iedere vorm van erfgoed wel een thuis nodig? Niet iedere erfgoedgemeenschap wil een institutioneel thuis en sommige gemeenschappen willen überhaupt niet zichtbaar worden. Processen van erfgoedvorming en musealisering kunnen juist ook bijdragen aan gevoelens van onteigening bij gemeenschappen en daardoor gevoelens van thuisloosheid oproepen.

Samengevat: binnen erfgoedgemeenschappen en het onderzoeksveld wordt de urgentie gevoeld om te onderzoeken welke bestaande mechanismen en biases veroorzaken dat erfgoedgemeenschappen thuisloos zijn, blijven of worden, en hoe een passend thuis eruit kan zien.

Onderzoek naar thuisloos erfgoed is spannend: het vraagt vrijwel altijd om innovatie in onderzoeksmethodieken

Door erfgoed dat voorheen niet zichtbaar was te erkennen en zichtbaar te maken, maken meer groepen kennis met de rijkdom ervan

De centrale vraag

Binnen het kernthema ‘Thuisloos erfgoed’ staat de vraag centraal:

Hoe kan thuisloos erfgoed worden herkend, erkend en onderzocht?

Voorbeelden van vragen om te onderzoeken binnen dit kernthema:

- Wanneer, waar en in welke context is erfgoed ‘thuis’? Hoe draagt institutionalisering (al dan niet) bij aan het maken van een thuis?
- Hoe draagt de (her)waardering van thuisloos erfgoed bij aan sociaal en mentaal welzijn, vooral in transnationale en gemarginaliseerde gemeenschappen?
- Met welke methoden kan thuisloos erfgoed worden onderzocht, bijvoorbeeld *oral history*, *citizen science*, performatieve methoden, materiaaltechnisch onderzoek en *inreaching*-methoden?
- Hoe kan materieel en immaterieel erfgoed worden geborgd wanneer de nodige objecten of ruimtes niet meer ter beschikking staan?

- Hoe kan het digitale domein helpen om erfgoedgemeenschappen een ‘thuis’ te geven en voor welke groepen is dit een mogelijkheid?
- Hoe moet worden omgegaan met erfgoed waarvan de gemeenschappen niet meer bestaan?
- Hoe kan worden omgegaan met ‘reizend’ erfgoed dat in een nieuw thuis is ondergebracht of ‘zwerft’ van plek naar plek?

Welke impact heeft dit onderzoek?

OPENER ERFGOEDSTELSEL MET VOOR MEER ERFGOED EEN PASSEND THUIS

Onderzoek binnen het kernthema ‘Thuisloos erfgoed’ draagt bij aan een meer open erfgoedstelsel, dat een thuis erkent voor verschillende soorten erfgoed en erfgoedgemeenschappen. Zo wordt meer recht gedaan aan het belang van erfgoed voor alle groepen in de samenleving. Onderzoek binnen dit kernthema bevraagt kritisch verschillende beschermingsregimes en analyseert partnerschappen tussen gemeenschappen en instellingen. Nederland brengt met dit onderzoek bovendien de uitgangspunten van het Verdrag van Faro in de praktijk: door co-creatie met gemeenschappen te ontwikkelen kan wederzijds vertrouwen tussen instituties en gemeenschappen worden gestimuleerd.

MEER WAARDERING EN BEGRIP

Door erfgoed dat voorheen niet zichtbaar was te erkennen en zichtbaar te maken, maken meer groepen kennis met de rijkdom ervan. Zo kan onderzoek binnen dit kernthema zowel bijdragen aan solidariteit met en de zorg voor erfgoed van anderen, als meer waardering en begrip voor elkaars cultuur en identiteit.

NIEUWE HUISKAMERS

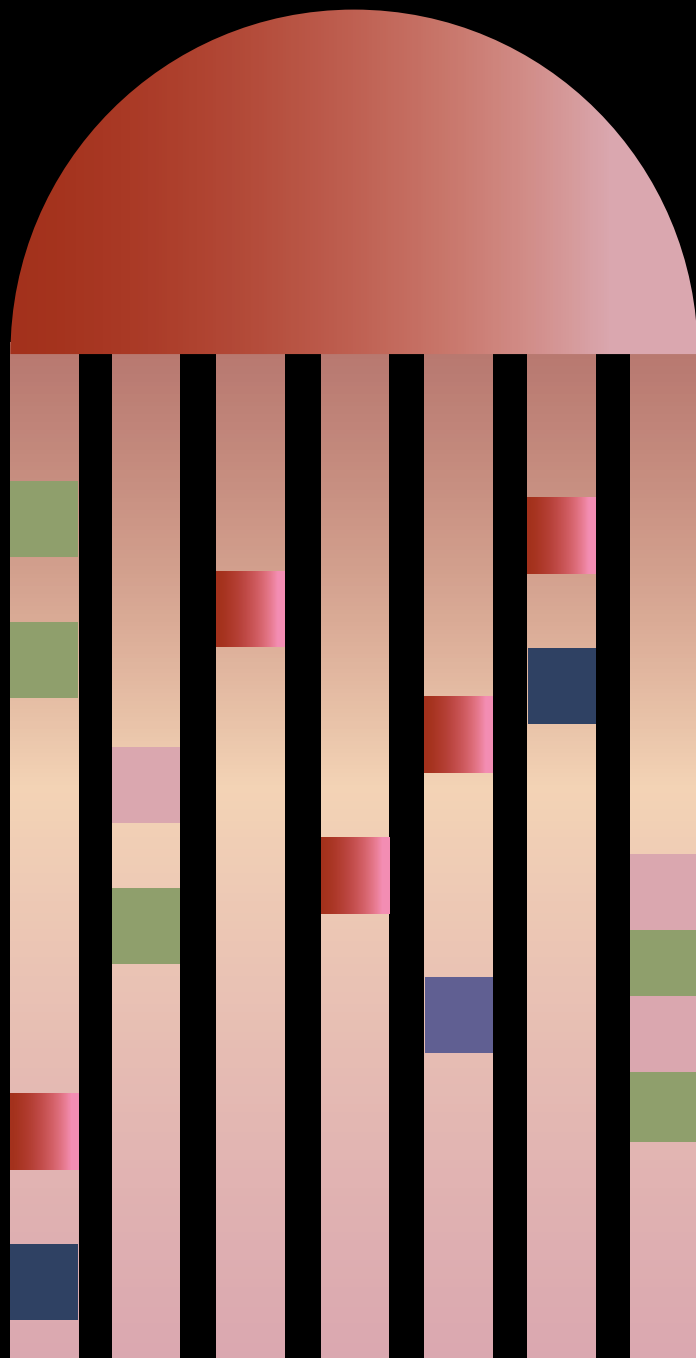
Voor erfgoedgemeenschappen is het effect van dit onderzoek praktisch. Het levert inzichten op hoe erfgoedinstellingen nieuwe 'huiskamers' kunnen bieden aan erfgoedgemeenschappen. Ook levert het inzichten op hoe het stelsel verschillende groepen in staat kan stellen hun 'thuis' te creëren.

INNOVATIE IN ONDERZOEKSMETHODEN EN STELSEL

Onderzoek binnen dit kernthema levert het veld als geheel innovatie en nieuwe inzichten op. Thuisloos erfgoed vraagt om nieuwe methoden van onderzoek, en roept nieuwe vragen op over het in beeld krijgen en borgen van erfgoed.

De erfgoedsector moet buiten de institutionele kaders van het erfgoeddomein kijken, en misschien zelfs ook daar de sturing leggen. Het erfgoedstelsel kan dan de randvoorwaarden creëren. Om de impact te vergroten, is het van belang dat de sector een infrastructuur opzet voor het delen van *best practices*.

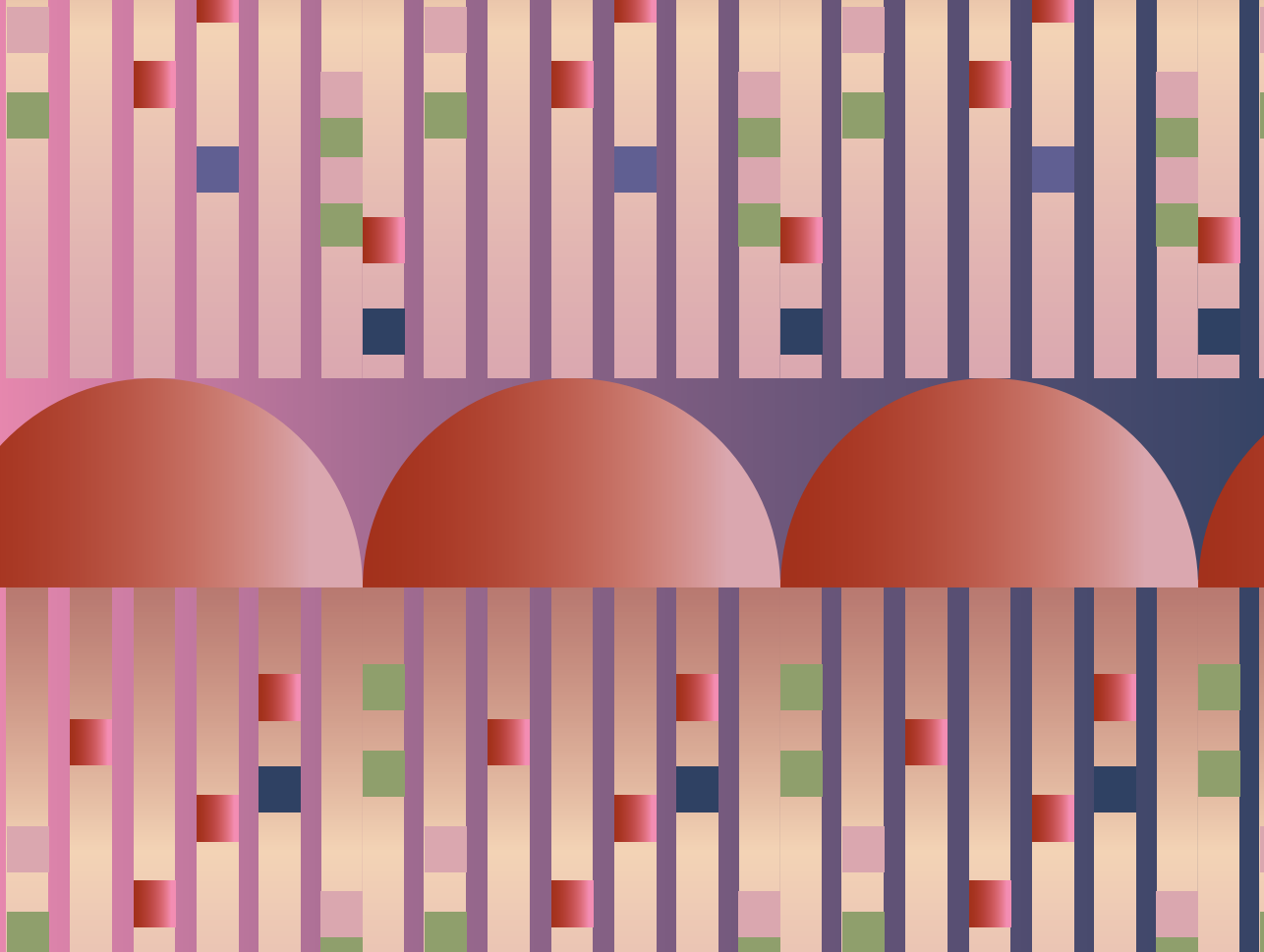
Onderzoek levert inzichten op hoe erfgoedinstellingen nieuwe 'huiskamers' kunnen bieden aan erfgoedgemeenschappen

7.

VEERKRACHTIG
ERFGOEDSTELSEL

**naar
toekomst-
gerichte
erfgoedzorg**

In 1874 wees koning Willem III het Muiderslot aan als allereerste rijksmonument van Nederland. In de eeuw die volgde kreeg het huidige erfgoedstelsel vorm: een systeem van wetten, instituten, beleid en financiering. De focus lag daarin op het beschermen van waardevolle collecties, gebouwen en natuurgebieden. Inmiddels is de blik op erfgoed breder: mensen en hun relaties met erfgoed komen meer naar de voorgrond. Zij dragen actiever bij aan de zorg voor erfgoed, samen met experts. Is het tijd voor een stelsel 2.0? Hoe richten we een veerkrachtig erfgoedstelsel in dat bijdraagt aan de uitdagingen van de toekomst?

Waarom is dit kernthema belangrijk?

GROTE VERSCHUIVINGEN RAKEN ERFGOED

Klimaatverandering, digitalisering en sociale verschuivingen: alle grote opgaven in de wereld raken ook erfgoed, zoals ook beschreven binnen de voorgaande kernthema's in deze onderzoeksagenda. Uitdagingen als omgaan met verandering van het klimaat, zorgen voor het welzijn van alle burgers, versterken van de democratie of zorgen voor kwetsbare natuur spelen lokaal, nationaal en internationaal. Al deze uitdagingen maken het nodig om te reflecteren op de bijdrage van het huidige erfgoedstelsel daaraan, en dit stelsel te onderzoeken. Daarvoor is kritische reflectie nodig op het functioneren en vernieuwen van de sector vanuit sociaalwetenschappelijk en geesteswetenschappelijke benaderingen.

SAMENWERKEN TUSSEN DOMEINEN

Op dit moment is het erfgoedstelsel in Nederland opgedeeld in domeinen als archeologie, monumentenzorg, ecologie, musea, archieven, bibliotheken, **immaterieel erfgoed** en landschap. De huidige opdeling in domeinen maakt niet alleen samenwerking binnen de erfgoedsector lastiger, maar ook die met andere sectoren zoals landbouw, onderwijs, zorg, economie en toerisme. De domeinen kennen bovendien verschillende wet- en regelgeving en gaan verschillend om met eigendomsverhoudingen en rechten en plichten van betrokkenen. Waar er bijvoorbeeld een wettelijke instandhoudingsplicht bestaat voor gebouwde rijksmonumenten, is er geen juridisch of financieel kader voor instandhouding van collecties van particuliere verzamelaars of van culturele landschappen. Ondanks de inwerking-treding van de meer integrale Omgevings- en

Erfgoedwetten is er ongelijkheid in de verantwoordelijkheden, rolverdeling en kennisbasis van verschillende typen erfgoed.

AANDACHT VOOR ERFGOED EN VERANDERING

Het huidige erfgoedstelsel gaat nog sterk uit van erfgoed als statisch fenomeen dat behouden moet blijven zoals het is – bijvoorbeeld een woonhuis, museumstuk of ritueel. Behoud is uiteraard belangrijk om ook in de toekomst toegang te hebben tot culturele uitingen uit het verleden, als bron van schoonheid, identiteit en kennis. Tegelijkertijd zorgt deze gerichtheid op behoud ook voor urgente vragen op het moment dat er veel verandert in de wereld. Dit geldt met name voor erfgoed in de leefomgeving, waar de druk om te veranderen ongekend hoog is. Ruimtelijk ontwerp met erfgoed als uitgangspunt en inspiratiebron kan het verleden een plek geven in de toekomst. Daarvoor zijn ook economische modellen nodig voor hergebruik en herontwikkeling. Daar is al veel ervaring mee opgedaan, maar de bredere verankering van deze benaderingen verdient wetenschappelijke aandacht en kennis.

GEMEENSCHAPPEN STERKER BETREKKEN

Wetenschappelijke kennis en onderbouwing is ook nodig om de mensen die zich verbonden voelen met een bepaald erfgoed effectief te betrekken. In de erfgoedzorg komt de afgelopen jaren steeds meer aandacht voor de rol van **erfgoedgemeenschappen** en voor het 'alledaagse'. In 2012 is aan het Nederlandse stelsel het Kenniscentrum Immaterieel Erfgoed Nederland (KIEN) toegevoegd, in het kader van de ratificatie van de 2003 UNESCO Conventie inzake de Bescherming van het Immaterieel Cultureel Erfgoed. KIEN is actief

De digitalisering van de samenleving zorgt ervoor dat mensen veel eenvoudiger dan vroeger hun stem kunnen laten horen, en waardevolle kennis kunnen toevoegen

in het ondersteunen van gemeenschappen bij het zichtbaar maken en borgen van erfgoed (zie het voorbeeld 'KIEN verbetert stelsel rond immaterieel erfgoed' op pagina 85). Ook wordt in meerdere domeinen ervaring opgedaan met participatief waarderen van erfgoed en cocreatief onderzoek, zoals *citizen science*. De bestuurlijke inbedding van deze ontwikkelingen verdient wel nog stevige onderbouwing vanuit het onderzoek. Zo kan het beheer van erfgoed steeds beter worden gedeeld en inclusief gemaakt.

ROLVERDELING EXPERT-BURGER VERSCHUIFT

Een andere ontwikkeling die het noodzakelijk maakt het huidige stelsel te onderzoeken is de veranderende rol van burgers. Burgers en andere belanghebbenden stellen vragen over de rol van autoriteiten en experts. De digitalisering van de samenleving zorgt er ondertussen voor dat mensen veel eenvoudiger dan vroeger hun stem kunnen laten horen, en waardevolle kennis kunnen toevoegen. Zo speelt *citizen science* een steeds belangrijker rol. Maar naar de randvoorwaarden voor succesvolle samenwerking tussen burgers, erfgoedinstellingen en experts is meer onderzoek nodig.

VERSCHILLEN TUSSEN GENERATIES

Verschillen in omgang met erfgoed tussen generaties is een ander thema dat in het stelsel voor vraagstukken zorgt. Wat krijgt bijvoorbeeld een plek in een museum? Is graffiti in de buitenruimte erfgoed dat bescherming verdient? Zijn een Pokémonverzameling of digitale *memes* het waard te collectioneren? Binnen erfgoedopleidingen is tegenwoordig veel aandacht voor cocreatie, maar duurzame verankering van die kennis in de erfgoedzorg is nog niet voldoende geborgd.

Samengevat: erfgoed heeft de potentie om bij te dragen aan huidige en toekomstige maatschappelijke en ecologische uitdagingen. Om de kracht van erfgoed ten volle te benutten, is een kritische reflectie op het bestaande erfgoedstelsel nodig, over de bestaande domeinen heen: waar kan het stelsel democratischer, inclusiever en duurzamer?

De centrale vraag

Binnen het kernthema 'Veerkrachtig erfgoedstelsel' staat de vraag centraal:

Hoe kan een veerkrachtig erfgoedstelsel worden ingericht, dat bijdraagt aan de maatschappelijke en ecologische uitdagingen van de toekomst?

Voorbeelden van vragen om te onderzoeken binnen dit kernthema:

- Welke ontwikkeling heeft het erfgoedstelsel in Nederland doorgemaakt, in de context van veranderende maatschappelijke omstandigheden en waardering voor erfgoed?
- Hoe wordt erfgoed gedefinieerd in het huidige stelsel, welk waarderingssysteem ligt eraan ten grondslag en hoe werkt dit stelsel in de verschillende bestuurslagen van Nederland?

- Hoe kunnen overheden en instituties autoriteit delen en cocreatie bevorderen, waardoor het stelsel zich meer rekenschap kan geven van erfgoed dat nu buiten de canon valt?
- Hoe kan het erfgoedstelsel ervoor zorgen dat materieel en immaterieel, natuurlijk en cultureel erfgoed integraal benaderd en geborgd wordt?
- Hoe kunnen de grote verschillen in zorg voor verschillende typen erfgoed worden overbrugd?
- Welke rol hebben overheden en erfgoedexperts in een nieuw, democratischer stelsel, waarin besluitvorming langs heldere, controleerbare lijnen mogelijk blijft?

Welke impact heeft dit onderzoek?

EEN TOEKOMSTBESTENDIG,
VEERKRACHTIG STELSEL

Binnen het kernthema 'Veerkrachtig stelsel' vindt een kritische reflectie plaats op het huidige erfgoedstelsel. De impact van dit onderzoek ligt op verschillende terreinen.

Allereerst levert dit onderzoek bouwstenen voor een toekomstbestendig en veerkrachtig stelsel. Een stelsel dat meer recht doet aan de diversiteit van erfgoed en erfgoedgemeenschappen, en daardoor de potentie van erfgoed als bron voor positieve verandering in de samenleving beter benut.

Allereerst levert dit onderzoek bouwstenen voor een toekomstbestendig en veerkrachtig stelsel, dat de potentie van erfgoed als bron voor positieve verandering in de samenleving beter benut

MEER DOMEIN- EN SECTOR-OVERSTIJGENDE SAMENWERKING

Ook draagt dit onderzoek bij aan domein- en sector-overstijgende samenwerking. Het bevraagt domeinen en machtsverhoudingen kritisch en legt nieuwe verbindingen tussen groepen, belangen en domeinen. Zo krijgt erfgoedkennis een rol in grotere vraagstukken, waarin sociale, politieke, culturele, economische en ecologische aspecten met elkaar verbonden zijn.

NIEUW ROLLEN EN OPLEIDINGEN

Impact van het onderzoek is daarnaast dat experts in het veranderende stelsel beter zijn toegerust om cocreatie en participatie mogelijk te maken. Erfgoedonderzoek kan nieuwe opleidingen, opleidingsonderdelen of trainingen informeren, om zo erfgoedprofessionals te laten ontwikkelen tot adaptieve experts; een veld van experts met verschillende inhoudelijke en maatschappelijke achtergronden.

TOOLS VOOR KRITISCHE INTROSPECTIE

Onderzoek binnen het kernthema 'Veerkrachtig stelsel' levert tot slot tools op voor kritische introspectie. Hoe kan de rol en het instrumentarium van overheden en instellingen in het stelsel worden bevraagd? Hoe kunnen de eigen erfgoedarchieven kritisch worden bevraagd? Dit soort tools helpen om het stelsel actief up-to-date te houden, nu en in de toekomst.

VOORBEELD **KIEN VERBETERT HET STELSEL ROND IMMATERIEEL ERFGOED**

In 2025 vernieuwde het Kenniscentrum Immaterieel Erfgoed Nederland (KIEN) de inventaris immaterieel erfgoed, die in 2012 werd gelanceerd. De inventaris werd herontwikkeld op basis van een reflectie op hoe Nederland zijn immaterieel erfgoed inventariseert. Wat werkte goed en wat kon beter?

Doel van de herontwikkeling was om de inventaris nog beter te laten aansluiten bij de behoeften en wensen van beoefenaars van immaterieel erfgoed. Een ander doel was een gemakkelijker toegankelijk representatief overzicht te maken. Een belangrijk onderdeel van de herontwikkeling bestond uit internationaal vergelijkend onderzoek: hoe inventariseren andere landen? Achtergrond bij het onderzoek vormde de vraag: wat gebeurt er met het immaterieel erfgoed als het op een lijst komt, en je het daarmee 'hercontextualiseert'?

Om erfgoedbeoefenaars beter te ondersteunen werkt het Netwerk Levend Erfgoed de komende jaren bovendien aan betere samenwerking in het brede immaterieel erfgoedveld. Betrokkenen bij het Netwerk zijn erfgoed-gemeenschappen en -beoefenaars, en ondersteunende instellingen, van landelijke tot lokale.

**Onderzoek binnen dit kernthema
levert tools op voor kritische
introspectie en draagt bij aan
domein- en sector-overstijgende
samenwerking**

DE VERSNELLING

vier doelen voor het hele veld

In het vorige, programmatische deel van *Erfgoed in stroomversnelling* definieerden we zeven urgente hoofdstromen of kernthema's voor erfgoedonderzoek voor de komende 4 jaar. In dit deel staat de vraag centraal: hoe kan het onderzoeksveld deze zeven kernthema's zo effectief mogelijk onderzoeken? Zoals we eerder benoemden, is de grote uitdaging daarbij dat er nauwelijks sprake is van één onderzoeksveld, maar eerder van een eilandenrijk met verbindingen. Hoe versnellen we als 'eilandenrijk' samen de stroom? Om dit te bereiken formuleren we doelen om als veld samen naar te streven, waarbij aandacht is voor de organisatie van het onderzoek, de randvoorwaarden en de rolverdeling tussen sleutelactoren.

1. Samenwerking binnen de hele kennisketen stimuleren

Erfgoed kan sterk bijdragen aan een duurzame toekomst. Maar dan moet wel beter begrepen worden hoe erfgoed kan bijdragen aan specifieke actuele vraagstukken in de samenleving. Daar is transdisciplinair of ‘ketenbreed’ onderzoek voor nodig: onderzoek vanuit verschillende disciplines, maatschappelijke velden, benaderingen en vormen van kennis, waarbij expliciet contact is tussen de ontwikkeling, het beheer, de vermarkting en de toepassing van erfgoedkennis.

NAUWE SAMENWERKING PROFESSIONALS EN GEMEENSCHAPPEN

Een van de voorwaarden voor impactvol erfgoedonderzoek is nauwe samenwerking tussen erfgoedprofessionals en pen, zowel bij de ontwikkeling van onderzoeksvragen als tijdens het onderzoeksproces. Maatschappelijke partners en onderzoekers kunnen die samenwerking stimuleren en de dialoog faciliteren.

IN DIALOOG MET ANDERE DISCIPLINES EN SECTOREN

Ook vraagt ketenbreed onderzoek een bewuste keuze om tot een productieve dialoog te komen. Van oudsher zijn de banden tussen de erfgoedzorg en de traditionele erfgoeddisciplines archeologie, architectuurgeschiedenis, kunstgeschiedenis en conservering en restauratieonderzoek sterk. Juist samenwerking met historici, taalkundigen, ecologen, ruimtelijke ontwerpers, ingenieurs, natuurwetenschappers, kunstenaars, antropologen, etnologen en andere professionals kan leiden tot nieuwe kennisvragen en -toepassingen in de samenleving. Die samenwerking hoeft niet altijd soepel te verlopen: het schuren tussen werelden kan de complexiteit van vraagstukken verhelderen en dilemma’s concreet maken. Om over een verschil van opvatting in gesprek te gaan en samen te werken, is wederzijds vertrouwen nodig.

FINANCIERING VAN KETENSAMENWERKING: GELIJK SPEELVELD

Op dit moment is het voor onderzoekers en partijen die behoefte hebben aan onderzoek niet gemakkelijk om samenwerking in de keten gefinancierd te krijgen. Vaak hebben financierende instanties een opdracht voor een deel van de keten en komen andere partners, zoals bedrijven, kunstenaars en zzp'ers, niet voor financiering in aanmerking. Dat geldt zeker voor partners buiten Nederland, zoals partners in de voormalige koloniën, waarmee wederkerige relaties in erfgoedonderzoek essentieel zijn. Weliswaar bestaan er financieringsprogramma's die een hele kennisketen bedienen, zoals de KIC's, maar die zijn vaak minder geschikt voor de financiering van onderzoek met een culturele focus. NWA en bepaalde regelingen van SIA vormen hierop een uitzondering.

De komst van het European Partnership for Resilient Cultural Heritage kan in de toekomst een groot verschil maken – in ieder geval voor erfgoedonderzoek met aandacht voor klimaatverandering. Maar of erfgoedonderzoek nu plaatsvindt binnen of buiten de genoemde programma's: het is belangrijk om een gelijkwaardig speelveld te realiseren.

STRATEGIEËN VOOR LANGERE TERMIJN ROND DIGITALE DATASETS EN AI

Samenwerking in de keten is ook op het digitale terrein van groot belang. De verdergaande onderzoeksmogelijkheden met gedigitaliseerde collecties, grote datasets en AI vragen om investeringen in infrastructuur en software om uit grotere datasets kennis te ontwikkelen. Bovendien moeten voor ethische en morele vraagstukken oplossingen en antwoorden worden gevonden. Zo kunnen dure en ingewikkelde systemen de toeganankelijkheid tot erfgoedkennis verkleinen en zorgt de opslag van grote datasets voor een hoge uitstoot van broeikasgassen. Daarnaast vraagt digitaal delen van bestaande datasets om

allerlei juridische afspraken. Strategieën voor een langere termijn zijn nodig om met dit soort vraagstukken om te gaan.

2. Democratisering van erfgoed in de praktijk brengen

Erfgoedgemeenschappen en erfgoedonderzoekers vragen om verschuivingen in de erfgoedzorg, waarbij democratisering van erfgoed en meerstemmigheid het uitgangspunt zijn. Ook de Omgevingswet en internationale conventies, zoals het Verdrag van Faro, nemen democratisering en meerstemmigheid als uitgangspunt voor erfgoedzorg. Wat is daarvoor nodig?

PARTICIPATIE FACILITEREN ÉN KRITISCH BEVRAGEN

Allereerst moeten institutionele structuren, zoals financieringsprogramma's en beleid, participatie en cocreatie faciliteren. Waar het museale veld en het immaterieel erfgoedveld al veel ervaring hebben opgedaan met cocreatie, blijft cocreatie bijvoorbeeld in de maritieme archeologie steken op de complexiteit van wetten, regels en bevoegdheden. Nieuwe inzichten over de meerwaarde van participatie en over de obstakels die het opwerpt, moeten beter worden meegenomen in de ontwikkeling van beleid en uitvoering. Obstakels zijn bijvoorbeeld participatiemoeheid en gebrekkige representativiteit. Belangrijk is ook de kritische vraag: onder welke voorwaarden draagt participatie daadwerkelijk bij aan democratisering?

MEER AANDACHT VOOR MOREEL-EMOTIELE KADERS

In de afgelopen jaren is er meer aandacht gekomen voor emoties rond erfgoed. Dat vraagt van onderzoeksgroepen dat zij de aandacht explicieter richten op moreel-emotionele kaders van samenwerking en erfgoedzorg, en niet alleen op zakelijke en juridische kaders.

DEKOLONISATIE ERFGOEDECTOR

Internationale verdragen, zoals het Verdrag van Faro, moeten ook doorwerken in wet- en regelgeving. Bijzondere aandacht moet daarbij uitgaan naar dekolonisatie van het erfgoedbeleid en de zorg voor erfgoed. Zo kunnen innovatieve digitale middelen, mits zorgvuldig ingezet, gedeeld eigenaarschap van erfgoed stimuleren. Daarnaast doen woorden ertoe: inclusief taalgebruik is belangrijk voor het bereiken van brede doelgroepen.

BESTUURLIJKE SENSITIVITEIT ERFGOEDEXPERTS

Bovendien is het in toenemende mate belangrijk dat erfgoedexperts beschikken over sociale en bestuurlijke sensitiviteit. Zij hebben vaardigheden nodig om met uiteenlopende stakeholders – vaak met belangen op de korte termijn – om te gaan. Ook moeten zij kunnen omgaan met de uiteenlopende waardering en verwachtingen tussen erfgoedgemeenschappen en tussen mensen van verschillende generaties.

CONFLICTEN ALS KANS

Participatie en cocreatie kunnen schuren. Om ze te laten slagen, is het belangrijk dat erfgoedbeheerders, bestuurders en erfgoedgemeenschappen leren hoe conflicten rond erfgoed ook als een kans kunnen worden gezien, in plaats van als een probleem dat zo snel mogelijk moet worden opgelost. Tegelijkertijd hebben erfgoedexperts de opgave om hun rol als expert niet te verliezen. In tegenstelling tot anderen hebben zij de opdracht om de waarden van het diepe verleden voor een diepe toekomst in het gesprek te brengen. In de sector zijn dus zowel generalisten nodig als specialisten met uiteenlopende expertise en vaardigheden. Soms gaat dat om academische kennis, vaak ook om toegepaste benaderingen en vakmanschap.

3. Erfgoedonderzoek in lerende netwerken organiseren

De kernboodschap van deze kennisagenda is dat erfgoedonderzoek een bijdrage moet leveren aan de verduurzaming en democratisering van de erfgoedzorg, en impact moet hebben op maatschappelijke en ecologische vraagstukken. Om impact te hebben is het cruciaal kennis samen te ontwikkelen en te delen, en verbindingen te leggen binnen het onderzoekslandschap. Erfgoedonderzoek moet daarom onderdeel uitmaken van lerende netwerken.

EEN NATIONALE ONDERZOEKSSCHOOL ERFGOED?

Deze agenda kan als uitgangspunt dienen om de afstemming tussen opleidingen in het mbo, hbo, wo en post-initieel onderwijs en onderzoeksgroepen binnen Nederland en daarbuiten te verbeteren. Daarbij is niet alleen helderheid nodig over de rolverdeling: wie focust waarop in onderzoek? Ook is een constructief gesprek nodig over de effecten van bezuinigingen en een focus op ontwikkeling van landelijk onderwijsaanbod. Denk daarbij aan landelijk aanbod op het gebied van het vakmanschap (mbo) en onderwijs aan promovendi. Een nationale onderzoeksschool, of een duidelijke leerlijn binnen een bestaande onderzoeksschool, kan een oplossing bieden.

IMPULS VOOR SAMENWERKING

Daarnaast kan deze agenda een impuls geven voor samenwerking tussen onderzoeksinstellingen, maatschappelijke partijen, bedrijven en erfgoedgemeenschappen. Wanneer partners elkaar beter weten te vinden, is coalitievorming in onderzoek een logische volgende stap. Daarbij is het zaak de grenzen van erfgoedonderzoek in de geesteswetenschappen, sociale wetenschappen en exacte wetenschappen vaker te overstijgen. Verder biedt samenwerking tussen mbo-, hbo- en wo-instellingen nieuwe kansen voor kennisontwikkeling

waarbij praktische toepassing, toegepast onderzoek en conceptuele vernieuwing hand in hand gaan.

BELONEN VAN TEAMWORK

Een belangrijke voorwaarde voor lerende netwerken en meer samenwerking is het belonen van teamwork, naast individuele prestaties van onderzoekers in de vorm van beurzen en loopbaankansen. Belonen van teamwork zorgt ervoor dat het veld de aandacht richt op overdraagbaarheid van ontwikkelde kennis van één context naar een andere. Ook kan het een wildgroei aan nieuwe concepten voorkomen.

DATA EN TOOLS

Een andere voorwaarde om de impact van erfgoedonderzoek te vergroten, is kwaliteit van, toegang tot en vaardigheden in de omgang met infrastructuur voor materiaalonderzoek, digitale tools, data-opslagcapaciteit en analyseplatforms. Zo kunnen gekoppelde erfgoedcollecties worden geanalyseerd, beheerd en geconserveerd. Ethische richtlijnen en juridische kaders, met name rond auteursrecht en datagebruik, zijn essentieel om verantwoord om te gaan met AI en digitalisering in de erfgoedsector. SURF en Dans nemen een actieve rol op zich in de ontwikkeling van basisinfrastructuur voor erfgoedonderzoek.

INTERNATIONALE SAMENWERKING

Ook internationale samenwerking tussen onderzoekers blijft voor erfgoed onverminderd belangrijk. Niet alleen kunnen specifieke vraagstukken in Nederland beter worden begrepen door ze in een breder, internationaal perspectief te plaatsen. Ook kan internationale samenwerking de solidariteit en uitwisseling met huidige en vroegere conflictgebieden bevorderen, juist omdat erfgoed zo'n krachtig symbool van conflict én verzoening kan zijn.

4. Regierol voor de Nationale Onderzoeksraad Erfgoed

Op dit moment vervult de Nationale Onderzoeksraad Erfgoed (NOE) adviesfuncties voor het Joint Programme Initiative Cultural Heritage, ARCHE, E-rihs, de Nationale Wetenschapsagenda, route Levend Verleden, en het partnerschap Resilient Cultural Heritage. Leden van de NOE putten ook uit gezamenlijke standpunten bij het leveren van hun bijdrage in klankbordgroepen van Horizon Europe.

Met het opstellen van deze eerste nationale onderzoeksagenda neemt de Raad ook een rol op zich als verbindende schakel in het versnipperde onderzoekslandschap. In het bestel

is behoefte aan een centraal aanspreekpunt voor het erfgoedonderzoek. Deze rol kan de Nationale Onderzoeksraad in de toekomst vervullen. Dat begint bij het benutten van *Erfgoedonderzoek in stroomversnelling* als startpunt voor de adviserende activiteiten van de NOE, maar kan worden uitgebreid naar klankbordfuncties in onderzoeksprojecten en -programma's en woordvoerderschap richting pers, politiek en beleid.

Met het opstellen van deze eerste nationale onderzoeksagenda neemt de NOE ook een rol op zich als verbindende schakel in het versnipperde onderzoekslandschap

Referenties en inspiratiebronnen

- Alivizatou, Marilena. 2021. *Intangible Cultural Heritage and Participation: Encounters with Safeguarding Practices*. Routledge.
- Altenburg, Frank, en Sophie Elpers. 2020. *Ruimte voor immaterieel erfgoed: Hoe integreer je immaterieel erfgoed in gemeentelijk omgevingsbeleid?* Kenniscentrum Immaterieel Erfgoed Nederland.
- Amsterdam Museum. 2023. 'Gouden Koets-onderzoek'. www.amsterdammuseum.nl/nieuws/gouden-koets-onderzoek/17376.
- ARCHE Consortium. 2025. 'Deliverable 2.6 ARCHE SRIA and its Synthesis'.
- Archeologie Online. z.d. '18e-eeuwse begraafplaats ontdekt op Sint-Eustatius'. archeologieonline.nl/nieuws/18e-eeuwse-begraafplaats-ontdekt-op-sint-eustatius.
- Bakels, Jet, en Sophie Elpers. 2021. 'Immaterieel erfgoed als hefboom voor duurzaamheid'. *Boekman* 127: 38-41.
- Beekers, Daan. 2018. 'Hoe neem je afscheid van een kerk? Ontkerkelijkking in de praktijk'. *Utrecht Religie Forum*, april 15. urf.sites.uu.nl/2018/04/15/hoe-neem-je-afschied-van-een-kerk-ontkerkelijkking-in-de-praktijk/.
- Beeld & Geluid. 2024. 'Beeld & Geluid werkt aan toegankelijk maken van collectie voor mensen met een beperking'. Beeld & Geluid newsroom, december 3. nieuws.beeldengeluid.nl/244874-beeld-geluid-werkt-aan-toegankelijk-maken-van-collectie-voor-mensen-met-een-beperking/.
- Bocyte, Rasa, Johan Oomen, Kelly Hazejager, en Chaja Libot. 2024. *The Media Sector on Its AI Journey: Directions for Experimentation & Implementation*. Beeld & Geluid.
- Burggraaff, Wim, en Susanne Bergwerff. 2025. *Actief met erfgoed in de vrije tijd – Monitor Erfgoedbeoefening*. erfgoedmonitor.culturelerfgoed.nl/mosaic/dashboard/erfgoedbeoefening.
- Cameron, Fiona. 2015. 'The Liquid Museum: New Institutional Ontologies for a Complex, Uncertain World'. In *The International Handbooks of Museum Studies*, 1ste dr., onder redactie van Sharon Macdonald en Helen Rees Leahy. Wiley Blackwell. doi.org/10.1002/9781118829059.wbihms117.
- Castro de Azevedo, Alana. 2025. 'When "Memory Work" Becomes "Memory Protest": Exploring Ant/Agonistic Conflicts in Memory Initiatives'. PhD, Vrije Universiteit Amsterdam. doi.org/10.5463/thesis.993.
- Centrum Agrarische Geschiedenis, en Kenniscentrum Immaterieel Erfgoed Nederland. 2025. 'Immaterieel erfgoed en duurzame ontwikkeling'. augustus 25. www.waterenland.be/nl.
- Colonial Collections Consortium. z.d. 'Datahub'. www.colonialcollections.nl/datahub/.
- Cornips, Leonie. 2022. 'Veranderende opvattingen over dieren in cultureel erfgoed'. In *Beestig! Inspiratiebrochure Erfgoeddag en Erfgoedweek*, onder redactie van Birgit Geudens en Annemarie Vanthienen. FARO.
- Council of Europe. 1992. 'European Convention on the Protection of the Archaeological Heritage (revised)'.
- Council of Europe. 2000. 'European Landscape Convention'.
- Council of Europe. 2005. 'Council of Europe Framework Convention on the Value of Cultural Heritage for Society'.
- Croon, Carolien, Tessa Luger, Hermine Pool, en Irene Asscher-Vonk. 2022. *De toekomst van een collectie: Ontzamelen in de praktijk*. Bijbels Museum.
- Cultural AI. 2021. 'SABIO – The Social Bias Observatory'. Cultural AI – a lab for culturally valued AI. www.cultural-ai.nl/projects/post-2-4c8dm.
- De Jongh, Jan-Hylke. z.d. 'Groen-blauwe Erfgoed-monitor'. www.skbl.nl/groen-blauwe-erfgoed-monitor/.

- Delft Design Labs. z.d. 'CuratorBot'. delftdesignlabs.org/projects/curatorbot/.
- De Ruijser, Sofie, Jet Bakels, en Marit Van Dijk, red. 2024. *Over vogels en mensen*. Themanummer Volkskunde 125(3).
- DeSilvey, Caitlin. 2017. *Curated Decay: Heritage Beyond Saving*. 1ste dr. University of Minnesota Press.
- Dibbits, Hester. 2025. *Samenwerken in maatschappelijk geëngageerd erfgoedwerk: Onderzoeksprogramma van het lectoraat Cultureel Erfgoed: 1 september 2024 – 31 augustus 2028*. Reinwardt Academie.
- Didde, René. z.d. 'Cultureel erfgoed in tijden van klimaatverandering'. delichtkogel.nl/nieuwe-editie/toekomstgeluiden-materialentransitie/cultureel-erfgoed-tijden-klimaatverandering/.
- Diederer, Paul, Laurens Hessels, en Mees Van Tooren. 2024. *Kennis van de toekomst: Een verkenning voor het wetenschapsbeleid*. Rathenau Instituut. www.rathenau.nl/sites/default/files/2024-05/Rapport_Kennis_van_de_toekomst_Rathenau_Instituut_0_LM.pdf
- Dunkley, Mark, Lisa Mol, en Anna Tulliach, red. 2024. *Heritage at War: Plan and Prepare*. The White Horse Press.
- Eggert, Aditya, Arnika Peselman, en Regina F. Bendix. 2013. *Heritage Regimes and the State*. Universitätsverlag Göttingen. www.oapen.org/download?type=document&docid=611230.
- European Commission. 2022. 'Digital Markets Act (DMA) Legislation'. digital-markets-act.ec.europa.eu/legislation_en.
- European Commission. 2024a. 'Digital Services Act (DSA) | Final Text'. www.eu-digital-services-act.com/Digital_Services_Act_Articles.html.
- European Commission. 2024b. 'The Act Texts | EU Artificial Intelligence Act'. artificialintelligenceact.eu/the-act/.
- European Commission. 2025a. 'European Accessibility Act'. juni 17. commission.europa.eu/strategy-and-policy/policies/justice-and-fundamental-rights/disability/union-equality-strategy-rights-persons-disabilities-2021-2030/european-accessibility-act_en.
- European Commission. 2025b. 'Horizon Europe – Work Programme 2025: Culture, Creativity and Inclusive Society'.
- Fredheim, Harald, en Manal Khalaf. 2016. 'The Significance of Values: Heritage Value Typologies Re-Examined'. *International Journal of Heritage Studies* 22 (6): 466-81. doi.org/10.1080/13527258.2016.1171247.
- Grever, Maria, en Carla Van Boxtel. 2014. *Verlangen naar tastbaar verleden: Erfgoed, onderwijs en historisch besef*. Verloren.
- Grijzenhout, Frans, red. 2007. *Erfgoed: De geschiedenis van een begrip*. Reeks Nederlandse begripsgeschiedenis. Amsterdam University Press. public.ebookcentral.proquest.com/choice/publicfullrecord.aspx?p=419810.
- GTP-NL. z.d. 'GPT-NL: Een verantwoord alternatief op bestaande LLMs'. [Overzichtspagina. GPT-NL. gpt-nl.nl/](https://overzichtspagina.gpt-nl.nl/).
- Hafstein, Valdimar T. 2012. 'Cultural Heritage'. In *A Companion to Folklore*, onder redactie van Regina F. Bendix en Galit Hasan-Rokem. Wiley Blackwell.
- Harrison, Rodney, Caitlin DeSilvey, Cornelius Holtorf, e.a. 2020. *Heritage Futures: Comparative Approaches to Natural and Cultural Heritage Practice*. With Anders Högberg en Gustav Wollentz. UCL Press.
- ICH NGO Forum. 2024. 'Declaration on the Safeguarding of Intangible Cultural Heritage for Climate Action'.
- ICOMOS. 2024. 'International Charter and Guidance on Sites with Intangible Cultural Heritage'.
- Immaterieel Erfgoed van, voor, door en met iedereen (2024).
- Isnart, Cyril, en Nathalie Cerezales, red. 2020. *The Religious Heritage Complex: Legacy, Conservation, and Christianity*. Bloomsbury Academic. doi.org/10.5040/9781350072541.
- Kenniscentrum Immaterieel Erfgoed Nederland. z.d. 'Kennisontwikkeling'. Immaterieel Erfgoed. www.immaterieelerfgoed.nl/nl/kennis-ontwikkeling.
- KNAW. 2023. *Wankele sokkels: Omstreden monumenten in de openbare ruimte*. KNAW.

- Macdonald, Sharon. 2012. 'Presencing Europe's Past'. In *A Companion to the Anthropology of Europe*, 1ste dr., onder redactie van Ullrich Kockel, Máiréad Nic Craith, en Jonas Frykman. Wiley Blackwell. doi.org/10.1002/9781118257203.ch14.
- Mela, Marilena. 2024. 'Making the Archipelago: Heritage, Energy, Planning and Action in the North Sea and the Mediterranean'. PhD, Vrije Universiteit Amsterdam. research.vu.nl/en/publications/6b20209c-514f-458f-ab68-fec828e52d2a.
- Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap, en Museumvereniging. 2014. *Nationale Kennisagenda voor het Museale Veld*. Zalsman. www.cultureelerfgoed.nl/publicaties/publicaties/2014/01/01/nationale-kennisagenda-voor-het-museale-veld
- Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap, en Netwerk Digitaal Erfgoed. 2024. 'Nationale Strategie Digitaal Erfgoed 2025-2028'. zenodo.org/records/14237069
- Mondai House of AI. 2025. 'TACIT'. Mondai, juni 2. mondai.tudelftcampus.nl/projects/tacit/.
- Munoz-Vinas, Salvador. 2023. *A Theory of Cultural Heritage: Beyond The Intangible*. 1ste dr. Routledge. doi.org/10.4324/9781003288121.
- Münster, Sander; Ferdinand Maiwald, Isabella Di Lenardo, e.a. 2024. 'Artificial Intelligence for Digital Heritage Innovation: Setting up a R&D Agenda for Europe'. *Heritage* 7 (2): 794-816. doi.org/10.3390/heritage7020038.
- Museum Cathrijneconvent. 2023. 'De toekomst van protestants erfgoed: Aanvullende richtlijnen bij de Handreiking Roerend Religieus Erfgoed'.
- Netwerk Levend Erfgoed. z.d. 'Welkom bij het Netwerk Levend Erfgoed'. netwerklevenderfgoed.nl/.
- Nikolić Đerić, Tamara, Jorijn Neyrinck, Eveline Seghers, en Evdokia Tsakiridis, red. 2020. *Museums and Intangible Cultural Heritage: Towards a Third Space in the Heritage Sector: A Companion to Discover Transformative Heritage Practices for the 21st Century*. Werkplaats Immaterieel Erfgoed.
- Odeuropa. EU Horizon project 2021-2023. 'Smell Heritage – Sensory Mining'. odeuropa.eu/.
- Reinwardt Academie. z.d. 'Thinking with birds'. Reinwardt Academie. www.reinwardt.ahk.nl/lectoraat-cultureel-erfgoed/projecten/project/2023/thinking-with-birds/.
- Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed. 2019. 'Stappenplan Klimaatstresstest'. Onderwerp. Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap, september 5. www.cultureelerfgoed.nl/onderwerpen/water-en-klimaat/klimaatstresstest/stappenplan-klimaatstresstest.
- Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed. 2022. 'Nationale Onderzoeksraad Erfgoed'. Onderwerp. Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap, april 6. www.cultureelerfgoed.nl/onderwerpen/joint-programming-initiative/nationale-onderzoeksraad-erfgoed.
- Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed. 2023. 'Experimentele bewaarmethode voor erfgoedcollecties'. Nieuwsbericht. Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap, november 2. www.cultureelerfgoed.nl/actueel/nieuws/2023/11/02experimentele-bewaarmethode-voor-erfgoedcollecties.
- Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed. z.d.-a. 'De Erfgoedmonitor'. erfgoedmonitor.cultureelerfgoed.nl/home.
- Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed. z.d.-b. 'Nationale Onderzoeksagenda Archeologie 2.0'. noaa.cultureelerfgoed.nl/search.
- Rijkswaterstaat. z.d. 'Cultureel Erfgoed'. Overzichtspagina. Kennisportaal Klimaatadaptatie, Rijkswaterstaat. klimaatadaptatienederland.nl/kennisdossiers/cultureel-erfgoed/.
- Rooijackers, Gerard, Frank Bergevoet, en Evelien Masselink. 2023. *Handboek ordelijk vergeten: Het Doornroosje-scenario: over het in slaap brengen van collecties*. Zalsman.
- Samson, John. 2023. 'De slavernij op Bonaire: vijf onthutsende feiten over de zoutwinning', mei 4. caribischnetwerk.ntr.nl/2023/05/04/de-slavernij-op-bonaire-vijf-onthutsende-feiten-over-de-zoutwinning/.
- Santifort, Kevin, en Anne Van Dijk. 2025. *Erfgoed in transitie(s): Een overzicht van het universitaire landschap van Nederland*. Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed.

- Sen, Anindo. 2021. 'The Age of Too Much Museum Storage Must End'. Hyperallergic, november 2. hyperallergic.com/689596/the-age-of-too-much-museum-storage-must-end/.
- Smith, LauraJane. 2006. *The Uses of Heritage*. Heritage Studies. Routledge.
- Smith, LauraJane. 2021. *Emotional Heritage: Visitor Engagement at Museums and Heritage Sites*. Museum and Heritage Studies. Routledge. doi.org/10.4324/9781315713274.
- Smith, LauraJane, en Gary Campbell. 2017. 'The Tautology of "Intangible Values" and the Misrecognition of Intangible Cultural Heritage'. *Heritage & Society* 10 (1): 26-44. doi.org/10.1080/2159032X.2017.1423225.
- SSH Raad. 2023. 'Sectorplannen 2022/2023 Social Sciences and Humanities: Samen Vooruit: Investeren in de basis voor wetenschappelijk onderzoek en onderwijs, versterken van de maatschappelijke veerkracht.'
- Steinbock, Eliza, en Hester Dibbits, red. 2023. *The Critical Visitor: Changing Heritage Practices*. Research Centre for Material Culture.
- Stichting Academisch Erfgoed. 2023. 'Dicht het zwarte gat! Handreiking voor selectie, behoud en blijvende toegankelijkheid van digitaal geboren academisch erfgoed'. Stichting Academisch Erfgoed.
- TRANSMIXR. z.d. 'From Vision to Reality – Cultural Heritage'. transmixr.eu/from-vision-to-reality-cultural-heritage/.
- TU Delft. 2024. 'Van "one size fits all" naar sociaal inclusief ontwerpen'. TU Delft. www.tudelft.nl/2024/io/november/van-one-size-fits-all-naar-sociaal-inclusief-ontwerpen.
- UNESCO. 1954. 'Convention for the Protection of Cultural Property in the Event of Armed Conflict'.
- UNESCO. 1970. 'Convention on the Means of Prohibiting and Preventing the Illicit Import, Export and Transfer of Ownership of Cultural Property'.
- UNESCO. 1972. 'Convention Concerning the Protection of the World Cultural and Natural Heritage'.
- UNESCO. 1985. 'Convention for the Protection of the Architectural Heritage of Europe'.
- UNESCO. 2001. 'Convention on the Protection of the Underwater Cultural Heritage'.
- UNESCO. 2003. 'Convention for the Safeguarding of Intangible Cultural Heritage'.
- UNESCO. 2015. 'Ethical Principles for the Safeguarding of Intangible Cultural Heritage'.
- United Nations. 2015. 'Paris Agreement'.
- United Nations. 2022. 'The Kunming-Montreal Global Biodiversity Framework'.
- United Nations. 2024. 'Summit of the Future Outcome Documents September 2024: Pact for the Future, Global Digital Compact and Declaration on Future Generations.'
- United Nations. z.d. 'THE 17 GOALS | Sustainable Development'. sdgs.un.org/goals.
- Van Heeringen, Klaas-Jan, Nathalie Asselman, Aart Overeem, Jules Beersma, en Sjoukje Philip. 2022. *Analyse overstrooming Valkenburg: Watersysteem-evaluatie Waterschap Limburg*. Deltares. www.waterschaplimburg.nl/publish/pages/7013/analyse_overstroming_valkenburg.pdf
- Van Heijgen, Eugénie J. 2025. 'Hunting Landscapes: A Multispecies Approach to the Present, Past, and Future of Hunting in the Netherlands'. PhD, Wageningen University. doi.org/10.18174/680894.
- Weststeijn, Thijs. 2023. *De toekomst van het verleden: erfgoed en klimaat*. Prometheus.

Wie hebben meegewerkt aan deze agenda?

LEDEN VAN DE NATIONALE ONDERZOEKS-
RAAD ERFGOED (NOE) DIE HEBBEN
MEEGEWERKT AAN DE TOTSTANDKOMING
VAN DEZE PUBLICATIE:

Prof. dr. Gert-Jan Burgers, hoogleraar
Erfgoedstudies; hoofd afdeling Kunst en
Cultuur, Geschiedenis en Oudheid aan
de Vrije Universiteit Amsterdam (VU).

Dr. Linde Egberts, chief science officer bij de
Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed (RCE);
voorzitter van de Nationale Onderzoeksraad
Erfgoed (NOE).

Prof. dr. Sophie Elpers, hoogleraar
Immaterieel cultureel erfgoed en etnologie
aan de Universiteit Antwerpen (UA);
onderzoeker Etnologie aan het Meertens
Instituut.

Prof. dr. Wim Hupperetz, hoogleraar Musea,
erfgoedcollecties en digitaal curatorschap aan
de Universiteit van Amsterdam (UvA);
directeur Centre Céramique van het
Maastricht Museum, de Stadsbibliotheek
en het Natuurhistorisch Museum in de
Gemeente Maastricht.

Prof. dr. August den Hollander, hoogleraar
Religieus cultureel erfgoed in de Lage Landen;
directeur Graduate School of Religion and
Theology van de Vrije Universiteit (VU).

Prof. dr. Inger Leemans, hoogleraar
Cultuurgeschiedenis aan de Vrije Universiteit
Amsterdam (VU); hoofdonderzoeker NL-Lab,
KNAW Humanities Cluster.

Prof. dr. Mirella Klomp, hoogleraar

Praktische theologie; wetenschappelijk
directeur Instituut voor Rituele en Liturgische
Studies aan de Protestantse Theologische
Universiteit (PThU); theoloog der
Nederlanden 2024-2025.

Drs. Marco de Niet, divisie manager Collecties
en onderzoek bij de Universitaire
Bibliotheek Leiden.

Drs. Johan Oomen, hoofd onderzoek en
erfgoeddiensten bij het Nederlands Instituut
voor Beeld & Geluid.

Dr. Michiel Purmer, specialist Erfgoed
en landschap bij Natuurmonumenten.

Dr. Benjamin Rous, coördinator van het
Netherlands Institute for Conservation,
Art and Science (NICAS).

Prof. dr. Freek Schmidt, hoogleraar
Geschiedenis van de architectuur en de
leefomgeving aan de Vrije Universiteit
Amsterdam (VU).

Prof. dr. Anne Schulp, hoogleraar Stratigrafie
en paleontologie aan de Universiteit Utrecht
(UU); onderzoeker bij Naturalis Biodiversity
Center.

Prof. dr. Elyze Storms-Smeets, hoogleraar
Gelderse Geschiedenis aan de Radboud
Universiteit Nijmegen (RU); senior-adviseur
erfgoed en landschap bij het Gelders
Genootschap.

Rosemarie van der Veen-Oei, hoofd afdeling
Onderzoek bij de KB nationale bibliotheek.

PERSONEN EN PARTNERS DIE HEBBEN
MEEGEWERKT AAN DE TOTSTANDKOMING
VAN DEZE PUBLICATIE:

Drs. Paul Ariese, docent aan de Reinwardt Academie; PhD-kandidaat *Memory and Material Culture* aan de Amsterdam School for Heritage, Memory and Material Culture (AHM).

Drs. Inge Basteleur, projectleider Educatie bij Groninger Kerken.

Drs. Sterre Berentzen, projectmanager Studio Louter; teamlid Archief en collectie bij het Moslim Archief.

Dr. Richard Bot, diocesaan referent Kerk, interieur en kerkelijke kunst; voorzitter Diocesane Instelling St.-Gregorius voor liturgische muziek bij het Bisdom Rotterdam.

Drs. Susanne Bergwerff-Verburg, wetenschappelijk medewerker bij Kenniscentrum Immaterieel Erfgoed Nederland (KIEN).

Dr. Hester Dibbits, lector Cultureel erfgoed aan de Reinwardt Academie.

Drs. Mireille Dosker, programmaleider *Erfgoed als kans* bij het Oversticht.

Drs. Jonathan Even-Zohar, strategisch adviseur Onderzoek & ontwikkeling bij de Amsterdamse Hogeschool voor de Kunsten (AHK).

Drs. Nynke Graafland-van den Berg, directeur Oude en Nieuwe Kerk Delft.

Drs. Madelon Grant, coördinator Samen Kerk in Nederland (SKIN); conservator Internationale kerken bij Museum Catharijneconvent.

Prof. dr. Maria Grever, emeritus hoogleraar Theorie en methodologie van geschiedenis aan de Erasmus Universiteit Rotterdam (EUR).

Drs. Dorine van Hoogstraten, directeur van MOOI Noord-Holland.

Dr. Martin Hoondert, universitair hoofddocent Muziek, religie en ritueel aan de Tilburg School of Humanities and Digital Sciences (TSHD).

Imagine IC.

Drs. Kirsten van Kempen, conservator bij het Limburgs Museum.

Prof. dr. Katrien Keune, hoogleraar Moleculaire spectroscopie aan de Universiteit van Amsterdam (UvA); hoofd Conservering & onderzoek bij het Rijksmuseum.

Drs. Wouter Kock, PhD-kandidaat Religieus erfgoed aan de Radboud Universiteit (RU).

Drs. Hanneke de Kort, adviseur beurzen KNAW Humanities Cluster.

Dr. Hans Krabbendam, directeur Katholiek Documentatie Centrum.

Dr. Anique de Kruijf, hoofd afdeling Cultureel erfgoed in kerken en kloosters bij Museum Catharijneconvent.

Prof. dr. Birgit Meyer, hoogleraar Religiewetenschappen aan de Universiteit Utrecht (UU).

Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap (OCW), directie Erfgoed en Kunsten (E&K).

Nederlandse Organisatie voor Wetenschappelijk Onderzoek (NWO).

Dr. Naomi Oosterman, assistant professor
Cultureel erfgoed aan de Erasmus
Universiteit Rotterdam (EUR).

Drs. Saskia van Oostveen, directeur
Kenniscentrum Immaterieel Erfgoed
Nederland (KIEN).

Drs. Asmara Pelupessy, onderzoeker en
projectleider onderzoeksgroep Cultureel
erfgoed aan de Reinwardt Academie.

Dr. Hinke Piersma, directeur onderzoek en
adjunct-directeur bij het NIOD Instituut voor
Oorlogs-, Holocaust-, en Genocidestudies.

Dr. Hermine Pool, senior-conservator
Museum Ons' Lieve Heer op Solder.

Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed
(RCE).

Dr. Mark Schep, wetenschappelijk
medewerker bij Kenniscentrum Immaterieel
Erfgoed Nederland (KIEN); docent Cultureel
erfgoed bij de Reinwardt Academie.

Prof. dr. Valika Smeulders, hoogleraar
Musea, erfgoed en religie aan de
Rijksuniversiteit Groningen (RUG);
hoofd Geschiedenis bij het Rijksmuseum
Amsterdam.

Dr. Sean Smith, assistant professor
Cultuurstudies aan Tilburg University.

Prof. dr. Todd Weir, hoogleraar
Kerkgeschiedenis en moderne cultuur
aan de Rijksuniversiteit Groningen (RUG).

Drs. Ellen Snoep, directeur-bestuurder
Grote Kerk Naarden.

Dr. Sjoerd van der Linde, hoofd beursteam
KNAW Humanities Cluster.

Prof. dr. Petra van Dam, hoogleraar
Water- en milieugeschiedenis en bijzonder
hoogleraar Waterstaatsgeschiedenis aan
de Vrije Universiteit Amsterdam (VU).

Dr. Sietske van der Veen, postdoctoraal
onderzoeker Joodse geschiedenis aan
de Universiteit van Amsterdam (UvA).

Drs. Paul Voogt, curator bij
Missiemuseum Steyl.

Prof. dr. Bart Wallet, hoogleraar
Vroegmoderne en moderne Joodse
geschiedenis aan de Universiteit van
Amsterdam (UvA).

Drs. Inge Weustink, collectieonderzoeker
bij het Luther Museum.

Drs. Lianne Wilhelmus, junior-conservator
bij het Luther Museum.

Dr. Jacolien Wubs, wetenschappelijk
coördinator IRiLiS bij de Protestantse
Theologische Universiteit (PThU).

Lijst met begrippen

Actieonderzoek – Iteratieve onderzoeksmethode waarbij onderzoek doen hand in hand gaat met oplossingen zoeken voor geïdentificeerde problemen en actie ondernemen om die problemen aan te pakken.

Antropoceen – Een voorgestelde geologische tijdperiode waarin de invloed van de mens op de aarde zo ingrijpend is geworden, dat die een blijvende impact heeft op het klimaat, de ecosystemen en de geologie van de planeet.

Artistiek onderzoek – Manier van onderzoek doen waarbij artistieke praktijken – zoals beeldende kunst, muziek, theater, dans of design – de methode en vorm van kennisproductie zijn. Het onderzoek wordt gevoed door een creatief proces, reflectie en praktijk, en mondt vaak uit in een artistieke en tekstuele uitkomst.

Augmented reality (AR) – Een interactieve ervaring van de fysieke wereld waar digitale elementen overheen zijn gelegd, om iemands waarneming van de omgeving te veranderen.

Belichaamde kennis – Kennis die is opgedaan en opgeslagen in het lichaam, meestal door fysieke ervaring, beweging en herhaalde praktijk.

Born-digital – Materiaal dat tot stand is gekomen in de digitale wereld zoals e-mails, online documenten en 3D-modellen. Dit in tegenstelling tot analogoog materiaal dat is gedigitaliseerd.

Citizen science – Onderzoek dat (deels) wordt uitgevoerd door vrijwilligers, vaak in samenwerking met of in dienst van wetenschappelijk onderzoek door experts.

Declaration on the Safeguarding of Intangible Cultural Heritage for Climate Action (2024) – Verklaring van het ICH NGO Forum, verbonden aan het UNESCO Verdrag inzake Bescherming van het Immaterieel Cultureel Erfgoed (2003), die oproept om immaterieel erfgoed beter te beschermen tegen de effecten van klimaatverandering én om het te benutten als instrument voor klimaatadaptatie en -weerbaarheid.

Dekolonisatie – Het tegengaan van kolonialistische systemen. Een actief proces, waarbij geïnternaliseerde en genaturaliseerde kolonialistische politieke, sociale, culturele en intellectuele kaders worden ontmanteld.

Digitaal erfgoed – Digitale en gedigitaliseerde materialen en praktijken, waarvan het waard gevonden wordt om ze te behouden voor toekomstige generaties.

Ecocide – Het opzettelijk handelen in de wetenschap dat deze handelingen zeer waarschijnlijk zullen leiden tot ernstige, omvangrijke of langdurige schade aan het milieu.

Emotienetwerken – Gespreks- en analyse-methode ontwikkeld door Imagine IC en het lectoraat van de Reinwardt Academie. Doel is inzicht te verschaffen in de complexe dynamiek rond erfgoed door mensen uit te nodigen in gesprek met elkaar hun gevoelens over een concreet thema of voorwerp in een matrix te plaatsen en eventuele veranderingen in die gevoelens tijdens het gesprek samen te onderzoeken.

Erfgoed – Het resultaat van een dynamisch en selectief proces waarbij bepaalde materiële en immateriële elementen uit het verleden door groepen of instituties als waardevol worden erkend voor het heden en voor de toekomst, binnen een bepaalde socio-culturele en politieke context. Erfgoed wordt overgedragen en deels herschapen van generatie op generatie en geeft zo een gevoel van identiteit en continuïteit.

Erfgoedgemeenschap – Een groep mensen die zich vanuit diverse motivaties rondom erfgoed formeert en zich, vaak op vrijwillige basis, bezighoudt met dat erfgoed.

Erfgoedrouw – Proces van omgaan met, en verwerken van, gevoelens als reactie op het (toekomstige) verlies van erfgoed.

Europese Landschapsconventie (2000) – Volledige naam: 'European Landscape Convention'. Overeenkomst van de Raad van Europa, die streeft naar de bescherming van het natuurlijke, landelijke en stedelijke landschap (land én water). De conventie is in 2005 door Nederland geratificeerd.

Grounded theory – Inductieve onderzoeksmethode waarbij een theorie wordt ontwikkeld op basis van de verzamelde data over een onderwerp.

Haags Verdrag (1954) – Volledige naam: 'Convention for the Protection of Cultural Property in the Event of Armed Conflict'. UNESCO-verdrag dat de bescherming van cultuurgoederen tijdens een gewapend conflict regelt. Het verdrag is opgesteld naar aanleiding van de verwoesting tijdens de Tweede Wereldoorlog en de erkenning dat cultuurgoederen beschermd moesten worden tegen vijandelijk geweld. Ook wel het Haags Verdrag genoemd, omdat het tijdens een diplomatieke conferentie in Den Haag tot stand is gekomen.

Heritage-based solutions –

Oplossingsrichtingen waarbij materieel en immaterieel erfgoed worden ingezet als instrument om de opgaven van nu aan te pakken.

Homemaking – Het transformeren van een plek in een thuis.

Immaterieel erfgoed – Cultuuruitingen zoals festiviteiten, rituelen, sociale praktijken, zingen en vertellen, uitvoerende kunsten, traditioneel vakmanschap, traditionele ambachten en kennis en gebruiken rondom natuur en universum, die door immaterieel erfgoedbeoefenaars worden beleefd als erfgoed en hen een gevoel van identiteit en continuïteit geven.

Immaterieel erfgoed wordt steeds opnieuw vormgegeven, in samenhang met maatschappelijke veranderingen en in interactie met de sociale omgeving, en zo van generatie op generatie doorgegeven.

KIEN onderscheidt de volgende domeinen: Sport en spel; Eten en drinken; Religieus en spiritueel; Vieren en herdenken; Ambachten, handwerk en techniek; Muziek, theater, vertelkunst, dans en zang; (Streek)talén, dialecten; Optochten; Markten en jaarfeesten; Natuur en landbouw; Rituelen rond leven en dood; Manieren van leven en recreëren; Sociale praktijken.

Immersive experience (IX) / immersieve ervaring – Een beleving waarin iemand wordt ondergedompeld in een nieuwe (digitale) wereld.

Indigenous knowledge – Een verzameling van kennis en kunde, zowel beschreven als belichaamd, die is ontwikkeld door lokale gemeenschappen in relatie tot hun directe leefomgeving.

Inreaching – Het kritisch reflecteren op de totstandkoming van archieven en collecties in samenhang met het verkennen van nieuwe verzamelmethoden.

International Charter and Guidance on Sites with Intangible Cultural Heritage (2024) –

Document van ICOMOS, geïnspireerd door het UNESCO Verdrag inzake Bescherming van het Immaterieel Cultureel Erfgoed (2003), dat pleit voor het erkennen, beheren en presenteren van immaterieel cultureel erfgoed binnen erfgoedplekken en tot doel heeft ICOMOS-leden te ondersteunen richting een meer integrale benadering van materieel-immaterieel erfgoed.

Linked Open Data – Open Data die is verbonden met andere data in een semantisch web van verwijzingen, zodat informatie gemakkelijk doorzoekbaar wordt.

Materieel erfgoed – De fysieke gebouwen, objecten en landschappen die in het verleden gecreëerd zijn en waarvan het waard gevonden wordt om ze te behouden voor toekomstige generaties.

Mixed reality (MR) – Een werkelijkheidsbeleving die tot stand komt door de combinatie van, en interactie tussen, elementen uit de fysieke wereld en elementen uit de digitale wereld.

Multispecies of natuurinclusieve benaderingen – Onderzoeksbenadering die zich richt op de interactie tussen verschillende menselijke en niet-menselijke organismen (*more-than-humans*), zoals dieren, planten, schimmels, virussen en processen in een bepaalde context. Deze benadering ligt in het verlengde van de denkwijze die zich afzet tegen de antropocentrische (mens-centrale) intellectuele traditie.

Omstredenheid van erfgoed / contestedness – Begrip van erfgoed waarbij, in samenhang met een nadruk op de verschillende actoren die erfgoed maken, de aanwezigheid van meerdere (conflicterende) perspectieven op erfgoed wordt erkend.

Ontzamelen – Methode van collectiemanagement gericht op het doelbewust verwijderen van objecten uit collecties of archieven.

Oral history – Methode van onderzoek naar het verleden op basis van persoonlijke herinneringen en getuigenissen, structureel verzameld en vastgelegd door middel van interviews.

Participatiemoetheid – Een gevoel van desillusie bij burgers en experts met betrekking tot participatie.

Performatieve methoden –

Onderzoeksmethoden waarbij gebruik wordt gemaakt van lichamelijke kennis, zintuiglijke vaardigheden en het uitvoeren van (historische) handelingen en processen, zoals reconstructies en replicatie. Verwante termen zijn *embodied learning* of 'leren door te doen'.

Placemaking – Het transformeren van een ruimte (*space*) in een betekenisvolle plek (*place*).

Post-growth – Concept dat de grenzen van een extractieve houding en economische groei op een planeet met eindige materiële bronnen erkent. *Post-growth* houdt een verschuiving in van focus op kwantitatieve groei (meer consumptie en een hoger BBP) naar een focus op kwalitatieve groei (hogere kwaliteit van leven).

Rewilding – Vorm van ecologisch herstel waarbij de natuur in een bepaald gebied wordt teruggebracht naar een wildere staat door menselijke controle te verminderen.

Sensory mining – Onderzoeksmethode waarbij digitale tekst- en beeldcollecties structureel worden doorzocht met behulp van een computer om informatie over zintuiglijke ervaringen, zoals ruiken, te traceren.

Serious gaming – Een type spel dat is ontworpen met het doel spelers iets te leren of een gedragsverandering teweeg te brengen.

Thuisloos erfgoed – Erfgoed dat in het huidige erfgoedstelsel om wat voor reden dan ook tussen wal en schip valt.

UNESCO-conventie voor de bescherming van het onderwater cultureel erfgoed (2001) – Volledige naam: ‘Convention on the Protection of the Underwater Cultural Heritage’. UNESCO-conventie die internationale richtlijnen geeft om erfgoed dat zich onder water bevindt te beschermen tegen vernieling, plundering en ongecontroleerde exploitatie. Nog niet door Nederland geratificeerd.

UNESCO Verdrag inzake Bescherming van het Immaterieel Cultureel Erfgoed (2003) – Volledige naam: ‘Convention for the Safeguarding of Intangible Cultural Heritage’. UNESCO-verdrag over de bewustwording over en het borgen van immaterieel erfgoed. Het verdrag definieert immaterieel erfgoed als bron van culturele diversiteit en duurzame ontwikkeling. In 2012 door Nederland geratificeerd.

UNESCO-verdrag (1970) – Volledige naam: ‘Convention on the Means of Prohibiting and Preventing the Illicit Import, Export and Transfer of Ownership of Cultural Property’. UNESCO-verdrag dat afspraken vastlegt om illegale handel in beschermde cultuurgoederen te voorkomen. Aangenomen in 1970, van kracht geworden in 1972. In 2009 door Nederland ondertekend.

UNESCO Werelderfgoedconventie (1972) – Volledige naam: ‘Convention Concerning the Protection of the World Cultural and Natural Heritage’. UNESCO-conventie die tot doel heeft cultureel en natuurlijk erfgoed dat van uitzonderlijke waarde is voor de hele mensheid, beter te kunnen behouden en beschermen. In 1992 is Nederland tot de conventie toegetreden. In 1993 trad ook koninkrijksdeel Aruba toe.

Verdrag van Faro (2005) – Volledige naam: ‘Council of Europe Framework Convention on the Value of Cultural Heritage for Society’. Verdrag van de Raad van Europa dat de sociale waarde van erfgoed voor de samenleving en het belang van participatie bij erfgoed benadrukt. Het verdrag is in januari 2024 door Nederland ondertekend en de ratificatie wordt nu voorbereid.

Verdrag van Granada (1985) – Volledige naam: ‘Convention for the Protection of the Architectural Heritage of Europe’. Aanvulling op en uitwerking van de UNESCO Werelderfgoedconventie (1972). Het verdrag geeft onder andere een bredere definitie van erfgoed en bevat bepalingen over inventarisatie, documentatie, bescherming en restauratie. In 1994 door Nederland geratificeerd.

Verdrag van Malta (1992) – Volledige naam: ‘European Convention on the Protection of the Archaeological Heritage’. Ook wel het Verdrag van Valletta genoemd. Overeenkomst van de Raad van Europa die behoud en bescherming van archeologisch erfgoed als bron van het collectieve geheugen van Europa tot doel heeft. In 2007 door Nederland geratificeerd.

Virtual reality (VR) – Een online omgeving waarin de beleving van een realistische situatie wordt gecreëerd door middel van computermodellen en simulaties.

